

A

NÉPISKOLAI KÉRDÉSRŐL

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
AZ 1868. XXXVII. T.-CIKKRE

ÉS

A PROT. EGYHÁZ ÉRDEKEIRE.

ÍRTA:

SZEREMLEI SAMU.

PESTEN. 1870.

SZERZŐ TULAJDONA.

Nyomatott a Deutsch-féle könyvnyomda és kiadói részvény-társaságnál Pesten.

1. Néhány szó bevezetés gyanánt.

A népiskolai ügy a társadalom életkérdésévé vált, a mennyiben mindenki elismeri, hogy e kérdés jövőnkre nézve a nemzeti lét és nemlét föltételeit foglalja magában.

Egyike ez a korunkat foglalkodtató legbonyolódottabb és legnehezebb kérdéseknek. Bonyolódott annál fogva, mert korunkban két különmemű fejlődési korszak láncszemei folynak át egymásba, s mert ezen a téren számos igen nagy és nem egy részben heterogen érdekek (család, állam, paedagogia, egyház, község) száalai találkoznak együvé. Nehéz nemcsak azért, mert tőlünk szokatlan erő-kifejtést igényel, hanem azért is, mert itt, ha a reform érdekében sikeresen és üdvösen akarunk hatni, a jelenkori helyzet lehető legpontosabb ismerete mellett a miilt tapasztalatait és tanácsait, valamint a jövő esélyeit is számba vennünk s teljes értékök szerint méltányolnunk kell, a mi ott, hol a jövő kilátásai homályosak és phantasticusok, a múltak történetei pedig csak igazságtalanságot és szenvedélyt tárnak fel, kétszeresen súlyos munka.

Növeli a nehézséget az is, mert a fejlettebb idegen népek viszonyai ezen a téren a mi ösvényünkre általában gyér világot vetnek. Én legalább sehoh a külföldön nem ismerek oly történelmileg létrejött szervezetet, mely hazai viszonyainknak, habár csak alapvonásaiban, megfelelőhetne, és a melyet lemintázás végett eszményképnek elfogadhatnánk; s viszonyaink e sajátyszerúsége és analógia-nélküli volta okozza azt, hogy nálunk a pártok nevelés-ügyi jelszavai, melyeket külföldi elvrokonaiktól ellesnek és

teleszájjal hirdetnek, nagy részben hamisakká és érthetlenné válnak.

Ily véleménynyel levén a fenforgó kérdésben, nem tarthatok azokkal, kik annálfogva, mert arról az utóbbi időkben sok mindenfélét olvastak és hallottak, azt óhajtják, hogy vele hallgassunk már el; sőt inkább azt hiszem, hogy ez a tárgy oly folytonos tanulmányozást és vizsgálatot követel, a mily végtelen és folyvást fejlődő a tér, melyen mozog, s a mily homályos annak még nem egy pontja előttünk. Itt soha sem írhatunk és tehetünk eleget. E meggyőződés szolgáljon a következő sorok igazolásául, melyekben az örökösen napirenden levő kérdés néhány legérdekesebb pontja felett ezennel egy hosszabb cikksorozatot kezdünk meg.

2. Rövid pillantás az ügy genesisére és történelmi fejlődésére.

Kezdetől fogva minden fejlettebb nép kebelében találunk társadalmi intézményekre, melyek az ifjú nemzedék közös neveltetésére irányultak. Az újonnan létrejött keresztyénség is készen találta már ezen intézményeket s részint ezért, részint mindenekeelőtt azért, mert Jézus és az apostolok semmi határozott nyilatkozatot sem hagytak hátra a tudományok és művészetek értéke és terjesztése felől a katechumenusok tanítását s általában a vallási fogalmak terjesztését kivéve, tettelesen nem avatkozott az iskolaügybe. Mi szükség is lett volna a világi tudományok ápolására, holott a parusiaról szóló fogalmak szerint általános volt a meggyőződés, hogy a fennálló világrend rövid időn el fog múlni? Idővel azonban, minthogy e várakozás nem valósult, minthogy a régi civilizációt az idők áramlata elsöpörte, s minthogy rá nézve életkérdés volt a cultus elegeibe bevezetni az új nemzedéket, az egyház, főleg Nagy Károly után, kezébe

vette a növelés ügyét s ebbe a világi tudományokat is belevonta annyival inkább, mert tudva volt előtte, hogy mily elhatározó befolyással bír a gyermekkori nevelés az ember későbbi, kifejlődésére. Ily módon keletkeztek az úgynevezett farai iskolák. A plébánusok és szerzetesek canoni törvények által köteleztettek a tanításra. A sötétség és erőszak eme századaiban az egyház egy maga volt a szellemi élet vezetője és ápolója, s ennél fogva neki magának kelle felkarolnia mindazon mezők művelését, melyek tulajdonkép ugyan nem tartoztak hivatása köréhez, de rajta kívül sehoh sem találtak elismerésre és alkalmas művelőkre. így vonta jogkörébe a tudományok egész összességét, az egyetemeket, gymnasiumokat és alsóbb iskolákat, a házasságot, az állami élet irányzását stb. Az állam a maga fejletlenségében elnézte, sőt elősegítette a hódításokat. Nem törődött például azzal, hogy az egyház a legvilágibb dologból, a házasságból sacramentumot csinál s hagyta meggyökerezni azt a nézetet, hogy az iskolai nevelés természeténél fogva az egyház hivatásához tartozik. A római egyház pedig az ily módon nyert privilégiumokat hatalmas karral őrizé, mire nézve elég legyen bizonyítékul felhozni, hogy új iskolákat állítani a pápa különös engedélye nélkül nem volt szabad. Természetesen mondani is fölösleges, hogy a farai iskolák nem abból a célból állottak fel, hogy a népet világosítsák és szellemileg fejlesszék. A privilégium kizárja a közösséget, s a clerus a nép felvilágosodásának általában sohasem volt barátja. A köznevelés történelmében a reformatio kora jelzi a forduló pontot.

Mindeddig a tulajdonképeni népnevelésnek hire sem volt, az ó korban az az osztály, mely alatt ma a népet értjük, rabszolga vala. A Protestantismus saját érdekéből szükségesnek látta oly intézményeket létesíteni, melyekben nem csak az egyházi élet új formáit, hanem azt az új

vallásos érzületet is terjeszthesse, mely neki léteit adott; E célból nagyobb mérvben kívánt az új nemzedékre hatni, mint a minő a római egyházban tapasztalható volt. A reformátorok és az első prot. lelkészek, az ősi szokáshoz híven, magok voltak a tanítók.

Az iskola azonban papi intézményből egyházközségivé fejlődött, s a világi elem ekép bevonatott a nevelésügy intézésébe. Egyszersmind az állam is meggyőződött a felől, hogy a durvaság és erkölcstelenség ellen leggyökeresebb orvoslószér a jó nevelés, s ennélfogva gondját lassanként erre is kiterjeszté, egyelőre természetesen primitív módon, nem rendszeresen és következetesen s nem is oly formán, hogy ez által magára újabb terhet vállaljon. A nevelésügy ennélfogva tovább is megmaradt az egyház kezében, sa viszonyok látszólag még mindig azon nézetnek kedveztek, hogy az iskola az egyházért áll fenn, annak feladata eszközül szolgálni a confessio támogatására. E nézet álláspontjából vannak szerkesztve a békekötések és az azokra vonatkozó régibb hazai t. cikkek is. Sem a bécsi, sem a lincibéke pontjaiban, sem az azt becikkelyező törvény-cikkekben nincs egy szó sem az iskoláról, egyik sem mondja egy igével sem, hogy a prot. egyháznak iskolai önkormányzati joga van, mert ezt állítani felesleges lett volna. Az akkori közérvényű felfogás mellett, mely szerint az iskolák mindenki által az egyházak természetes függelékei gyanánt tekintettek s azok tartása a szabadvallás gyakorlat egyik kiegészítő részéül gondoltatott.

Korunkban, midőn számos prot. egyházak felekezeti iskolák nélkül állanak, midőn több prot. országban az egyháznak, mint olyanak semmi része sincs az iskolaügy igazgatásában, midőn egész prot. állam létezik, hol nem csak az egyházi befolyás, de mindenféle felekezeti vallás-

tanítás teljesen ki van küszöbölve az iskolákból, s midőn mindamellert tudjuk, hogy ezen országokban virágzó protestáns egyházak állanak fenn teljes szabadságban: kétségen kívül különös lenne azt állítani, a mit magyar prot. őseink, hogy t. i., az iskolák a vallásszabadság elválaszthatatlan járuléka, s még különösebb az ő nyomaikon azt vitatni, hogy a protestáns egyházaknak hitelvei közé tartozik a saját felekezeti iskolatartása; de hajdan ezen állítmányhoz való ragaszkodás nemcsak általános volt minden egyházra vonatkozólag, hanem nélkülözhetetlenül szükséges és üdvös is, mert iskolai szabadságunknak és jogainknak a törvények és a békekötések hiányos nyelvezetét tekintve, ez volt egyetlenegy alapja.

Kétséget nem szenved, hogy ez róm. kath. egyházi nézet volt, melyet sem az evangéliumból, sem a történelemből nem lehetne beigazolni, egy roskatag elv, melyet most már csak a római clerus vall egész következetességgel; de mindamellert abban az időkorban hatalmas és erős, mert a lelkekben gyökerezett.

A hol a reformáció az uralkodó körökben is győzedelmeskedett, mint Németországban, ott lassanként az állam vette át a szellemi élet ápolását; befolyását ugyan az egyházi hivatalnokok útján gyakorlá, de e mellett határozottan kinyilvánította, hogy az iskolákat nem kívánja csupán mint az egyházak függelékeit tekintetni. így a berlini főconsistorium 1799. jul. 18-diki nevezetes irata „azon előítélet leküzdésére szólít fel, mintha az iskolák legközelebről egyes vallási társaságok dolga volna vagy tartoznék lenni”, miután tagadhatlan, hogy „az iskolákat állami intézményeknek, nem pedig egyes felekezetekéinek kell tekinteni” stb. (Lásd bővebben C. Schmidt, Gesch. der Pädag. IV. 369). A magyar államnak, mely a népiskolákra egész a legújabb időkig tudvalevőleg soha egy

krajcár segélyt sem adott, sem a tankötelezettséget ki nem mondta, természetesen nem volt joga eféleket nyilatkoztatni. Azon szoros kapcsolatnál fogva, melylyel az uralkodó egyházzal élt, ennek iskoláira, kivált az utóbbi időkbe, gyakorolt ugyan némi kormányzási befolyást, de már a protestánsok részéről minden eféle beavatkozási kísérlete határozottan visszautasított, annyival inkább, miután e kísérleteket nyilván katholizálási törekvésekkel nemzet- és szabadságellenes indokokkal és irányzatokkal fűzte össze, s így mondhatjuk, hogy sajátságos viszonyaink folytán, az egyház és iskola közti viszonyt illető ősi régi elv prot, egyházunkban tényleg még épebben fenmaradt, mint magában a római kath. ecclesiában.

3. A modern állam, s viszonya a népneveléshez.

A múltból ránk szállott nagyobb szerű intézmények közt nem egy van, mely a jelenkor szemüvegén át vizsgálva nyilvános ellenmondáson épül, mely kitűzött feladatának a legtökéletlenebbül felel meg, s melytől hajlandók vagyunk a tovább létezési jogot megtagadni.

Egykor mindezen intézmények általánosan érzett szükségét pótolta s az idő-viszonyok keretébe tökéletesen beillettek.

A felekezeti népnevelés korunk Ítélszéke előtt nem talál többé pártolást, a régi viszonyoknak azonban tökéletesen megfelelt.

Az állam ezelőtt azon korlátoltságnál és egyoldalúságnál fogva, melyben a rendi alkotmány és az uralkodó-rallás folytán sínlett, nem volt hivatva a köznevelés-ügyben intéző részt venni. Miután ugyanis a nép politikai tényezőképp nem szerepelhetett, legfőlebb gépi engedelmes-ségre kelle szoktatni, de felesleges, sőt káros lett volna

szellemi kiképzéséről gondoskodniuk; miután továbbá az állam a többi felekezetek felett e g y n e k kiváltságos jogokat és befolyást engedett a kormányzás elmeire és menetelére nézve, ennél fogva nem is volt joga a vallással oly közelről érintkező tárgyban valamennyi felekezetet illetőleg kötelezőleg intézkednie. A mily mértékben alakíttatik át demokraciussá az alkotmány s foglalt minden felekezettel szemben egyenlő állást el az állam: abban a mértékben lett jogosult, sőt köteles, sajátjának tekinteni a növelés ügyét, s válik illetéktelenné az egyház a nevelés kezelésére és intézésére.

Nem azt értjük ez alatt, hogy ez esetben az egyház növelési jogosultságát teljesen veszítse el, sem hogy mindenik esetleg kormányra jutott párt saját céljaira zsákmányolhassa ki az iskolát, sem hogy az oktatásügy egész mezejét az állami polcokról teljesen dominálni lehessen, még kevésbé, hogy a népnevelésből magának egyedáruságot csináljon a világi hatalom, mindezek a helyzettel űzött visszaélések lennének; hanem csak azt, hogy az állam tehetsége szerint rajta legyen, hogy azok, kik élete fenntartásában és fejlesztésében tényezőkként szerepelnek, e hivatásuk tudatára jussanak s betöltésére a legalkalmasabban képesíttessenek.

Lehetnek esetek, midőn az állam e kötelezettségének könnyen, úgy szólva a pusztá fel ügyeléssel, eleget tehet. Akkor állnak ezek be, midőn olyan közélet van kifejlődve, mely egyfelől maga is elvezeti a népet a kellő polgári és politikai képzettség megszerzésére, másfelől a beálló hiányok felől rögtön és őszintén tanúskodik. Ilyenkor az államnak a nevelésügygel szemben inkább csak passiv szerepe van. Dehogy ha olyan közélet a népben nincs, akkor az áll annak közvetlenül be kell avatkoznia a Nevelés ügyébe. „Mennél tisztább” – úgymond Schleiermacher nevelés-tanában – „az állam viszonya a néphez, mennél cseké-

lyebb a különbség az átlagos összállapot és azon míveltségi fok közt, melyre a kormány támaszkodik, annál csekélyebb lesz a kormány tettleges befolyása is a nevelés ügyre; mennél tisztább a viszony a kormány és a nép között, de mennél nagyobb a míveltség közti különbség, annál nagyobb lesz a kormány befolyása, a nélkül, hogy a nép azt kívánná, hogy a dolog másképp legyen. De mennél inkább meg van zavarva ez a viszony, annál erősebb lesz az oppositio, annál nagyobb lesz az ellenmondás a közt a mi a család, és a közt a mi az állam részéről történik, annál zavarosabb a nevelés.”

Mindkettőnek eredeti és természeti jogai vannak a nevelés körül s az állam ép oly kevésbé engedhet le a magáéból, mint a család. Az állam Hegel szerint „erkölcsi Univerzum”, mindenesetre fejlettebb fogalom mint ez előtt volt. Ma egy nemzet összes életének kifejezése, melynek nem csupán a vagyon és személybiztonságot kell létesítenie, hanem minden anyagi és szellemi érdekeinket ápolni és fejleszteni. Alapintézménye kétségen kívül a családélet, de hivatása valamennyi család közös érdekeit biztosítani s mindenekelőtt a nemzeti élet föltételeit tartani szem előtt, biztosítani az egyesek javát egymás, az egész az egyesek, valamint kifelé a külhatalmak ellenében. Gondoskodnia kell tehát, hogy kebelében minden tag az legyen a többi tagokra s a nemzetre nézve, a minék lennie kell, hogy a népmívelődés terjedése által az állati vadság, tudatlanság, erkölcstelenség és az elszegényedés veszélyeit lehetőleg megelőzze és legyőzze, s a mit e részben az egyes családok önerejükön megtenni képtelenek, azt országos erővel létesítse. Ki az állam e hivatását megtagadja, az az államot ma lét-alapjától akarja megfosztani.

Nálunk a múlt század utófelében kezdett az állam az elemi oktatás-ügygyel tüzetesen foglalkozni. A földes-

uraknak ugyan már régebben kötelességökké volt téve, hogy iskolák számára helyiségeket adományozzanak; de a népnevelésügy állami rendszeres felkarolása mégis először Mária-Terézia kormányától indult ki. II. József szintén országos gondjai közé sorozta az iskolát. Mint már röviden érintettük s később tüzetesen tárgyalni fogjuk, e kísérletek hamis irányban, félszeg és igazságtalan alapokon indultak meg, s annál fogva az állami beavatkozás ellen tartós bizalmatlanságot ébresztettek. Csak a természetes visszahatás ténye volt tehát, hogy az 1790/1. 26. t. cikkben a felekezeti iskola-rendszer számára egy új s eddig nem létezett erős bástya emeltetett.

Az 1848-diki törvények s az akkori pesti képviselőház szintén állami utón kívánták fölemelni a hanyatlott ügyet, a mennyiben közoktatásügyi minisztérium állítatott fel s a népiskolák dolgában egy 20 §-ból álló rövid törvény hozatott. Miután az alkotmány sáncaiba a nép is fölvétetett, a bevett vallásfelekezetek közt pedig tökéletes egyenlőség és viszonyosság létesítése, ígértetett, habár az iskolai törvény szerkesztői a múlt időkből hozott fogalmak zavarából sok tekintetben nem tudtak megmenekedni: mégis remélni lehetett, hogy ez az alkotás új lendületet adand a közügynek. A bekövetkezett gyászos események azonban e reményeket meghiúsították.

Végre az 1868-diki törvényhozás egy szervezetet állapított meg, melylyel a hazai körülmények tekintetbe vétele mellett a kor eszméinek színvonalára igyekvők emelni az iszonyú pangásra jutott ügyet. A törvény legfontosabb határozmányai következők: egy állampolgárnak sem szabad kellő növelés nélkül felnőnie; mindenkinek jogában áll a tanítás ki arra képesítve van; az egyházak iskolai autonómiája meghagyatik; az állam gondoskodik tanítók képzéséről, s az anyagi szegénységgel küzdő községeket országos segélylyel támogatja; a szüléknek jogokban áll,

közszégi igazgatás mellett iskolákat állítani, melyekben a vallás kötelezett tantárgy marad. Ezzel a népnevelés állami rendszeres vezetés és felügyelet tárgyává vált.

4. Sarkkérdés a népiskolai ügyben. A pártok állása és nyilatkozatai.

Az 1868-diki népiskolai törvény első javaslata jun. 22-én tételként le a képviselőház asztalára. Nálunk évtizedek óta a legsűrűbben hangzó stereotyp szózat volt ez: „Népnevelés jöjjön el a te országod!” A kormány javaslata e közóhajtásnak látszék megfelelni s azért általános örömmel és tetszéssel fogadtatott. Eleintén túlnyomólag csak az örömdüvözetek szavai hangzottak, mert köz óhaj-tással találkozék a javaslat azon főirányzata; hogy a népnevelés azon nyomorúságban, melybe a felekezetek kezén süllyedt, nem maradhát, s hogy az ügyet országos ápolás alá kell venni. E részben nálunk mindenik politikai párt egyetértett s a'íon alapelv ellen, hogy a népnevelés állami fővezetés alá veendő, a clérus tagjain kívül nem szólalt fel senki. Ezen elv keresztülvitelét és részleteit illetőleg azonban elágazó utak nyíltak, melyeken nem könnyű az eligazodás. Növeli a nehézséget azon szoros viszony, melyben a népnevelés a vallással s illetőleg az egyházzal áll. A pädagogika történelme és statisztikája Θ pontban minden egyes esetre illő határozott tanácsot alig képes adni. Ha a nevelés oly álkmi monopóliummá lesz, minő volt péld. a régi görögöknél, derék polgárokat képezhet, de megnyomorítja a családi életet, az egyéni szabadságot. Általában nehéz eltalálni, mennyi bizassák e jogból az állami központi hatalomra, s mennyi egyéb hatóságokra és a külön nemű állam-tényezőkre. Mager, egyébként a magánosok, fe-

lekezetek és az állam részéről állítandó iskolákat megengedhetőnek, sőt szükségeseknek tartván, fontos okokból azt sürgeti, hogy az iskolák alapítása, fentartása, és kormányzása nem a helyi, nem is a kerületi, hanem a tartományi képviselőre (Provincialgemeinde) bízassék. D ö r p f e l d számos iskolai hatóságot vesz fel, melyek közt az állami is szerepel, a legnagyobb terhet és jogot azonban a c s a l á d o k szövetségére kívánja ruháztatni. Meyer Bona Jürgen közvetítőleg „az államhatalom bölcs korlátozását, a tanszabadság igazságos előmozdítását s az iskola önállóságának teljes mérvben elismerését” óhajtja. Baur G. és S c h m i d t K á r o l y ellenben a tisztán állami iskola mellett vannak. Különösen á l l a m f é r f i a k részéről hangsúlyoztalak a község iskola joga, míg német t a n í t ó k testületileg nyilváníják ki azon óhajtásukat, hogy a helyi kormányzatra, melyet rendszerint alantas szellem vezet, minél kevesebb bízassék a lényeges jogok közül. Hogy az iskola terhet első rendben azok viseljék, kik az iskola áldásait közvetlenül és legközelebből élvezik, minők a szülők és a község, az általánosan el van ismervé és érvényesítve. Hogy a népiskola a tiszta erkölcs és vallás alapján áll, az sem talál seholy ellenmondásra. Ellenben vitás kérdés, hogy minő viszonyban maradjon a f e l e k e z e t i tanokhoz? Némelyek azt kívánják, hogy az iskolának semmiféle felekezeti színezete se legyen, a mi vagy úgy eshetik meg, hogy a hittantanítás az iskolából kizáratik s mint privátügy merőben a szülőkre és a papságra hagyatik, miként Hollandban van; vagy úgy, hogy a vallási oktatás az iskolában történetileg kezeltetik tisztán keresztyén elvek szerint, a mint Góthában találjuk. Ez a f e l e k e z e t i étlen iskola. Mások ellenben azt állítják, hogy a népiskolákat okvetlen felekezeti színezettel Ml ellátni s bennök az egyházi hivatalos hittant és alakzatot minden ponton érvénye-

síteni, mint az tisztán péld. Würtembergben látható s nálunk is a legújabb időkig fennállott. Ezek a felekezeti iskola emberei.

Ez ellentétes igényeket összeegyeztetni és követni azon intézmény feladata, melynél fogva a felekezeti vallásitanítás kötelezett iskolai tantárgynak meghagyatik ugyan, de annak különleges foganatosítása az illető felekezetekre vagy papokra bízatik, egyéb tekintetben pedig az iskola semleges állást foglal el a felekezetekhez s községi fentartásra és igazgatásra támaszkodik az állam szabályozása mellett. Ez a községi iskola, úgy amint Bádenben, Bajorországban, Ausztriában és Magyarhonban szervezve van.

A protestantismus, bár a confessiók és első canonok az iskolákról mint az egyházra nézve üdvös intézményekről emlékeznek is, soha sem csinált dogmatikai kérdést azokból, sőt épen -annálfogva, mert a prot. egyház a római theokraciával szemben maga is állampolgárokat képző intézmény nyé vált, mert az egyéni jogok elismerése és fejlesztése által a polgárok egyetemére bizta még saját társulati jogait is, s mert tényleg az iskola államintézetté épen azokon a helyeken fejlődött ki, hol a protestantismus túlnyomó számban van jelen (Németország, Hollandia, Schweic, É.-Amerika), kétségtelen, hogy az iskolai fogalmak ily nemű alakításában tettelegesen részt vett s azokkal szervi összeköttetésben állott és áll. A modern népiskola a prot. népéletből fejlődött ki, s annak életével áll legszorosabb kapcsolatban, vele szemben azért a protestantismus nem opponálhat, hacsak önmagának opponálni nem akar.

Mi azért azon külföldi és hazai prot. papok nézeteit, kik az iskolai kérdésből középkorelvek szerint hitcikket akarnak faragni, kik hitcikkeikre nézve a változhatatlanságot és csalhatatlanságot követelik, a külön vélemény-

nyűek ellenében türelmetlenségénél és átkozódásnál egyebet nem tanúsítanak: nem ismerjük el a valódi Protestantismus nyilatkozatainak; s a protestaus öntudat jelenkori képviselőiül azokat tekintjük, kik a Protestantismus valódi alapján állanak, vagyis az egyéni szabadság, a népjogok fejlesztése s a folytonos tökéletesedés elveit nemcsak cégérül használják, hanem valóban követik és érvényesítik. Ezeknek egyik legtekintélyesebb szószólójok S c h e n k e l a felforgó kérdésben így nyilatkozik: „Az iskola a dolog természete szerint nem az egyházé, mert az egyház nem foglalja magában az összes közvilági életviszonyokat. Az egyház országa nem e világból való. Az egyháznak az isten országát kell építenie, előmozdítania, fentartania, az államnak ellenben a világi életet kell rendeznie és vezetnie. A modern iskola állami intézmény. Az államnak keli a tanítók el-tartásáról gondoskodnia, és az állam felelős arról, vaj-on elégséges és célszerű-e a honpolgárok kiképzetése. elekezeti iskolák felállíthatása engedmény az állam „észéről az egyház javára. ... Az úgynevezett felekezeti iskolában is az egyház csak a vallástanítás vezetését követelheti, és azon követelés, hogy a népiskolában az egész tanítás egyházi legyen, nem vihető ki.

Mindamellettt miután az egyház orgánumai évszázadokon át vezették tettelesen a népiskolákat, meg kell gondolnunk, hogy azokat egy csapásra az iskola felletti felügyeletből ki nem zárhatjuk. S miután a népiskolák vezetésében kétségkívül a nevelő erkölcsi elemnek nagy fontosságot kell tulajdonítanunk, és az egyháznak a népnevelésben részt kell vennie, nem tarthatjuk szükségesnek és méltányosnak az egyház orgánumait az iskola vezetői felügyelőinek sorából kizárni. De igenis méltányos, hogy a lelkészek a népiskolák felügyeletében, mint született tagjai az iskolai hatóságoknak részt vegyenek.” stb.

(Lásd Prot. E g y h. L. 1868. é v f. 45. sz.) . Ezen álláspontot foglalja el a fenforgó ügyben a német P r o t e s t a n t e n v e r e i n is, melynek egyik ide vonatkozó nyilatkozata így kezdődik; „A modern államok, de különösen Németország kiképzésének alapföltételei szerintünk: az általános iskolakötelezettség, állami felügyelet a népnevelés fölött, a felekezetek egyenjogósítása s a felek e z e k t ő l f ü g g e t l e n polgári kötelességnek, az iskolák főtartásának betöltéséről való állami gondoskodás. E néhány előrebocsátott szóból minden ember azonnal észreveheti, hogy mi az iskolákat állami intézeteknek tekintjük, a nélkül azonban, hogy ez által az önkormányzat kérdésében kedvezőtlen állást foglalnánk el. „ E nyilatkozat folytán kifejtetik, hogy azon szoros viszony, melyet az egyház ezelőtt a népiskolára gyakorolt, korunkban fönn nem tartható, hogy az állam mindazáltal respectálni tartozik az egyházat, mint a mely az általa kötelező tantárgynak elismert vallástanításra felügyel, hogy az egyháznak a vidéki, de főleg a városi iskolatanácsban képviseltetnie kell magát, mire nézve az államhatalom szabadságot enged neki. (A Holzman H. tollából folyt nyilatkozat U. o. 1870. évf. 34. sz.)

Hazánkban a független sajtó, a közvélemény s a pártfőnökök a föltett kérdésben, hogy az állam vezetése alatt legyen-e az iskola vagy az egyházé alatt? – mint érintem-e g y h a n g ú l a g az állam részére állottak. A „B u d a p e s t i S z e m l e” 1866-ban egy külön rovatot nyitván a népiskolának, elméleti és történelmi statisztikai cikkekben azon nézetet pártolá, hogy az államnak joga és kötelessége a közadó nyújtotta emeltyűvel a népnevelésbe beavatkozni s annálfogva a köztanítás ügyét legfőbb vezetése és ellenőrzése alá venni. Az állam, ha alkotmányt tart, törvénykönyvet szerkeszt, bizonyos elméletet fogad el a jog, igazság, tulajdon, örökösödés, vétség

stb. fogalmait meghatározza, s kényszerít másokat is, hogy e tanokat tiszteletben tartsák. Ha az állam a személy- és vagyonbiztonságot köteles fentartani, köteles azon veszélyek elhárításáról is gondoskodni, melyek e biztonságot leginkább kockáztatják. S ilyen mindenekelőtt a tudatlanság. „Az állam, hanem taníthat, rettenteni lesz kénytelen. Nincs más választás, csak hóhér és iskolamester közt. . . A kinek joga van akasztatni, joga van taníttatni is - monda Macaulay.” (B. P. Szeml. 1866. évf. 254. s köv. 1.) Mindenben” – így ír másutt – „mi a népiskolát illeti, a helyi központi hatóságok közrehatása szükséges, de azon elengedhetlen föltétellel, hogy mind a kettőnek hatalma tisztán a tanügyre szorítkozzék. A közhatalom beavatkozása . . . sehol sem oly foganatos és kevésbé gyűlöletes, mint épen a közoktatás terén. Foganatos annyira, hogy kevés esztendőök alatt s aránylag nem épen súlyos áldozatokkal jó törvény segítségével el lehet terjeszteni az elemi ismereteket mindenfelé, s egész nemzeteket úgyszólván átalakítani, s nem gyűlöletes, mert célja módot nyújtani a nép minden egyes gyermekének annyi tudomány megszerzésére, melyre támaszkodva később a maga emberségéből boldogulhasson.” E folyóirat a tankényszer behozatalát, az egyház iskolai kizárólagos befolyásának megszorítását javaslá s a hollandi modern felekezeti iskola-rendszert dicséré. A „Pesti Napló” a kiadott kormány-törvényjavaslat szellemében vezércikkhez, habár kiemelé, hogy a községekre rovandó iskolai adó, s az állam általi segélyeztetés, csak „elvben szép,” hogy az iskoláztatásból 4 év is elég volna s a tankényszert nem teli nagyon sürgetni. („P.N.” 1868. 167., 171. sz.) A „Hon” egyebek közt így ír: „Liberalis szempont, hogy a népnevelés ügye a felekezetek érdekei fölé emeltessék, «zt elfogadjuk minden következményeivel,” s csupán a kérdés időszerűségét vonta kétségbe, miután a kath. val-

lás még mindig uralkodó vallás”, „a concordátum még nincs eltörölve . . . a kormány felett a felső tábla ítél, melynek az uralkodó vallás főpapjai tagjai. Tessék a liberális reformokat egyszerre s mindenütt megkezdeni” (1868, szept. 29.sz.). A „M a g y a r Ú j s á g” tanügyi vezércikkírója a népiskolát mindenekelőtt politikai és nemzeti kérdésnek ítéli, a felekezetek autonómiájának biztosítása mellett az állami fővezetést szükségesnek véli, a községi isk. adó helyett állami fizetést sürget, leginkább pedig a javaslat szerkezete és nyelvezete valamint központosítási törekvései ellen tett kifogásokat („M. ü.” 1868. 213. 214. 224. 225. sz.) T a n í t ó i t e s t ü l e t e k különösen nagy előszeretettel hangsúlyozták, hogy a népiskolát nemzeti ügygyé kell emelni. (Kecskeméti tanítók nyilatkozata Prot. lap. 1868. 35. sz.) A politikusok között K o s s u t h abeli nézetét nyilvánítá, hogy teljes szabadság adassék a felekezeteknek az iskolák alapítása és fentartása körül, de miután tapasztalat szerint a tanügy kezökben elcsenevészik-, az államnak is hathatósan be kell ez ügybe avatkoznia, közös nemzeti tanodák állításával és fentartásával, a tankényszer behozatalával, az iskola kellékeinek s a tanítói fizetések megszabásával. Községnek csak oly falu ismertessék el, melynek jó iskolája van, az iskolai felügyelet és ellenőrzés a megyei hatóságra lenne bízandó; végű abeli hitét nyilvánítá, hogy ő a mostani közösügyes kormánytól és országgyűléstől e kérdésben „csak valami töredékes foltozgatást remél, és még ezt is nem állami, nem nemzeti, hanem felekezeti irányban, tehát egészen hamis irányban.” (Köss. levele Schwarc Gy.-hoz 1868. márc. 3-ról.) N y á r i Pál szerint „a nevelés ügye az állam ügye, és nagy tévedés volna azt hinni, hogy ebben külön privilégiuma van egyik vagy másik felekezetnek.” stb. (Ny. beszéde a képv. házban 1868-ik november 19.) S c h w a r c Gryula, a tanügy nemzeti központosítását

tankötelezettséget és szabadságot, nagy mérvű állami segílyt, a felekezetek jogai fentartását, s egyszersmind az elemi tanítás felekezeti színezet nélküli új fejlesztését kívánta, (Közokt. Reform. Pest. 1866. és 1867,) az elfogadott törvényjavaslattal pedig különösen annyiban volt elégedetlen, hogy a községeket batáridő kitűzése által kívánta a törvény igényei betöltésére szoríttatni s magasabb tanítói fizetéseket sürgetett. (S. beszéde a képv. házban 1868. nov. 19-én.)

A p r o t e s t á n s k ö z s z e l l e m , miután bizton várta, hogy az állam a felekezetek közt a viszonyoságot és egyenlőséget életbe fogja léptetni, az állam tanügyi fővezetését szintén hajlandónak nyilatkozik elismerni. „A pap szétválaszt, az ő működése épen a felekezeti érdekre nézve kedvező” hangoztatá egyik közlönyünk. „Mulhatlanul szükséges, közoktatásügyünknek országos központosítása, szabadelvű nemzeti alapra emelése.” (Gonda, I s k o l a és E g y h á z « 1868. 40. 1.) A S á r o s p a t a k i f ü z e t e k megtámadák azon álláspontot, mely a felekezetek történelmi jogaival akarta az országos rendezkedés útját megnehezíteni és elkorlátolni, s a községi iskolák ellen szórt vádakát megcáfolá. (S. Pat. Füz. 1869. 55.) A Prot. E g y h á z i és Isk. Lap Eötvös isk. javaslatait általában pártolá, helyeslé, hogy a népnevelés ügye a községi önkormányzat alapjára szándékoltatik fektettetni, a tanszabadságot és tankötelezettséget sürgeté, s midőn a felekezeteknek szabad mozgást óhajtott, egyszersmint kimondá, hogy iskoláinkra a confessionalismus kiváltságait többé nem követelhetjük. (Lásd e lap 1868. évfolyamát.)

5. A magyar protestáns egyház hivatalos nyilatkozatai a népiskolai ügyben.

Az 1865-ben megnyílt magyar hongyülés egyebek közt a vallásügyben is nevezett ki egy bizottságot, mely a következő év tavaszán kezdett működéséhez. Egyidejűleg az időszaki sajtó is tüzetes vizsgálat alá vette a fontos ügyet, minek következtében a közfigyelem és érdekeltség felköltetvén a tárgy iránt, a protestáns főhatóságok sem maradhattak közönyös tétlenségben. A kezdeményezés érdeme az ev. egyház egyetemét illeti, mely 1866-ban egyenkint felhívta a ref. superintendentiákat is e részbeni működésre, maga pedig arra nézve, hogy miként kellene nálunk a vallásügyet országosan rendezni, még azon évben megállapított egy javaslatot. Ennek folytán, miután időközileg az ev. kerületek észrevételei is figyelembe vétettek, 1868. okt. 9-ről kérvényt intézett a képviselőházhoz, melyben a fenforgó tárgyra nézve óhajtásait kifejté s az e közben megjelent kormányi vallásügyi t. javaslatra megjegyzéseit előadá. Ezen okmány a tökéletes viszonosság és egyenlőség elveit kéri alkalmaztatni a különböző hitfelekezetekre, a vallásügygyel közel kapcsolatban álló iskolai kérdésre azonban nem terjeszkedik ki, s e részben csupán annyit mond, hogy „csak ha az összes vallásfelekezetek egymásközi és államhozi viszonyai végkép rendezve lesznek” s ennél fogva „a különböző vallásfelekezetek felszabadulnak azon védelmi állás szükségétől, melybe az elnyomás elől visszavonulni kénytelenek voltak, csak akkor fejlődhetik ki a népnevelés szent ügye oly közös feladattá, melynek megoldásához minden felekezet testvérkezet nyújtand.” A reformált egyház nézeteit, nem lévén egy joghatósággal felruházott

közös képvisellete, az egyes superintendentiák nyilatkozataiból tudhatjuk meg. Az egyházkerületek ugyan 1867. decemberében egy közös konventben egyesültek követek által, s ez alkalommal az egyháznak az államhoz és más egyházakhoz való viszonyait illetőleg megállapodások jöttek létre, melyek az egész felekezet hivatalos véleményének tekinthetők: azonban e konvent az iskolaügyben nem formulázhatta véleményét, hihetőleg azon nem csekély nézetkülönbség miatt, mely az egyes kerületek megbízottait egymástól elválasztá. Első volt a *d u n á n t ú l i* kerület, mely 1867. jun. közgyűlésében egy küldöttséget nevezett ki oly célból, hogy rendszeres munkálatban fejtse ki az irányt és elveket, melyek az egyház egyházi és iskolai jogai és viszonyai tekintetében ezután követendőek lennének. E munkálat előttem ismeretlen lévén, annak tartalmáról mit sem szólhatok. Majd ugyanazon évi december első napjaiban a *t i s z á n t ú l i* kerület nyilvánította véleményét. E szerint a nevelés joga és kötelessége eredetileg *c s u p á n a s z ü l é k e t* illeti meg. „Az állam, társadalom vagy egyház, sőt bárki más növelési jogáról csak annyiban lehet szó, a mennyiben a szülék azt kisebb-nagyobb mértékben azokra át ruházták.” Kívánja az iskola-kényszer hat évre, a szegények államsegélyeztetését, a képzettség minimumának megszabását, az iskola-állíthatási szabadságot, továbbá hogy az állam „védje és gyámolítsa a felekezeti iskolákat, azon községekben pedig, melyekben népiskolák teljesen nincsenek, vagy csak tengődnek, kényszerítse a szüléket vallásfelekezeti szövetségre lépni az iskola megalapítása és fentartása végett; a hol ezt a felekezeti szövetségek vagyis az egyes gyülekezetek nem képesek megtenni, ott összeállva közös iskolákat kötelesek tartani.” Az állam főfelügyellete abban áll, hogy minden tanintézetnek jogában áll fölvételi vizsgát kívánni a ke-

belébe belépni akaró egyéntől s hogy a kormány időnként tudomást szerez a felől, vajjon az iskolák eleget tesznek-e a törvényes minimumnak, mely tekintetben, ha hiányt találna, azt nyilvánosságra hozná. „Ennél többet engedni a kormánynak a szabadság sérelme nélkül alig lehetséges ... A mi ezen felül van, az burocratiára, állami gyámságra s más efélékre vezet. E vélemény gyakorlati irányzatát tekintve, körülbelől híven tükrözé vissza azon nézeteket, melyek a fenforgó ügyre nézve a protestáns hivatalos körökben egy idő óta uralkodtak, de több oly elveket tartalmazott, melyek részint a légben függöttek, részint mint látni fogjuk, egymással a legcsattanósabb ellenmondásban álltak. A következő év máj. 8-án a T i s z á n i n n e n i kerület is formulázta nézeteit és kívánságait. Ezek szerint a történeti fejlődés alapján kívánja fejleszteni a közoktatás ügyét. „Nézetünk szerint” így szól nyilatkozatában „a tudomány s így a nevelés és oktatás ügye is öncél, melylyel sem egyesek, sem felekezetek, sem az állam nem űzhetnek monopóliumot. Az iskola e szerint nemcsak az államé, nemcsak a felekezeteké, hanem az egyéné, családé, társadalmi köröké, sőt az emberiségé. Ennélfogva mi azt ó h a j t a n o k , hogy a magyar államban az iskola vetköztetné ki mostani kizárólagos felekezeti jelleméből, mely mindig csak egyoldalú és részleges, s e helyett ölténé fel általános társadalmi jellegét, mely az egyetemlegesség; azaz a hitfelekezetek választanák külön s gondoskodnának kizárólag arról, a mi a hitfelekezeteket illeti; egyebekre nézve azonban csak mint egyenjogú felek, de nem mint egyedáruság birtokosai szerepelnének; az állam pedig feladatának tekintvén gondoskodni az állampolgárok szellemi szükségeiről, segíeyzné a már létező s az általános közmívelődési céloknak megfelelő tanintézeteket, a menyiben pedig ezeket elégségeseknek nem találná, állítana

fel maga is új tanintézeteket. Az elemi iskolákra nézve annyit kellene most kimondani, mennyi már 1848-ban kimondatott, hogy t. i. ott, hol a különböző felekezetek oly számarányban vannak, hogy külön felekezeti iskolákat nem tarthatnának fen, a község köteles egy közös községi iskolát alapítani és fenntartani.

Az eddig mondottakból következik, hogy mi az 1848. XX. t. c. 3 §-át így kívánnék módosítani: „Az állam elegendő községi iskolák felállítása által tartozik gondoskodni a hazai ifjúság neveléséről ... De ha az állam kötelessége oly kiterjedt és egyetemleges jellemű, ... el kell ismernünk annak minden tanintézetekre nézve – akárki által állíttatnák fel – azon jogát, hogy egyöntetű nemzeti köznevelési és oktatási rendszert hozhasson be, és hogy felügyeletét az országban lévő tanintézetek felett alkotmányos közegei által is gyakorolhassa. Ez azonban teljességgel nem hozza magával, hogy a nevelés- és oktatásügy teljesen az államkormány kezében összpontosíttassék, sőt inkább annak a jól rendezendő községi életben kell gyökereznie, a felügyelet is fokozatosan községi, megyei és állami közegek által gyakoroltatván. (A T i s z á n i n n e n i r e f. e g y h. k e r ü l e t v é l e m é n y e az 1848. XX. t. c. 3. és 4 §-ai folytán teendő törvényhozási intézkedésekre nézve. S á r o s p. Füz. 1868. 221. s köv. 1.) Körülbelül egy hónappal később, a mint e vélemény megállapított, elkészült a d u n a m e l - l é k i k e r ü l e t nyilatkozománya is az 1848. XX. t. c. 3. és 4 §§-ai tárgyában. E szerint „az iskola azé, a ki azt állította és fentartja, s nem osztjuk azon nézetet, mintha a nevelés és oktatás joga akár az államnak, akár az egyháznak kirekesztőlegesen kiváltsága lenne. A nevelés ügye a legmagasb társadalmi ügy, mely államot, egyházat és egyeseket egyiránt érdekel. Egyházunk autonóm isko-

lai jogai megóvhatása tekintetéből „iskoláinkra semmi egyenes közvetlen állami javadalmaztatást nem óhajtunk,” de viszont kívánatos, hogy az állam semmi más hitfelekezeti iskolát se segélyezzen, hanem az erre fordítható pénzen állítson inkább ott, a hol szükségesnek látja, közös iskolákat, melyek egyenesen az ő igazgatása alatt legyenek. (E nyilatkozom. Prot. Lap 1868. 29. sz.) Az e r d é l y i k e r ü l e t iskolaügyére vonatkozó nézeteit az országos közoktatási törvény hozatala alkalmából tudtomra maga nem formulázta, s egész általánosságban csak annyit adott utasításul e tárgyban kiküldött embereinek, hogy az eddigi törvényes jogokat az 1848. XX. törv. cikk alapján s z é l e s b í t s é k. (U. o. 1868. 30. sz.)

Az egyházkerületek vallás- és iskolaügyi kívánatai, mint ez a tanácskozmányok folyamából és a jegyzőkönyvekből látható, általában azon igénynyel kerültek és bocsáttattak sajtó útján is közre, hogy azok a törvényhozásra nézve, ha mintázatul nem szolgálhatnának, legalább tájékozást nyújtsanak s mindenesetre figyelembe vétessenek. A protestáns körökben itt-ott várták ugyan hogy a kormány, mint 1848-ban, a kerületek képviselőit egy közös értekezletre fogja összegyűjteni, de egyetlen egy kerület nem fejezte ki azon igényét, hogy a fenforgó kérdésben az országgyűléssel együtt akar, mint közös tényező vagy alkudozó fél működni, annyival kevésbé, miután 1848-ban is csak a vallási és iskolai törvény meghozatala után létesített az egyetemes prot. értekezlet. A népiskolai törvényjavaslat szerkesztésekor a kerületek kívánalmi érdemleges elismerésben és méltánylásban részesültek, sőt, hogy a felekezetek óhajtasairól a törvényhozás annál tökéletesebben lehessen értesülve, azon szakemberek kijelölésénél, kiknek nézeteit előlegesen kihallgatá, a különböző felekezetekre volt fő

tekintettel; a törvény azon részét pedig, mely az államnak a felekezeti iskolák feletti felügyeletéről szól épen a prot. egyház egyik oszlopmemberének, T i s z a K á l m á n n a k szerkezete szerint állapítja meg. Tisza, ki két kerületben visz vezérszerepet, az átalakítás után a törvényjavaslat felől a képviselőházban úgy nyilatkozik hogy az már minden helyes elvnek megfelel, „a szabad versenyt tisztán és teljesen lehetővé teszi mindazoknak, kik azzal élni akarnak,” s fölmentvén a további iskola-tartási kötelezettség alól azokat, kik a törvény kellékeinek megfelelő iskolát nem képesek fentartani, „lehetővé teszi valósággal, hogy a ma már létező felekezeti iskolák fennállhassanak és nem eredményezi ezt, mit a törvényjavaslat eredeti alakjában eredményezett volna, hogy a létező iskolák megszűnjenek.” Tárgyalás alkalmával a felekezeti képezdékre vonatkozó módosítványa is elfogadtatott. Az az óhajta nem teljesült a törvényben, hogy a felekezeti iskolák az állam által segélyeztessének.

A kihirdetett törvény fogadtatása, mint előre látni lehetett, nem egyforma volt a kerületek részéről. Az e részbeli nyilatkozatokra részint a tanfelügyelői kineveztetésekről szóló s a superintendensekhez megküldött kormányi tudósítások, részint a közoktatásügyi miniszternek egyik körrendelete szolgáltatott alkalmat, melyben a felekezeti hatóságok fölszólíttatnak, hogy iskoláikat a törvény 11. §-a értelmében rendezzék be. Az első hivatalos nyilatkozatot most a T i s z á n tú l i k e r ü l e t tette meg 1869. apr. 14-diki gyűlésében. „Minthogy” így hangzik a körrendeletre hozott végzése „az iskola-épületek lehető jó karban tartására, kellő felszerelésére, taneszközökkel ellátására, úgy szintén az iskolaköteles gyermekek folytonos iskoláztatására egyházkerületünk eddig is kiváló gondot fordított, és így a felolvasott miniszteri rendelet folytán tüzetes további intézkedés

fenn nem forog: az egyházmegyék egyszerűen felhivatni rendeltetnek, hogy oly egyházközségekben, melyekben a népiskolák szervezete az 1868: XXXVIII. t. cikkben foglalt, utasításnak teljesen meg nem felelne, a fenforgó akadályok elhárítása végett tehetségök szeiint mindent elkövetni igyekezzenek.” A d u n a m e l l é k i kerület máj. 22. gyűlésében „örömmel veszi tudomásul a községi iskolák felállítást rendelő törvénycikket, mely által az állam a népnevelés gondját első rendű kötelességei sorába emelte, s valamint e törvény gyakorlati valóítását nem csak akadályoztatni nem, sőt erkölcsi támogatásával elősegíteni óhajtja, úgy más részről ott, a hol felekezeti iskoláinknak fentartása lehetségesnek és célszerűnek mutatkozik, oda kíván működni, hogy felekezeti népiskoláit e törvényt szabta föltételek szerint szervezze.” Egyébiránt az egyes egyházközségek szabad tetszésére bízza annak elhatározását, hogy kívánják-e továbbra is megtartani iskoláikat vagy községiékké változtatni. A D u n á n túli kerület, mely a Tiszántúli 1867-diki „véleményt” már előbb (1868. okt. 22.) elfogadta, oly nyilatkozatokat tőn, melyekből szinte lehetetlen kitalálni, minő állást foglalt el voltaképen a fenforgó ügyben. Máj. 26-án egyszerűen utasítja az egyházakat, hogy a törvény 11-dik §-ának eleget tegyenek s a tanfelügyelőknek készségesen segédkezet nyújtsanak; jul. 16-án kijelenti, hogy az „egyes egyházközségek választására hagyja iskoláikat felekezetiékné meghagyni, vagy községivé átváltoztatni.” s egyzersmind utasítja a lelkészeket, hogy a tanfelügyelő számára készítendő statisztikai táblázatokat két példányban állítsák elő s azok egyikét utólag az esperességhez beküldjék., mi nyilván föltételezi, hogy a másik példányt egyenesen lehet a tanfelügyelőhöz küldeni; okt. 25-én azonban az ellen, hogy a tanfelügyelő egy rongyos iskola kijavítására közvetlenül szólított fel valamelyik egyház-

községet, mint nehéz sérelem ellen ír fel a kormányhoz s egyszersmind oly utasításokat ad a gyülekezeteknek, melyekben bizonyítgatja, hogy a községi iskola rajok nézve költségesebb leend mint a felekezeti, s melyek általán véve tiszántúlról vannak lemásolva. A t i s z á n i n n e n i kerület a törvényt s az annak folytán létre jött miniszteri utasításokat és tanfelügyelői kineveztetéseket egyszerűen tudomásul vevé (1869. jul. 12.); bár sárospataki képezdójét az állam számára engedé át, úgy látszék, mintha most már kevésbé kívánná azt, mit múlt évi nyilatkozatában hangsúlyozott, hogy t. i. „az iskola vetköztessék ki mostani kizárólagos felekezeti jelleméből”, miután az egyház községek számára adott utasításában eféle kívánatnak nyomát sem lehet fölfedezni, sőt ellenkezőleg abban ily szavak állanak; „Népisk. kérdésről.” „Oly egyházakban, hol a f e l e k e z e t i i s k o l á t f e n t a r t a n i a l e g n a g y o b b e r ő f e s z í t é s s e l s e m l e h e t n e s í g y a z o k k ö z ö s i s k o l á k b a o l v a d n á n a k b e” sat. Mindamellet a mindjárt említendő Tiszántúli határozatot, mely a törvény ellen tüntetést foglalt magában, s mely hozzá külön megküldetett, egyszerű tudomásul vevéssel félre tévé. (szept. 26-án). Az e r d é l y i k e r t i l e t, midőn alkalma lett volna nyilatkozni, a törvényre s annak elveire semmi észrevételt sem tett. (L á s d j. k ö n y v é t 1869. j u n. 6-ról 31. sz. p o n t b a n). Dunamelléken az egyházaknak meg van engedve, hogy iskolai tőkájöket és fekvőséögöket a községi iskola számára átadhassák, Tiszán innen, Dunántúl és Tiszán túl nincs, miután a javakat felekezeti vallástanítási és kántori alapoknak kell megőrizni.

A b á n y a k e r ü l e t i ev. kerület aug. 11-én örömmel üdvözlé a népiskolai törvényt, mint a mely egyházi, iskolai jogainkat újra megerősíti, felekezeti iskoláit azonban, mindaddig, míg anyagi ereje engedi, to-

vábbra is megtartandóknak véli. Határozott ellenzéki állást foglal el a törvényvel szemben a T i s z á n túli ref. k e r ü l e t 1869 aug. 16-ki határozatával, melyben eddigi törvényes autonómiánkra s felekezeti érdekeinkre nézve sérelmesnek mondja a törvényt keletkezésénél fogva, mennyiben alkotásánál az egyház ki nem hallgattott, hanem csupán az állam szerepelt, melynél az egyház nem mindenkor talált jó indulatot, s melynek kormányja a forradalom óta nagyon sokféleképen váltakozott, alkotmányunk függetlensége pedig jelenleg sincs helyreállítva; sérelmesnek továbbá annál fogva, hogy az állam a prot. iskolákat illető felügyelési jogát az eddigi törvényes határon túlterjesztette, iskoláink fennmaradását súlyos anyagi föltételekhez szabta, a községi és országos vagyontól joggal várt segélyezésből pedig kizárta, úgy hiszem, a határozatnak röviden ennyi a törvényre vonatkozó tartalma, melyet különben abból, szerkezetbeli hibái miatt nem könnyen lehet kivenni, s melyek miatt az, miután általán véve sokkal kevesebbet mond, mint a mennyinek varására praemissái után az olvasót feljogosítja, egykor nemcsak sok megtámadásra, hanem sok balmagyarázatra is szolgáltatott okot.

6. A prot. főhatóságok nézeteinek egybevetése és mérlegelése.

A magyar protestáns superintendentiák képviselőiben egyházunk jelenkori legjobb erői vesznek részt, s köztök nem egy az ország elsőrendű kapacitásai sorában foglal helyet. Ily testületek nézetei minden esetben tiszteletet költenek s általában éreztetik velünk, hogy nem könnyű feladat, ítéletet mondani azok felett. És mégis, bármennyire érezzük is csekélységünket, ránk nézve, kik az ügy eszményi magaslatával foglalkozunk s egyházunk

tanügyi álláspontját a község előtt is föltüntetni és megvilágítani akarjuk, kikerülhetetlenné vált ama nézeteket valami közös mértékkel összehasonlítani. E feladat szükséges voltát növeli azon körülmény, hogy a superintendenciák nézeteiben, ha több közös érintkezési pontok vannak is de az összhang nem mindenütt található fel, s a különbségek némely lényeges pontokon nyilvános ellenmondásokba mennek át.

A prot. egyháznak, bár az ellenséges indulatú kormány ellenében ős idők óta folyvást bizalmatlanságra és önvédelemre volt utalva, soha sem volt természete pusztán ellenzéki vágyból dacolni a közhaza intencióival. Sőt egyik dicsősége és létereje éppen abban állott, hogy érdekeit a közhaza valódi javaival mindenkor teljesen azonosítá. Az egyház emez ős-természetéhez általában hű maradt a legújabb iskolai kérdésben is. A mily mérvben fölismerte az iskola fontos szerepét a modern államéletre nézve, oly mérvben kívánt maga is segédkezet nyújtani, hogy e szerep betöltessék. Újólág bebizonyult, hogy egyházunk a haladás jelszavát követi. Miután azonban az eszmék országában rövid idő alatt közönséges körülmények közt gyökeres átalakulást nem várhatni, természetes, hogy az új elmélet általános elfogadásáról szó sem lehet, hogy itt-ott felhangzó makacs ellenmondásoknak, mint a múltban megkövesült hagyomány kifejezéseinek elmaradhatatlanul be kellett következniük.

Átalában mondhatjuk, hogy a régi nézetnek, melyszerint a népiskola az egyház kizárólagos sajátja és természetes kiegészítő része („veteményes kertje”), a superintendenciák hátat fordítottak. E nézettől látszólag legmesszebb tér, gyakorlatilag azonban legkevésbé idegen, a tiszántúli vélemény, mely szerint a n e v e l é s joga kötelessége t u l a j d o n k é p p e n sem az egyházné, sem az államé, hanem első rendben csupán a s z ü l é k é .

Közönségesen tudva van, a mire később tüzetesen rátérendünk, hogy e látszólag igen liberális elvet minő párt tűzte zászlójára: ettől eltekintve egyelőre elég legyen röviden megemlítenünk, hogy ezen elv csak félig igaz. Igaz az, hogy a gyermeki lét első korszakában a gyermekek leginkább szüleikre vannak utalva, s hogy azok, kik nekik lételt adtak, első rendben kötelesek arról gondoskodni, hogy annyi képzettséggel elláttassanak, a mennyi a korviszonyokhoz képest szükséges ahoz, hogy valaki becsületesen és jól élhessen és hivatását betölthesse; igaz az is, hogy általában maga a természet, a szülei szeretet el szokta az embereket e kötelesség teljesítésére vezetni: azonban az már nem való, mintha jog és kötelességérzet mindenik szülőben kellőleg megvolna s még kevésbé igaz az, mintha a szülő teljesen ura volna gyermekének, annál kevésbé, miután tudjuk, hogy a gyermek már születése előtt is a köztörvény védelme alatt áll, e védelem alatt növekedik fel s halála napjáig ennek hatalma alatt marad.

Igaz az, hogy a nevelés közvetlen teljesítése a szülék joga és kötelessége, de nem oly értelemben, mintha erre nézve kizárólagosságok s korlátlan szabadságok volna. Volna kétségkívül, ha mindenik család a többitől merőben elkülönözten élne, péld. egy egy óceáni szigeten, vagy ha létviszonyaink olyanok volnának, mint a pusztai nomád népeké, hol minden család egy kis egész képez, mely önmagában hordja fennállása és boldogsága minden föltételét; ily primitív viszonyok közt a növelés joga és kötelessége eredetileg egymagát a családot illeti. Ámde mi más viszonyok közt élünk. Nálunk az egyes családok a társadalom több tagjaival folyvást kölcsönös egymásra hatásban állanak, a honpolgárok közt a legszorosabb érdekszövetség van, elszigetelten senki sem áll többé, solidaritas fejlődött ki köz-

tünk szintúgy az anyagi, mint szellemi ügyeinkre nézve, ha valaki hivatását betölti, áldást, ellenkezőleg rendszeresen és bizonyosan romlást terjeszt maga körül, közöség van az erényben és a bűnben. Ily körülmények közt az állami együttélés csak úgy érheti el célját, ha megszabatik, hogy mindenki mivel és mennyivel tartozik a másoknak s ha az állam tényleg maga is igyekszik a tagokat hivatások betöltésére képesíteni. A köz érdekében tehát egyeseknek le kell mondaniok oly vágyakról és hajlamokról, melyeket csupán a teljes izoláltság helyzetében foganatosíthatnának embertartásaik javának veszélyeztetése nélkül, s ki ezektől nem lenne hajlandó megválni, az keressen magának privát lakást valahol a felhőkben vagy a hortobágyi puszta közepében, hol korlátlan és szabályt nem tűrő „szabadságát” más kára nélkül élvezheti. A népek fejlődésének alsó fokozatán az atyák és patriarchák hatalma uralkodó, ez legnagyobb, mely életre és halálra kiterjed. Ha ily viszonyok után óhajtozunk, nincs más tennivaló mint visszamenni Ázsiába, hol eféle fejlődésű népek valahol Gobi sivatag környékén tán még létezhetnek. Európai összéletünket azonban okvetlen másképp kell már berendeznünk. Ezt többé nem a család, hanem az állam fejezi ki. Nemcsak mint család, hanem mindenek előtt mint nemzet és ország akarunk létezni, s bár a nemzetet is családok alkotják s az ezeket megillető és senkivel meg nem osztható jogokat mi is elismerjük: de hogyha állami léteit és virágzást óhajtunk, meg kell tagadniok az egyeseknek sokat magoktól, s fel kell ruházni az államot azon hatalommal, mely nélkül az existenciáját és fejlődését nem biztosíthatja. És hogy ezt a superintendentiák is így gondolják, bizonyos abból, mert az egyes gyakorlati kérdések taglalásánál a növele si leg f ő b b j o g o k a t, melylyel a legnagyobb kötelezettségek járnak egyhangúlag az államra ruházzák. A

tiszántúli vélemény szerint is joga van ennek k é n y - s z e r í t e n i a szüléket gyermekeik taníttatására, joga van kitűzni a tanítás „végcélját” és minimumát, joga van mindennemű iskolára felügyelni s a zárt vagy zugiskolákat nem túrni. Olvasóimra bízom megítélni, hogy vajjonl kisebbek-e e jogok a szülékéinél, hogy nem eredetiek és természetiek ezek is az államra nézve, s hogy ezek elismerésével mennyiben fér össze az az állítmány, hogy „az állam vagy egyház nevelési jogáról csak anynyiban lehet szó, a mennyiben azt a szülék reá át ruházzák.”

Ez állítmánynyal pedig csaknem valamennyi kerület véleménye összhangzik, a mennyiben, mondatik, hogy az e g y h á z a t u g y a n azon alapon illeti s é p a n n y i b a n érdeklí a k ö z n e v e l é s , mint az álla m o t . A fentebbiekből e nézet hibás volta is következik. Helyes az annyiban, a mennyiben az egyház csakugyan a szülőktől nyerheti megbízás útján a nevelés jogát, s ez állítmánynyal már igen sokat beismer. Mert ezzel ki van mondva, hogy az egyházat a köznevelés természetileg és eredetileg nem illeti, s hogy abban annak nem is lehetne része, ha a szülők, kik azt, ha tetszik, másra is bízhatják, esetleg reá át nem ruháznák. Mennyire máskép hangzik ez mint a régi nézet, mely szerint az iskolák az egyház természetes függelékei! Már eddig is láttuk, ezután még bővebben látni fogjuk, hogy a régi nézethez miért ragaszkodtak őseink, de kétséget nem szenved, hogy napjainkban a superintendentiák nézete helyesebb s az egyház fogalmához méltóbb.

Az egyház hivatása a Krisztusban való élet, létalapját és végcélját a vele való szellemi egység képezi, nem pedig a világi tudomány, melynek közlésében áll a népnevelés nagyobb része tagadhatatlanul. S bár igaz az,

hogy a célját az egyház a gyermekkori alkalmas képzés folytán könnyebben elérheti, mind a mellett való, hogy annak elérése végett a gyermekkori tanításnál sokkal hatalmasabb eszköz is áll rendelkezésére az igehirdetésben s a társulati szellemben és működésben, melyek segélyével merőben iskolázatlan és tudatlan nép kebelében is buzgóságot tud létesíteni egész a fanatizmusig és bigottsáig, mint ezt a történelem s a mai tapasztalat megcáfolhatatlanul tanúsítja. A felnőttekre való ezen erőteljes hatás s az által kifejlődött buzgóság az egyház valódi legfőbb fenntartó eleme, nem pedig a gyermekkori hiányos, bizonytalan és múló hatású nevelés.

A reformatio létrehozta a prot. egyházat minden megfelelő előleges isk. nevelés nélkül s elterjesztette annyira, hogy az honunkban a nagy többség vallásává lett; midőn pedig a sötét napok elkövetkeztek, fennálló iskolái nem tudták megóvni azt a nagy hanyatlástól, mely az által érte, hogy tagjai szép szóval vagy erőszakkal a római egyházba visszatérítettek annyira, hogy most a hon lakosságának talán egy ötödét képezik, a mi semmi esetre sem történhetett vala meg, ha a buzgóság kellő fokban lett volna jelen nálok.

Az egyház a folytonos tanítás és növelés által, melyben tagjait egész éltökön át rendszeresen részelteti, könnyebben kipótolhatja a gyermekkori nevelés hiányait s jobban ellehet a nélkül, mint a modern állam, melynek növelői hatása a felnőttekre az egyéni jogok és szabadság teljes elismerése s nagymérvű fejlesztése következtében majdnem a semmire szállott alá. Az állam létalapjánál fogva szükségeli a népnevelést s annak hiányában tengéltre s esetleg tönkrejutásra van kárhoytatva, míg a vallástársulatok tagjaik tudatlansága mellett erősen állhatnak és állanak. Sem az elméletben sem a gyakorlatban nincs tehát igazság azon állítmányban, hogy az

egyházat és az államot ugyanazon alapon illeti s egyenlő mérvben érdekli a köznevelés.

Ezen elvet magok a superintendentiák sem vitték következetesen keresztül, mi onnét bizonyos, hogy a köznevelésre nézve az államnak mindnyájan több és nagyobb jogokat adnak, mint az egyháznak. Mert nemcsak azt ismerik el, mit a tiszántúli kerület kijelöl, hogy t. i. joga van az államnak a tankényszerhez, a tanítási végcél megszabásához és a felügyelethez, hanem ezenkívül bevallják, hogy meghatározhatja a tanítók és tanítványok viszonyszámát, mint szintén a szorgalomidő tartamát, (dunamellék), továbbá a tanköteles éveket és „az egyöntetű nemzeti köznevelési és oktatási rendszert” (T i s z á n i n n e n). Miért nem osztották meg a kerületek e jogokat s az abból folyó kötelességeket az egyházzal, ha ezt is azon az alapon s annyiban illeti a nevelés mint az államot?

A superintendentiák az egyes gyakorlati pontokra azon helyes tapintattal és bölcs belátással feleltek, mely a nagy tanácskozó testületeket általában ritkán hagyja el, s mely a feltett kérdésre nézve egészen a kor színvólán is áll; a fő elvhez való leplezetlen csatlakozást azonban alig egy pár kerület mondta ki, a többi pedig oly alapelv álláspontján maradt, melyet, mint kiderült, következményeiben magok sem osztottak, s mely a kérdés magaslatánál tetemesen alább esik.

Még szembeszökőbb a gyöngesség azon nézetben, melyet a kerületek az állam által való segélyeztetésre vonatkozólag nyilvánítottak. Valamint méltán mindenik kerület kívánta a keze alatt maradandó iskolákra nézve az eddigi törvényszerű autonómia bírását, úgy a tisztán egyházi dolgokban is követelte magának a tökéletes függetlenséget és szabadságot. És miután mindnyájan érezték, hogy e f ü g g e t l e n s é g és szabadság lény-

gében meg van semmisítve, mihelyt az egyház anyagiak tekintetében az államtól függ, nem mulasztották el hathatósan kiemelni, hogy az államsegély árán eddigi jogaikból mit sem hajlandók feladni. Hasztalan, e vallo-
másban benső nyavalyánk szólott, még pedig a kétségbe-
esés hangján!

A kerületek annyira érzik a benső nyomort, hogy e miatt szabadságszeretetőik capitulai egy hatalmasság előtt, melytől különben érzelmeik idegenek. Mert mit ámítjuk magukat álokoskodásokkal? Ha igaz az, hogy a subventio megvesztegeti az önállóságot, s ha igaz az, hogy a korszellem egyenesen azt sürgeti, hogy „az egyháznak önmagában kell létezési alapját feltalálnia és saját erejéből fennállania” (Tiszán innen 1868), akkor nem kellene h érni s élis fogadni az államsegélyt. Az mondatik a kerületek véleményeiben: azért igényelhetjük ezt, mivel hogy van egyh. célra adott országos alap, melyből más hitfelekezet javadalmaztatik. Ez kétségen kívül igaz, de azért az államsegélyt nem teszi jobbá, mert a róz akkor is marad, ha mi magunk osztozunk hasznából s ha méregnek tartjuk a subventiot, nem veszi el annak hatását az a körülmény, hogy abban többen részesülnek. Mindazon egyházak, ide értve a kath. egyházat is, melyek papjai részint az államtól fizettetnek, részint állami eredetű javadalmakat élveznek, nagy áron veszik meg ez anyagiakat, mert árnyékával sem bírnak azon függetlenségnek és autonómiának, mely nekünk magyar protestánsoknak van. E külső támogatás és jólét ugyanaz, melyről a mesében mondatik:

„Adfertur ultro panis, de mensa sua
Dat ossa dominus, frustra jactat família.”

Sic sine labore venter impletur meus.”

S bennünk nincs annyi önérzet már, hogy a kecségetésekre azt válaszolhatnák:

„.....Fruere, quae laudas . . .
Regnari nolo, liber ut non sim mihi.”

Elvben mindenik kerület veszedelmes ajándéknak ítéli a subvention: miért irigylis hát ellenfeleitől? vagy a mennyiben a közvagyon igazságtalan felosztásával jár, miért nem sürgeti egész határozottsággal annak tökéletes megszüntetését minden egyházra nézve.

Az egyházi hatóságok a legkülönbözőbb módokat állították fel és mindazokat a sajtóságos záradékokat kikötötték ebben a kérdésben, a melyeket csak az aggódó és támpontját veszített öntudat kitalálhat. Az evanngélikusok törvényterve szerint az egyházi és iskolai célokra szóló összeget az országgyűlés határozza meg s azt az egyház szabad rendelkezése alá bocsátatni óhajtja. A tiszántúli kerület a közadóból való segélyeztetésnek ellene mond, s csupán azon országos közvagyonból követeli egyh. és isk. célokra a maga részét, melynek ily célú rendeltetése van s melynek hasznát más egyházak már régen húzzák. Dunáninnen nem a gyülekezeti, hanem a közegyházi szükségek állami fődötetését kívánja az országgyűlés által akár közvagyonból akár adó útján. Tiszáninnen azon állami javadalmaztatásban óhajt egyházi tekintetben részesülni, melyben már más egyházak részesülnek. A segélyezés mérvét és kiosztási kulcsát Tiszántul az egyházi szükségétől, Dunáninnen az egyházak részéről fizetett államadótul függesztik fel. Iskolai célokra Dunáninnen teljességgel] nem kivan az egyházak számára államsegélyt, s csupán a felekezeti iskolák vagyonának adómentességét követeli, ugyanezt

óhajtja az egyházi és isk. célú felekezeti alapokra D u n á n t ú l is, valamint T i s z á n i n n e n is csak azok általa nem óhajtott esetre kér iskolái számára segélyt, ha a felekezeti iskolai rendszer továbbra is fennhagyatnék. D u n á n t ú l , ha ugyan az 1867-ki tiszántúli „Vélemény” után jól vagyok értesülve, mindennemű további államsegélyről kész lemondani, ha a fentebb említett adómentességet megnyeri. Némely kerület véleményében az a nézet is előfordul, hogy az iskolákra adott államsegély ártalmas iskolai autonómiánkra nézve s ezért sem kívánatos: ugyanezen kerület azonban az egyházi célra adott államsegély iránt már semmi aggályt és félelmet sem formál.

A kerületek véleményeiben az ónak és az újnak sajátos egyvelege tűnik fel előttünk, mely korunk átmeneti jelleméről s az eszmék és törekvések oscillatiojáról érdekesen tanúskodik. Az alapelv, melyet mindenik vélemény elfogad: a tökéletes vallásszabadság s az egyháznak az államtól való teljes elválasztása. S ezen alapelv egyhangú elfogadásaért nem kis dicsőség illeti meg a magyar prot. egyház jelenkori vezéreit! Az nyújt kezességet a felől is, hogy egyházunk a jelenkori átalakulási processusból a kor eszméihez méltóan fog kikelni s az eszmék mostani zavarából ki fog bontakozni.

A magyar prot. egyház eddig is a maga erején állott fenn, s én a lehető legnagyobb szerencsétlenségnek tartom, hogy az állam által való gyámolítás igényeit épen most költjük fel ismét, s ez által az önfentartás kötelességének érzetét épen most gyöngítjük, midőn amaz igényeknek a korszellemben többé semmi támaszok sincs, mert magok a kerületek sem hihetik, hogy csak azon kis segélyre is sokáig számíthatnának, mely jelenleg nekik adatik. Hozzá kell azon gondolathoz szoknunk, hogy ha teljes lelkiismereti szabadságot s tökéletes független-

séget óhajtunk: az állam támogatását nélkülöznünk kell, s egészen a hit s az önkéntes buzgóság erejére támaszkodnunk; és nem kell félnünk ezt az alapelvet a gyakorlati életben is minden ponton keresztül vinnünk. Egy felől a lelkiismereti és vallás szabadságot sürgetni, másfelől államsegélyt követelni: szerintem képtelenség.

Mert ha az állam fizet, megkívánja, hogy törvényeit és elveit kövesse az egyház: de teheti-e azt anélkül, hogy a lelkiismereten erőszakot ne gyakoroljon. Vallási dolgokban egyfelől az egyéni korlátlan szabadságot pártolni, mint a tiszántúli vélemény, másfelől arra szólítani fel ugyanezen véleményben az államot, „hogy engedje, sőt kényserítse a szüléket vallásfelekezet szerinti szövetségre lépni az iskola fenntartására nézve”: ismét szembeszökő ellenmondás. Egy helyen a közadóból való évenkénti segélyezést azon okból ellenezni, mint ugyancsak ezen vélemény teszi, „mert a közadót, már természeténél fogva nem felekezeti, hanem tisztán állami, tehát a felekezeti érdekektől független célokra kellene fordítani”, más helyen pedig a felekezeti iskolák rendszeres gyámolítását sürgetni, a mit a közadó igénybe vétele nélkül képzelni sem lehet: annyit tesz, mint a kérdés megoldását oly alapon kívánni, melyet magunk is hibáztatunk. A történeti alap egyedül erős és egyedül bír jövővel. S ha a kerületek vezérférfiai azt hirdetik, hogy egyházunknak történeti fejlődése van, melyet nem szabad megtagadnia: első rendben nekik kötelességök minden olyan eszmét visszautasítaniok, mely mint az államsegély is azon történeti alapot, melynek kizárólagos érvényét és helyes voltát a korszellem is fényesen igazolja, megvesztegeti és rohamos erővel aláássa.

7. A visszahatás.

Miután tapasztalati tény volt, hogy az iskola a felekezeti iskola-rendszer mellett képtelen eleget tenni azon feladatnak, melyet a népnevelés elébe az előhaladt idő szükségége kitűzött, a magyar prot. egyház nagy többsége ezért ismerte el az államot, mint az iskolai életre nézve szükséges s az egyházzal egyenjogú tényezőt, sőt némely kerület ezért óhajta a népnevelés felekezeti színezetének eltörlését s egyetemes, nemzeti és társadalmi irányban való vezetését. Természetesen várni sem lehetett, de a magyar népiskolai törvénynyel szemben szükség sem volt rá, hogy az egyház a múltban üdvösnek bizonyult iskolai autonóm jogairól lemondjon, melyeknek a birtokában megmaradó felekezeti tanodák feletti gyakorlását és biztosítását valamennyi kerület egyhangúlag továbbra is követi, sőt tekintve azon legközelebbi érdekeket, melyek a clerust s a confitssio híveit általában a felekezeti iskolákhoz csatolják, s tekintve egyszersmind azon pártállást, melyet annál fogva ezek a népiskolai kérdésben Európa-szerte elfoglaltak: el lehattunk rá készülni, hogy a reform alá vett ügyben nem marad el a természetes visszahatás sem azok részéről, kik létalapjoknál fogva conservatívek s kik testületi zártéleteket s önérdékeket mindenenek elébe teszik.

E párt emberei közt mindazon országokban, hol a népiskolaügy rendezése utóbbi időben a törvényhozást foglalkodtatá, a legszorosabb solidaritást és eszmerokonságot fedezhetjük fel. Hollandiában, Franciaországban, Badenben, Poroszországban, Ausztriában, Bajorországban, Magyarhonban és mindenütt, hol hangjokat felemelik, csaknem ugyanazon jelszavakról lehet rajok ismerni, melyeke a kiindulási alap s az érdek azonosságánál fogva, sokszor a nélkül, hogy egymásról kellőleg értesülve volnának,

csaknem minden gyakorlati kérdésben bámulatos pontossággal eltalálnak,

B párt, melynek általában erős oldala a következtetés» merőben a középkori felfogásnál maradt, annyival inkább, mert az idők újabbkori fejleményeit részint nem akarja észrevenni, részint nyíltan kárhóztatja. Nézete szerint az iskola mindennek előtt az egyházé, s attól elválaszthatatlan; ebből folyói a g ellene van minden felekezeti-jellemmel nem bíró intézetnek, az iskola fő vezetését s annál fogva az állami felügyelők kinevezésére való befolyását is magának igényli, s míg az államtól felekezeti intézeteinek segélyezését itt ott követeli, általában tagadja, hogy a törvényhozásnak joga volna az iskolaügy országos rendezésében az egyház beleegyezése nélkül határozni a akép létrejött szervezésben a neki kimutatott helyet el sem is fogadja. Taktikájához tartozik az állami jogok ellenében a szülők és családok jogaira hivatkozni, nem mintha az egyéni szabadságnak őszinte híve volna, hanem mert a szülőkre való nagy befolyása felől biztos lévén, ez úton reméli, hogy könnyebben célhoz juthat. Hogy az olvasónak alkalmat nyújthassunk e pártot tagjai után és saját nyilatkozataiból megismerhetni, azokból ezennel némi sorozatokat állítunk össze, azon fontosabb tárgyak szerint csoportosítva, melyekre a nyilatkozatok vonatkoznak;

a) „Az iskola az egyházé s attól elválaszthatatlan.” Greuter képviselő az osztrák birodalmi tanácsban: „Az államnak nincs joga előírni,

fcogy a tanítás a vallástól (értsd egyháztól) elszakíttassék s ép oly önállással mint a család, kell hogy az iskola i a vallást (értsd az egyházat) ismerje alapul.” (I. beszéde ”Tan. L a p o k ” 1869. 21. sz.). IX. Pius pápa a^z 1864-diki bádeni isk. törvény ellen, mely az egyház eddigi befolyását korlátolá, egy brevét bocsát ki, melyben a törvényt kárhoztatván, egyebek közt mondja, hogy „az iskola az egyház által alapított, az egyház ápolta folyvást a a legnagyobb gonddal, a kettő elválasztása a legnagyobb veszélyt szüli.” (W o l f r a m , Chronik des Volksschulwes. 1865. 6.) Németországban azok, kik míg Knaknak pártját fogják, a „Protestanten Verein” s az ennek elveit követő theologok ellen szenvedélyesen kikelnek, s kik szigora egyházifenyíték életbeléptetése által kívánnák az ev. lelkészek eretnységének” elejét venni, mint F r i c k e Henr. (Der Deutsche Protest.-Verein und der Berliner Kirchenstreit. Quedlinburg 1869.) azok tiltakoznak kiváltképen az iskolának az egyháztól elválasztása ellen. Nálunk még emlékezetben van S i m o r érsekprímás levele Eötvöshöz 1867. márc. 30-ról, melyben a vele kineveztetését tudató közoktatási miniszternek válaszolva kinyilatkoztatá, hogy megvárja tőle, miszerint „nem fogja megengedni, hogy a vallásos élet előkészítője s egyik főfeltétele az iskola a kath. hittől, idegen elemek befolyása által az egyháztól, melynek szülöttje, elvonassék” stb. eff., s melyben ugyan csak emlegeti előtte, hogy „kiki saját körében.” (E levelet l. „Prot. Egyh. L.” 1867. 565. 1.) Az 1868. képviselőház népiskolai bizottsága elébe hívott róm. kath. és görög keleti szakférfiak (papi) többsége oda nyilatkozott, hogy az egész népiskolai ügy nem annyira állami, mint sokkal inkább egyházi intézkedés alá tartozik (Révész Figyelmező. 1870. 59. 1.) R é v é s z Imre: „Az iskolák a szabad vallásgyakorlatnak lényeges feltételei, az egyházszervezetnek mintegy kiegészítő részei s így azok ügye egészen egyházi

belügy.” Továbbá: „A vallás szabadsága és az iskolaügy intézése (administrate) között oly szoros összeköttetés van, hogy ezeket mindegyik felforgatása nélkül egymástól elválasztani nem lehet.” (Figyelme. 1870. 110. és 120. h. ő ezen a múlt századból vett elveket helyeslőleg magáévá teszi.)

b.) „A f e l e k e z e t i e t l e n é s k ö z s é g i i s k o l a i r e n d s z e r e l v e t e n d ő .” A „Conservativ katolikusok” gyűlése m. é. szept. 16-án Graetzben egyebek közt nyilvánítja, hogy az iskolák felekezeti jelleme minden viszonyok közt fenntartassák, mely gyűlés egyszersmind minden, a zárdai intézmény ellen intézett támadást rablásnak és gyilkolásnak bélyegez. V o r a l b e r g b e n fanatizált ultramontán papokból és tanítókból, kiknek $\frac{7}{8}$ -da ortographiát sem ismert, legújabban egy „Katholikus nevelési Egylet” alakult, mely a maga nézeteit a voralbergi „Volksblatt” mellékleteiben terjesztgeti. Ezen urak, mint egy bécsi lapnak írják „hallani sem akarnak oly paedagogia felől, mely pszichologiai alapot föltételez s a természetszerűség elveit követi. A kath. d o g m a rendszerén állanak s nekik, mint önmagok nyilvánítják, szilárd, positiv, vallásos, katolikus alap kell.” (Jessen, F. Paed. Blätter 1870. 7. sz.) L i p o v n i c k y , nagyváradi kath. püspök m. é. apr. 2-i körlevelében így ír: „A közös iskolákat egy vallásfelekezet, egyik egyház sem nevezhetvén sajátjának, s azok minden vallási meggyőződést kiirtván, a jövő nemzedéknek kath. életét elfojtani és az anyaszentegyháznak szent ügyét lassanként aláásni fogják.” Hasonló értelemben körlevelezett e tárgyban csaknem minden házai kath. püspök. Egy c l e r i k a l i s eredetű röpirat, mely a magyar plebanusok közt ingyen osztatik szét, így ír: Sokat mondhatnék még a közös iskolák veszélyességéről a lelkiismeretre nézve; de csak azt az egyet

jegyzem meg, hogy a kath. egyház a vegyes vallású intézeteket, mint a hitközönyösség fészket, rosszalván, azok ellenében a lét vagy nem lét föltétele alatt saját kath. jellegű iskoláit megőrizni, fenntartani, újabb iskolákat állítani, az elfoglaltak eredeti kath. vagyonát visszaszerezni tartozik.” (I r á n y z a t o k a kath. autonómia ügyében. Pest 1869. 47. 1) A Lonkay szerkesztése alatti Tanodái Lapok a legélesebb és neki sajátos szólamódokban harcolt a községi iskolák ellen. Azok szerint ezek „indifferentismusra” és „vallástalanságra” vehetnek. Az ilyen iskola dolgába beleszólhat minden felekezet, pedig; „Közös lónak túrós a háta.” A tanítók vallása szerint meg fog érezni a tanulók lelkén „a kath, lutheramus vagy református, nazarenius, unitárius és zsidó szaga.” Nem egyéb ez mint: „mutyizás”, „szabadkőművesség”, „hitetlenség.” stb.) Tan. Lapok 1869. 23.26. 28. 29. sz.) R é v é s z I m r e : A községi iskola lehető legkedvezőbb esetben is . . . vallásos közönyösségre vezet. (Figyelm. 178. 1.) Másutt: „Voltaképen mindegy akár merőben minden hit és vallás nélkül nevelni a gyermeket”, akár községi iskolába járattni, (u. o. 172. 1.)

c. „Az i s k o l a ü g y i n t é z é s e az egyházat s nem az á l l a m o t illeti.” U d v a r d y kath. egyházjogtani író: „Fájdalommal kell megemlítenünk, hogy nemcsak a felsőbb iskolák ügye, hanem még az elemiek igazgatása is újabb időkben az egyháztól mindinkább elvonatva közállományi vagy községi ügyként tekintetik, s e vészes irányt honunk megyehatósági köreiben is napról napra terjedezni szemléljük; azonban előre látható, hogy azt, habár kivitetnék is, majdan több keserű tapasztalatok után ismét az egyház alapnézete és anyagi gondjai alá kellend visszahelyezni.” (üdv. Egyh. jogt. 1847, II. 103. 1.) IX. P i u s - a z osztrák népiskolai törvényt 1868. jun. 22. allocutiójában elkár-

hozzátja és érvénytelennek nyilatkoztatja, mint a mely az egyház minden befolyását felfüggeszti, rendelvén, hogy a nevelés és tanügy legfőbb vezetése, nemkülönben az iskolákra való felügyelet s az ellenörködés csupán az államot illesse, csak a vallásoktatást engedvén meg a különböző kultushatóságoknak” stb. (Ezen alloc. Prot. Egyh. Lap. 1868. 857. 1.) H e s s e n b e n, hol az újabb ev. lelkészi nemzedék jobbra confessionalis zelotákból áll, (Prot. Flugblätter. 1870. 2. sz.) s az ultramontanismus oly hatalommal uralkodik, mint sehol másutt a német földön, pár évvel ezelőtt papi ellenszegülés folytán Holland vallástalan” iskoláira mutatva megghiúsult egy új iskolai törvény behozatalára irányzott törekvés. (Wolfram. 1869. 18) A bajor klérus az 1868. ottani iskolai izgatottság s országgyűlési tárgyalások alkalmával határozottan kifejezte azon nézetet, hogy az egyház az iskolaügyben döntő, sőt kizárólagos befolyást igényel magának. (U. o. 1870. 88.) V. ö. a magyar clerus a. pont alatt említett nyilatkozataival.

d) „Az állami iskolai felügyelők kineveztetésébe az egyház is befo ly.” E theocraticus elv van keresztül vive az 1855. osztrák c o n c o r d á t u m b a n, melynek 8-dik pontjában megállapítatik, hogy a katolikusok számára rendelt iskolák felügyelőjét az egyházi kerületük szerint a püspökök által kijelölt férfiak közül fogja a fölség kinevezni. R é v é s z I m r e elfogadja „de csak egyedül azon feltét alatt . . . hogy a tanfelügyelők felekezetek szerint, és pedig az illető egyházkerületek által kijelölt. . . egyének közül neveztesse ki.” (Figyelm. 110. 114.)

e) „Az állam t ö r v é n y h o z á s á n a k n i n c s j o g a r e n d e z n i a z i s k o l a - ü g y e t a z e g y h á z b e l e e g y e z é s e n é l k ü l”. Scherer, müncheni püspök a bajor kamrában az új iskolai törvény

ellem tiltakozott azon az okon is, hogy a kormány törvényjavaslatát mindkét (kath. és prot.) felekezetnek előlegesen elébe nem terjesztette s arra nézve ezek helyben hagyását ki nem nyerte. (Wolfram 1870. 88.) Az osztrák népisik. törvény hozatalakor a tyroli, szlovén és galliciai képviselők a javaslat felett tárgyalásba sem akartak bocsátkozni s az ultramontán befolyás alatt állók az urak házában kinyilatkoztatták, hogy e kérdésben nincs joga az államnak határozni. (U. o.) Nálunk T i s z a K á l m á n óhajtotta már hivatott képviselőházi beszédében, hogy vajha a népisikolai kérdésben a felekezetek, kiknek éhez joguk van, előlegesen „kihallgattak” volna. R é v é s z I m r e pedig az egész népisikolai törvényt „sérelemnek” ítélé, „a mennyiben a magyar protestáns iskolákról meghallgatásunk nélkül intézkedik.” (Adalékok a magy. prot. iskolák autonómiájának történetéhez. Sárosp. Füz. 1869. 314.)

f) „A z állami i s k o l a i h a t ó s á g b a n az egyházak képviselői nem vehetnek részt.” A c u r i a a badeni iskola törvény azon határozatát, hogy a lelkészek a népisikolák felügyeletében mint a tanhatóság született tagjai részt vegyenek, visszautasítá s azt a vallásra veszélyesnek nyilatkoztatá, miért Schenkel a curia ellen kel ki. (Prot. Egyh. L. 1868, 45. sz.) R ü d i g i e r linci püspök, ki az osztrák népisikolai törvénynek átalában ellenszegült, a hatalma alatti clerust eltiltá a felállítandó isk. hatóságokba való belépéstől. T y r o l b a n , a fanaticus vakhit hazájában clericalis izgatások folytán oly ingerültség keletkezett ama hatóságok ellen, hogy az alsórendű nép a tanfelügyelőket néhol ütlegezte és megkergette. (Jessen. F. Paed. B. 1870. 8. 15. sz.) R é v é s z I m r e is „sérelemnek és zavarkat szülő következetlenségnek” tekinti a törvény azon intézkedését, hogy a lelkész eo ipso, mert lelkész tagja

a községi iskolai székeknek, és hogy a kormány által ki-nevezett iskolai felügyelők elnöklete alatt álló iskolata-nácsba a felekezetek is válaszszanak tagokat”. (Adalék-
kok stb. S. P. F. 1869. 314.)

g) A lelkiismereti- és tanszabadság, valamint a szülei jogok érvényesí-tése sürgettetik.” Badenben a kath. papi párt jajveszékkel, hogy az új törvény által az állam tovább ment az őt megillető iskolai jogoknál. „Azon esetre” írja Knecht lelkész a „Süddeutsches Kath. Schul-
wochenblatt”-ban „ha az állam az iskolák vezetését illető befolyásból kizár, tanszabadságot kívánunk.” Bamberg-
ben a kath. egyletek az utóbbi isk. törvényja-vaslat által keltett izgatottság idején a bajor clerussal összhangzóan követelték, hogy az iskolának az egyház-tól elválasztása esetére a katolikusoknak teljes tansza-badság adassék, hogy saját meggyőződéseik szerint ren-dezhessék és vezethessék iskoláikat. (Wolfr. 1869. 14.1.)
Greuter reichsrathi képviselő már hivatolt beszédé-ben egyebek közt ezeket is mondja: „Az iskola a házi nevelés társadalmi szervezete” s annál fogva az egyházzal szerves összekötetésében áll. „Ha e parancs nem vétetik tekintetbe, nem sértetik-e meg ez által a hangosan kiki-áltott lelkiismereti szabadság? . . Ha kényszerítenek valakit oly iskolába járni, hol többé nem az autonom vallás szerint tanítanak, egy jelentésű a köznyugalom lerontásával s a közmíveltség elleni cselekedettel. . . . A szülőknek tehát joguk van minden beavatkozás ellen tiltakozni, mely jogaiktól fosztaná meg őket. . . . Azt is mondhatom Önöknek, hogy e törvény, ha keresztül vi-tetik, komoly aggodalmakra szolgáltat okot.....Ha következetesek akarnak lenni, akkor az oktatás szabad-ságát kell proclamálniok. Ekkor engem magok közt fog-nak látni.” stb. Hollandiában Groen van Prinsterer,

az orthodox párt vezére szerint az ottani iskolai törvény melletti párt taktikája a vallásszabadság ellen van intézve.”

E tudósításhoz, melyet a „Figyelmező” után irtunk ide R é v é s z Imre hozzá teszi: „Én is részemről teljes tökéletesen meg vagyok győződve, hogy mihelyt a magyar prot. közönség a mi törvényünket közelebből és az ő gyümölcseiből is meg fogja ösmerni, nyilván be fogja látni és érezni, hogy nálunk is nem csupán iskoláink léte és autonómiája, hanem ezekkel együtt ezeknek forrása és alapja, t. i. a lelkiismeretnek és a vallásnak szabadsága is forog kérdésben.” Ugyan ő másutt így ír: Ne feledjük egy percre sem azon igazságot, miszerint a valódi szabadelvűek szerint, a tanítás és nevelés vagy iskolatartás joga eredetileg és voltaképen sem nem az egyházé, sem nem az államé, hanem a s z ü l é k é, és a szülék ezen jogának épen és sértetlenül fenn kellene tartatnia, még azon esetben is, ha a nevelés és oktatás ügyének l e g f e l s ő b b v e z e t é s e, nagyobb siker biztosítása végett, vagy bármi más célból, az egyház vagy állam kezébe tétetett le.” Másutt ismét: „Nálunk a nevelés és tanítás vagy iskolatartás joga a szüléké és a szülék azon szövetségéé, a mely magyar reformált egyháznak neveztetik.” S ebből folyólag következetesen nem barátja a tankényszernek, midőn mondja; „Védni és ápolni a szülei jogokat, lehetővé tenni a szülei kötelességek minél célszerűbb teljesítését, s a szüléket kötelességek teljesítésére buzdítani, serkenteni, e r k ö l c s i - l e g k é n y s z e r í t e n i, ez lenne gondolatom szerint bárhol is egyik kelléke egy célszerűbb iskolaügyi szervezetnek.” (Figyelme. 151. 129. 163. és S. P. Füz. 1869. 307. 1.) Franciaországban Duruy volt közoktatási miniszter érelyes javaslataival szemben a clericalis párt élén K o l b B e r n á r d d a l s egyebekkel szintén a szülei jogokra

hivatkoztak, s a tankényszer ellen nyilatkoztak, melynek behozatalát meg is buktatták. Meg kell hagyni, így szólanak, minden családtyának azt a jogát, hogy gyermekét úgy nevelhesse, a mint neki jónak látszik. Hasonló szellemben vezércikkezett a *L o n k a y* lapja is (1869. 33. 34. 35. sz.)

h.) Belgiumban az alkotmány 17. pontja így szól: „a tanítás szabad. Minden präventiv rendszabály tilos” stb. s *L u c a s* József maga könyvében („*Der Schulzwang, ein Stück Moderner Tyrannei*”) nem győzi dicserni e szabadság áldásait, melyek következtében az „ős egyház” a jól sorakozott lelkeszi és szerzetesi rendek hathatós tevékenysége következtében ismét teljesen urává lett a helyzetnek. A jezsuiták által szerkesztett „*U n i t a C a t t o l i c a*” írja tárgyunkra vonatkozólag: „Ha a forradalmárok minket kényszeríteni akarnak a tanulásra, ez nyílt zsarnokság, mert ily tankényszer nem egyéb mint nyílt zsarnokság, tévtanok hallgatására és terjesztésére való erőltetés. A Protestantismus szülötte az, mely Németországon jött világra s Luther és Nagy Friderik által neveltetett fel, mely a mi ifjúságunkat a hitetlenség mérges terére vezeti. Ha ez, haladás, akkor mi az elmaradottságot tartjuk szerencsének. Inkább legyen a nép tudatlan, inkább legyünk barbárok!” (Wolframnál 1869. 136. 1.)

8. Révész Imre.

Magyarországon az iskolai reform Kérdése, részint azért, mert a tárgy iránt nem volt és nincs a lelkekben a valódi mély érdeklődés, részint a miatt, mert a létező viszonyok lehető legnagyobb kíméletével járt, nem idézett elő oly általános forrongást és izgalmat a kedélyekben, minő más államokban hason esetekben tapasztalható

volt, s minőt az ügy fontossága s új lendülete megkívánt volna. S ez az oka, hogy a reakció sem öltött hevesebb jellemet magára, s reprimált vágyaival legfeljebb a passiv magatartás kényelmes mezején maradt. Az egyház, bármit hirdetett is némelyek, a gyakorlatban sem a törvény, sem az annak végrehajtása céljából kiadott miniszteri utasítások, sem az új tanfelügyelők lanyha eljárása miatt, nem érezte csonkítva eddigi törvényes jogait. Oly nagy és általános mozgalmat, oly szenvedélyes izgatásokat, aféle tömeges óvásokat és monstrepetitiókat, minőket a tanügyi országos intézkedések más államokban előidéztek, nálunk bárki is hasztalan keresne, A mi ellenkezés itt felmerült, az részint ügyetlen zelotáktól eredt, részint opponálási viszketegből és ultranemzetiségi törekvésekből származott. A clerus elég érthetően kinyilatkoztatá ellenszenvét az utasítások iránt, de azok megelőzése és utólagos megváltoztatása érdekében általában kevés erőt fejtett ki, a mivel kétségen kívül elárulá szellemi bágyadtságát és roskatagságát.

A protestáns egyház kebeléből, melynek többsége oly önmehtagadó s férfias bátorsággal állott a reform pártjára, szólalt fel egy dissonans tiltakozó hang erélyesen és merészen. E hang a R é v é s z I m r é é volt. Neki jutott a dicsőség a népiskolai törvénnyel szemben az ellenzékét legnagyobb feltűnéssel képviselhetnie.

Jólhangzó irodalmi neve, a nagy tudományáról közszájon forgó hírek, személyes tulajdonai és egyháza szabadságának védelméért tett fontos szolgálatai nemcsak súlyt kölcsönöztek szavának, hanem a legkülönbözőbb elemeket csoportosíták az oppozíció zászlója alá. Bármint ítéljük nézeteinek helyes vagy helytelen volta felől: el kell ismernünk, hogy azok hatásoknál fogva végzettjeljessekké váltak.

A közönség azon tetemes része, mely előítéleteihez

jobban ragaszkodik, mint a kipróbálatlan reformhoz, protestáns egyházunk azon tagjai, kik a századokon át üdvösnek bizonyult ellenzéki ösztönt nem tudták még legyőzni magokban, egyszerre kész programot kaptak, mely a mellett, hogy természetüknek megfelelt, csak úgy ragyogott a kor eszméinek zománcától; az ismeretes törekvésű clerus és a dak-románok pedig váratlanul egy szövetségest nyertek, kinek pajzsáról rajok is valami sajtóságos visszfény esett. Ezt a pártot nem kellett újonnan szervezni, mert régóta és folyvást létezett, de még nem volt bölcse és közös kapcsa. Ezt Révész Imrében találta fel, miért mindenesetre szerencsét kívánhat magának. E nyereség azonban Révészre nézve nem lehet kölcsönös. Ő egy tömeget egyesített, melyben a szabad gondolkozásért lelkesülő protestánsok és ultramontan kath. papok, szélsőbalok és 48. előtti conservativok, lelkes magyar honfiak és a temesvári pronunciamento pártfelei a legtarkább vegyületben állanak. Ezt a tömeget nem lehetett valami egységes eszmével összehozni, miután tagjai közt a fődologra nézve nincs érdekközösség. Révész ellenszavazatának kápráztató szerkezete volt az, minek hódítását köszönheti. Egy az annyiszor felhítt „szegény magyar prot. nép”-nek ajánlott érzékeny melodráma volt az, melynek alaphangulata a történeti jogok és a szabadság dicséretéről szólott, oly fogalmak, melyek alatt kiki gondolhat azt, a mi neki tetszik; ez édesbús előadás alatt véres háborúknak, „tisztos ösöknek” emlékeit idézte fel, énekelt a többség zsarnokságáról, a vallási és nemzetiségi féltékenység húrjait érinté, sok igazságot és sok tudományt tár fel, ügyesen rámutat a törvény némely hiányaira, rajzai és ítéletei a múltra nézve általában találók, de következtetései a jelenre nézve hibásak; előadásában a búsongás és a szenvedés, a fájdalom és az önérzet, a szemre-

hányás es a harag egyesülnek; törekvései és vágyai a végetlenséggel határosak, miután nincs oly párt, mely föl ne találhatná benne a magáét; szavaiban az erő és nyerseség, a melegség, gúny, éle és gyanúsítás nem hiányzottak, s a közönség azon részére, mely csak hinni és ragadtatni akar és képes, nem tévesztek el hatásokot.

Eddig szerzett egész tudományos reputatióját föltette e kérdésben. Azt állítá, (Figyelme. 66. sz.), hogy még tévedéseiben is védni akarja a kerületet, a mit mindenki igen természetesnek talált, a ki tudta, hogy a „tévedés” épen az ő javaslatának elfogadásában állott. Vajha mind a „tévedés”, mind a védelem elmaradott volna!

A tiszántúli kerületen legtöbbet segített volna, ha ama határozatot egy rákövetkező ülésben önmaga visszavonja. Révész Imre védelme pedig a kerületen mitsem segített, annál kevésbé, miután ő nem is annyira a kerületet, mint önmagát védte. Minden ama határozatra vonatkozó ellenvéleményt úgy tekintett, mint a mely ellene van intézve, s innen fejthető meg azon érzékenység, melylyel az ellennézetekre oly hangon szólalt meg, mint mikor az embernek saját lábába mennek a tövissek Révész Imréhez eleintén senki sem szólott a határozat megtámadói közül: ő azonban e megtámadok ellen a legtulsóbb személyeskedéseket használta*)

*) E kitüntetésben e sorok írója is részesült. A tiszántúli augusztusi végzésre vonatkozólag ugyanis az érmelléki ref. egyházmegyei tanító-egylet emlékiratot adván be, melyben a kerület nézeteitől eltérő véleményét fejtegeté, s ez emlékirat aláírásánál nevem is, mint a nevezett egylet elnökéé, szerepelvén: Révész úr e hallatlan vakmerőségért és „impertinentiáért”, mind engem mind a nevezett egyletet szükségesnek látta egy kissé megleckéztetni. Csakhamar azután, hogy e dorgatorium megjelent, az egylet helyettes jegyzője „Prot. Egyh. és Isk. I.” ez évi 12. számában válaszolva E. úrnak midőn az ő, személyemre vonatkozó egy némely föltevésének alaptá-

Polémiajának állandó kiindulási pontja ez volt: Az ellenfél semmit sem ért a dologhoz s csupán én, Révész

lanságát kimutatta, egyszersmind a legerélyesebben visszautasította azon hangot és modort, melyen E. ur az egyletről szólott, s az emlékirat ellen intézett támadását is tökéletesen visszaverte. Ezek után én, ki az előtt szerencsés valék E. úr jó indulatait birni B irányában ezért nemcsak a legőszintébb tisztelet; hanem a benső hála és ragaszkodás érzelmeit is táplálám, a személyeskedések viszonzását, mely az ügyre úgy sem tartozik, sőt azon felhívását is, hogy „Nézeteit” cáfoljam meg, mellőzendőnek vélem.

Nincsen is igényem vele szemben a cáfolói szerepre. S ha e rajzolatban, mint a kor szellemi mozgalmainak szemlelője és lajstromozója, vele mégis foglalkozom, azt csupán a rajz kiegészítése végett a közönség iránti tekintetből teszem, mely a szemleírótól meg várhatja, hogy vázlatából egy nevezetes mozzanatot se hagyjon ki. Alkalmilag azonban az önvédelem céljából szabad legyen itt E úr némely támadásaira, melyekre Szabó E. úr nem reflektálhatott egyet-mást elmondanom.

Révész úr célzásodat és oldalvágásokat tesz, azon „modern liberális” irányra, melyet én is követek, felhossa, hogy a „szegény magyar prot. Nép” csak azon lelkészekkel és tanítókkal fogja meg oszlni kenyerét, kik „az ő vallását és hitét igazán szeretik és tisztelik”, s utal bennünket azon „szabadságra,” melynél fogva „a hitvallást és az evangéliumot elhagyhatjuk; a midőn igen természetesen lelépünk a magyar protestáns egyház pozitív jogi alapjáról, illetőleg kilépünk az egyház kebeléből.” Ez már aztán eléggé érthetően van mondva. S úgy hiszem teljesen méltó azon „együgyű orthodox” állásponthoz, melyen E. úr legújabban elhelyezkedett s honnan a máskép gondolkozókra kiátkozásnál egyebet Európaszerte nem igen szoktak szórni. Hanem a dologban az a különös van, hogy én erre a szerencsétlen tévelygésre, mely miatt E. úr most excommunicálni akar, oly tényezők által csábítottam, melyek közt az ő p é l d a d á s a és tekintélye is szerepel. Elég volt már az, s E. úr talán el is feledé, hogy egyszer itt „a szegény magyar protestáns nép” előtt két első rendű theologus a föltámadás tárgyában nyilvánosan vitázott. Az egyik a testi feltámadás mellett érvelt s egyebek közt állítá, hogy ettől azért sem szabad eltérni, mert a hitvallás is, mely „egyházunk pozitív jogi alapját” képezi, ezt tanítja; a másik pedig Schweizer nézetei nyomán a szellemi föltámadás mellett harcolt.

Imre, bírom az igazságot.” A ki egyszer idáig jut, azon sok minden megeshetik. S így látunk egy nem minden-

minden régi értelemben vett csudának ellenmondott, s általában a liberal theologia elveit hirdeté.

A vitába mások is beleszólottak s ezek közt Révész úr is. És ekkor ő a liberal theologus nézeteinek adá az elsőséget. Kijelentette, hogy Krisztus testi föltámadására nézve Schweizerrel ért egyet, hogy a csudák objectiv valóságát bebizonyítani szerinte sem lehet, s hogy annál fogva nem is kell kényszeríteni senkit azok elhívésére, „s ha valaki azt mondja, hogy ő csudák nélkül is képes hinni az úrban s szeretni őt, tartsuk az ilyet is szívünk szerint atyánkfiának”, kijelentette, hogy „tisztelem és becsülöm azon irányt, melyet Schweitzer s közöttünk Sz. T. s Ballagi kitűnőleg képviselnek. Ők hitem szerint a Krisztus szellemének s az emberiség haladásának lobogója alatt állanak”, míg az orthodoxia csak olyan, mint a ballast, mely szükséges ugyan az egyensúly fentartásához, de vezér szerepet, miután a fenékre gravitál, nem követelhet. S ugyanekkor követelte, hogy a hitvallásokra való kötelezés a papi esküből hagyassék ki, s alaptalannak bizonyítá be azon nézetet, mintha egyházunk a szabad vallás gyakorlatot az államtól valamely hitvallás alapján nyerte volna meg. Révész e cikke megjelent a „Prot. Egy. és Iskl.” 1862. évf. 45-47. számaiban. S rám nézve, ki ekkor fiatal káplán valék, annak különösen első része tett mély benyomást. Ballagi urat színről színre még akkor nem ismerém, s oly körökben éltem, melyek E. úr tudományára, jellemére s általában tekintélyére adtak legtöbbet. Rám nézve tehát R. úr nyilatkozata határozott! A papi képezdeből hamisítatlan orthodox nézeteket hoztam ki magammal s az eltérő szellemben irt művekre, mint tiltott gyümölcsre, a félelem bizonyos nemével tekintettem. Révész úr után azonban mertem én is Ballagi theologiai nézeteivel rokonszenvezni. Ha ez eretnkség, őszintén mosdom, hogy R. úr volt benne egyik útmutatóm. Ha ezért az egyházból ki kell lépni, joggal megvárhatom, hogy a kilépést ő tegye meg előbb. Meglehet, R. úr engemet most nem fog elismerni tanítványának. Azonban: „scripta manent”, én tőle tanultam!

S már most kérem saját érdekében is, vonja vissza azt a szólást, mellyel tanítóimat illető a következő szavaiban: „Sz. S úrnak és több jeles kortársainak példájából szomorúan látjuk, hogy a Thun és Bach féle

napi harcot, midőn a bajnok, amúgy régiesen, ellenfeleit szidva, rántja elő fegyverét, behunyt szemekkel harcol,

zsarnoki korszak és az által autonómiájukban megnyomorított iskolák mily útra vezethették a különben minden szépre és jóra fogékony elméket és jellemeket is”. Kérem annyival inkább, mert én és kortársaim, kiknek gyermek- és ifjúkorunk az abszolutismus idejével összeesik, nem jártunk ennek hivatalnokaihoz politikai lelkét venni (kikkel a felnőttek többit érinkeztek, mint mi), ellenkezőleg azon derék tanárok ajkairól hallottuk az elfojtott keserv sóháját a nemzeti ügy elbukása felett, kiket az autonom egyházak állítottak volt hivatalaikba s kiknek legtöbbit tetteleg is részt vett a hon nagy-szerű szabadságharcában; oly társadalmi körökben nevedtünk, melyekben a haza elnyomói iránt gyűlöletnél egyebet nem tanulhattunk; oly korszakban éltünk, mely a prot. középiskolák alapítványait néhány rövid évek alatt több áldozatokkal szaporította, mint az elő kor századok alatt, mely az egyházi önkormányzat érdekében a pápens világ alatt oly hősies és dicsőséges küzdelmet fejtett ki, minőnek az összes előidőben nincsen párja, s mely a nemzeti autonómiát, a mi a Révész úr ifjúsága alatt elveszett, ismét visszaszerezni és megnyerni tudta, A mi különösen engemet illet, én ez időszak alatt u. n. „nyilvános” iskolába nem is jártam, hanem mindig oly intézetek növendéke voltam, melyek autonómiátokat folyvást megtartották. Kérem azért E. urat, legyen jobb véleménynyel rólam és kortársaimról s ne higgye, hogy mi e „zsarnokok” ördögi bűvölése által megrontattunk. Kérem ne vádolja e korszakot zsarnokaiért, nemcsak azért, mert a vád igaztalan lenne, hanem mert a kárhoztatás ön fejére is esnék vissza, mint a ki ez időben a közélet terén szintén szerepelt, még pedig dicséretesen.

Végül azon tisztelet, szeretet és bizodalom érzelménél fogva, melylyel irányában viseltetem s jelenleg is viseltetem, kérem önt, hagyjon fel a dogmatismus azon szűkkeblűségével, mely a « F i g y e l m e z ő b e n » tanyáját felütni készül. Tegye fel rólunk is, kiktől egy idő óta más útra tért, mint mi felteszszük róla, hogy igazán szeretjük egyházunkat, szabadságunkat és hazánkat, s ha mi ezek javát és érdekét másképen hiszszük munkálhatni, mint ő, ezért ne tartson minket E z s a u k n a k, kik „egy tál lencséért eladják ősi örökségünket, felekezeti jogainkat, szabadságunkat stb.” (Figyelm. 134.) Kérem továbbá, hogy azon theologiai irány híveit, mely a

majd önmagát, majd a levegőt szabdalva, majd az ellenfélre, majd a saját sorabeliekre csapkodva, minden erővel azon lévén, hogy a csatarendet összezavarja. Mindez a tragikomicum színvonalánál felébb nem emelkednék, ha ez egy vezérnek elismert bajnok harca nem lett volna, így azomban a szélesre taposott nyomokon egy egész tábornok belekeverhet ama sajátosság fegyverténybe.

Kévsz a történetnyomozó és adatbúvár, ki egykor, midőn egyházunk vérrel szerzett jogait és szabadságát akarták elrabolni és valóságos ellenséggel állottunk szemben, nélkülözhetetlen férfiú volt s a legkitűnőbb szolgálatokat tévé; most midőn a jelenkori helyzetet kellett fölismerni és földeríteni s a régi jogoknak a merőben új viszonyok közt való gyakorlati érvényesítéséről volt szó, ránézve idegen terrénumra lépett, hol egész használ-

protestáns egyház kebelében az emberi szellem és a tudományok fejlődése folytán természetesen állott elő s „csudák nélkül is képes hinni az Úrban és szeretni őt”, ne utalgassa az eddigi testvéri szövetség elhagyására; s ellenekben, kik a prot. egyházat legalább is oly jogon mondhatják magokénak, mint a másik párt hívei, ne igyekezzék minden áron kibecsöltetési keresetet indítani. Kérem, hogy a pártszenvédély és gyűlölet azon mérgét, melytől ekkorig egyházunk megkímélve volt, ne költse fel afále polémiák által, melyek mindenféle ellenvélemény indulatos elkárhoztatásán kezdődnek és végződnek, s elkeseredésnél és kölcsönös bántalmazásoknál egyebet nem szülhetnek. Ami pedig az én személyemet illeti, én magamra nézve mindenkor szívesen elfogadom tőle, ha tévedésimet kimutatja és helyreigazítja, viszont azt a szabadságot kérem magamnak, hogy nézetimet oly dolgok felett, melyekkel vele egy értelemben nem vagyok, mikor szükségesnek látom, elmondhassam. A régi jó Kempis Tamásra vonatkozólag pedig nyilváníthatom, hogy a „Krisztus követésé” most is végzetlenül szeretem s gyakorta olvasgatom. Szeretem különösen azért, mert a vallás lényegét nem scholasticai szöveghasogatásokba és dogmatikai distinctiókba helyezi, hanem az istennel való benső egyességbe, és a szent életbe. Ugyanazért nem ismerhetem be, mintha „mellőle nagyon messzire haladtam” volna.

hatatlanságát kimutatá. Annyira beleélte magát a prot. egyház zaklatott múltjába s annak e közben követett és egykor kellőleg igazolt circumspectus és félrehúzó politikájába, hogy a jelent és a jövőt is csak a sötét múlt szemüvegén át láthatta, természetesen igen fekete színben, oly formán, mint a sárgaságban sínlődő ember, ki mindent sárgának lát. Minden lépten nyomon kísérteteket fedezett fel, s a legártatlanabb jelenetben rémeket vett észre és veszedelmekről álmodozott. A körulte támadt új világosságból szemeibe egy sugár nem hatolt.

Sok gazdag embert ismerünk, ki tud kincset gyűjteni, de képtelen azt jól felhasználni. Révész ezekhez hasonlít. Történelmi gazdag ismereteit a lehető legtökéletlenebbül használta fel e korkérdés megfejtésénél. „Antiquarius” maradt, mint Ballagi Mór találólag monda. Nézeteinek sommázatát röviden így lehet kifejezni: „Az iskola őseinkről ránk szállott örökség lévén, azt olyan formán kell megőrizni, mint a régiségeket szokás.” Az államtól csak segílyt várunk, hogy az ereklyetartó-szekrényt kijavíthassuk és megaranyozhassuk. E szent régiségnek itten gyöngé lábón kell állania, miután az ő prófétálása szerint a „modern” szellő legkisebb érintésére, mint valami hamuvá össze fog omlani.

Ily kétségbeejtő nézetek mellett természetesen aggodik minden újítási törekvésnél. Rombolási és árulási törekvést lát mindenkinél, ki a pusztulásnak és roskaadásnak indult ügyön radikális eljárással kívánna segíteni. Szent haragra gyulád pusztá említésénél is ez ártatlan szavaknak „mondera és liberal,)*” bár egy ki-

*) Közte és a „pápások” közt e részben is a legszebb öszhangsat fejlődött ki. Tudva van, s a „Syllabusból” meglátható, hogy a papák korunk legnemesebb vallási és iskolai eszméit részint tévelygéseknek és őrzöngéseknek, részint vétkeknek bélyegezték. Badenben 1865 ben egy kath. vikárius prédikáció után így szólt hallgatóihoz. „Atyák

csinke igénye neki is van arra, hogy szabadelvűnek neveztessek.

Azonban nagy fallacia rejlik azon alapeszmében, mintha az ősök iránti hűség az ő intézményeiknek és

és anyák! Leggonoszabb ellenségek az ördög köztetek jár, keresvén, kit elnyeljen. Értem az iskolai törvényt. Vigyázatok és imádkozatok: „a vallás veszélyben van.” R é v é s z Imre szintén a vallást állítja veszélyeztetettnek az iskolai törvény által s az országgyűlésnek a felekezeti iskolák iránt kevés pártfogást mutató hangulatát ő is „valami d é m o n i forgószélnek tulajdonítja, mely az elméket elragadá” („Adalékok”) L a c h e m a i r kath. lelkész ugyancsak Bádenben a népiskolai kérdés tárgyalása alkalmával egyik könyvében (Die Schulreformfrage. Äugt. 6. 1865) így ír: „A 15-dik századdal a humanismusba, a 16-dikkal a bestialismusba léptünk bele. Innét származott egy felől a materialismus, más felől a rationalismus, s e kettőnek fajzata a h a m i s l i b e r a l i s m u s , mely az egész világot megmértelyezte, s mely a népiskola terén felmerült mozgalmak rugója.” V. ö. R é v é s z Imre „Nézeteivel”, melyekben ellenfelei liberalismusát csaknem minden lapon fölhányja és gúnyolja s állítja, hogy a mi iskolai törvényünket az osztrák- magyar -francia liberalismus szülte. Schwarz hollandi orthodox lelkész, kinek egyoldalú előadása (Die Religionslose Schule der Mderlande) által E. úr magát a hollandi viszonyokra vonatkozólag félrevezettetni engedé ugyanazon fékvesztett modorban szól a „modern világrészegség legmodernebb bálványáról” továbbá „a zsidókról és zsidóbarátokról”, a melyen Révész nevezi ellenfeleit minduntalan „modern liberálisoknak” s a melyen szól a községi iskolában alkalmazható „zsidó és materialista” tanítókról. Én részemről a „modern” és „liberális” szónak, melyekkel csakugyan sok visszaélés üzetik, semmi különösebb fontosságot sem tulajdonítok, mindamellett úgy hiszem, hogy azokat, miután már a közhasználatba átmertek, s hozzájuk egy bizonyos megállapított fogalom van csatolva, ki nem kerülhetjük; s azoknak, kik a pusztá elnevezésekben megbotránkoznak, ajánlom figyelmébe Hohenlohe bajor miniszterelnök szavait, melyeket az 1868-diki kamrában a népisk. törvény tárgyalásakor a klérushoz intézett: „Jól tudom, hogy ez a kifejezés ”modern állam” bizonyos körökben borzalmat kelt, de semmi más nevet nem tudok adni azon államnak, mely az egész kultúra és országos életünk védelmét és alapját képezi, s mely a keresztyén hitet nem veszélyezteté, hanem előmozdítá” stb. (W o l f r a m n á l 1870.89.)

iskolai elveiknek következetes megtartásában állana. Épen olyan ez, mint ahogy a fiút atyja iránti hűségből arra köteleznők, hogy egész életén át hordozza atyja holttestét. A régi intézmények és elvek szükséges folyamányai valának az akkori időknek, melyek életet kölcsönzének azoknak. De hol vannak most amaz idők? Az utódokra nézve iszonyúbb sorsot nem lehetne gondolni, mint őket arra kényszeríteni, hogy midőn körülötök minden változik és új alakot nyer, öök a régiben maradjanak.

Ily módon minden fejlődés és haladás, és minden élet lehetetlenné tétetnék. Vannak kétségen kívül az embe-riség benső életében törvények, melyek minden időkre nézve igazak és a melyek változás alá nem esnek. Ilyenek péld. az erkölcsi alapelvek. De a közélet és annak adott viszonyai által föltételezett intézményeket azokkal egy sorba tenni nem lehet. Ezek olyanok, mint a harcászati positiók. Jók míg számunkra előnyt nyújtanak, túlszárnyalva nincsenek, de veszedelemmel járnak, mi-helyest nem szükségesek.

Egyházi intézményeinknek s iskolai hagyományos elveinknek nincs benső és örök érvényök, hanem csak külviszonylagos becsök. Örök egyedül isten s a szellem, mely tőle származik, minden egyéb pedig változékony; s jó hogy az, mert ebben van fejlődése. Ha az ősi intézmények ama változhatatlansága eleitől fogva elfogad-tatott volna: mi még ma is a katholicismusnál vagy még inkább a Hadúr imadásánál állanánk. A Protestan-tismus létalapjánál fogva „liberal” és modern irányzatú, mert a hagyomány elleni tiltakozásból indult ki. Egy még ma is törvényes igénynyel bíró kánonjogi rendszert bontott fel s a kor szellemére támaszkodva tette első lépéseit, melyektől kezdve máig folytonos fejlődésben volt és van. Aki a hagyományokat jobb szereti mint a

fejlődést s folyvást egy azon alakzat mellett akar vesztegelni, az okvetlen a katholicismus malmára hajtja a vizet. Nálunk nincs változhatatlanság, sem csalhatatlanság.

Révész Imrét, mint az előbbi cikkemben kimutattam, a hagyományok túlbecsülése az iskolai kérdésre nézve abba a táborba sodorta, melytől lelkében idegen. Nézetei és törekvései a leglényegesebb válpontokon özszeesnek a katholicus cleruséival, a mi mindenesetre szomorú dolog rá nézve, ki épen azért lett ellenzék, inert a katholicismus hódításaitól fél. Olyan ez, mint mikor az ember megázás elől a Dunába ugrik.

Révészt mi lelkületénél, egész szellemi irányzatánál s eddigi törekvéseinél fogva buzgó protestánsnak tartjuk, még pedig olyannak, ki a protestantismust nem a stagnálásban helyezteti. Nyomatásban megjelent eddigi művei, bármit hirdessen is „N é z e t e i b e n”, kizárják azon lehetőséget, hogy ő az orthodoxok közé számíttassék, sőt inkább be lehet bizonyítani, hogy számos olyan egyházjogi és theologiai véleményt nyilvánított, melyekre nézve a „tisztos ősök” másképp értettek s melyeknek fele is elég lenne, hogy érte ugyanezen „tisztos ősök” okvetlen az eretnekek közé sorozzák s vele mint ilyennel bánjanak el. Irodalmi összeköttetései is azon egyénekhez fűzték, kiket most gúnyosan nevez „modern” és „liberal uraknak,” s tudunk rá példát, hogy maga kereste ezen „urak”-nak írói szövetségét, kik előtt most, mielőtt zörgettek volna, bezárta a „Figyelmező” ajtait. A ki, mint ő, protestáns egyházunk, demokratikus alapú szervezetére oly sokat tart, az nem lehet az absolut irányzatú hierarchiának barátja. A ki, mint ő, az egyéni teljes tökéletes és korlátlan lelkiismereti szabadságot sürgeti, annak idegenkednie kell minden tekintélyhiten és külkényszeren alapuló vallástól

A ki, mint ő, a különböző felekezetek egymáshoz és az államhoz való viszonyait az egyenlőség törvénye szerint kívánja rendeztetni, az nem érezhet rokonszenvet oly irányzattal szemben, mely az államot s minden többi hitfelekezetet alá kíván rendelni egy kiválasztott felekezet érdekeinek. Szóval, úgy hiszem, hogy a ki szabadságot és jogegyenlőséget emleget, azt méltán liberálisnak lehet nevezni.

De épen ebben van Révész álláspontjának félszegése s kétes természete. Egyik kezét a reakció és repristinálás embereinek nyújtja, másikkal a reformerek jobbát szorongatja. Nem közvetítés ez, mert az ellentétek kiegyeztetését nemcsak hogy végre nem hajtja; de meg sem kísérli. A mit ő a népiskolaügy új szervezeteként nekünk ajánl: egy múmia, kipirosítva s a legutolsó divat szerint öltöztetve. A mit ez a kor magának jelszóul kitűzött, nála megvan: demokratikus szervezet, lelkiismereti szabadság és egyenlőség, de mindez csak a máz, melylyél ő a kedvenc régiségeket bevonta, még pedig a lehető legbanálisabb módon, mert semmi tekintettel sem volt arra, vajjon az anyag, melyet alakít, megtüri-e azt a díszítést és kezelést, melyet ő rajta véghez visz. Abban a képben, melyet eszméi előttünk feltárnak, nemcsak az öszhang; hanem a kifejezés és érthetőség is merőben hiányzik.

Mert mit tesz az: sürgetni, hogy az állam „felekezeti meder”-ben vezesse az iskolaügyet, a polgárok számára pedig olyan szabadságot követelni, melynél fogva, ha nekik tetszik, minden eddigi ismert felekezeteknek háttat fordíthatnak?

Mit tesz: teljesen a szülők szabadságára bízni akarni gyermekeik vallásos nevelését, s egyszersmind köteleztetni azokat arra, hogy ezeket oly iskolába küldjék,

melynek minden tantárgyát s egész szellemét áthassa a felekezeti szellem?

Mit tesz: követelni, hogy az iskola egész tanrend-szerében uralkodjék a felekezeti s egyszersmind szabadelvűségből tiltakozni a törvény azon rendelete ellen, mely a szülék vallását a gyermekekre nézve kötelező tantárgynak jelöli ki?

Mit tesz: teljes lelkiismereti és vallási szabadságot követelni s egyszersmind arra kényszeríteni a polgárokat, kiknek egy része pedig saját felekezete irányában már önként lerótta kötelességét, hogy ezenfelül még 5-6 felekezet számára közadózás útján fizessenek?

Mit tesz: az államra ráparancsolni akarni, hogy a tanügyet felekezeti irányban vezesse, s egyszersmind a hatóságok ajtait a felekezetek képviselői előtt elzárni?

Mit tesz: igényelni az egyházi és iskolai célra állam-segélyt, a egyszersmid az állam azon kívánatát, hogy a vallástanítást az egyházak eszközöljék, visszatudasítani?

Mit tesz: oly kötelezettséget róni akarni az államra felekezeti iskolák anyagi gyámolítása által, melyet eddig nem viselt, s egyszersmind ezen iskoláknak az állami beavatkozással szemben hajdan érvényesített elszigeteltségét teljesen fenntartani akarni, holott az állam joga addig terjed, a meddig kötelezettsége?

Mit tesz: oly korlátlan vallásszabadságot óhajtani, hogy az államnak azt se legyen joga tudakozni a polgároktól, hogy hisznek-e valamit? (Figyelm, 133) - egyszersmind pedig „bevett és beveendő vallásfelekezetekről” beszélni. (Adalékok)?

Mit tesz: az alkotmány biztosítékainak hiányai felől panaszkodni, azonban egyszersmind követelni, hogy az állam a felekezetek iskoláiba, vagyis kevés kivétellel csaknem az összes tanügybe ép úgy ne avatkozassak

be, mint ezelőtt: tehát a kormányi felelősséget lehetetlené tenni.?

Mit tesz: a szülék jogaira s demokráciára hivatkozni, egyszersmind pedig tiltakozni azon törvény ellen, melyet a demokratikus szerkezetű állam, szülék országos képvisellete, mely a suffrage universellel érintkező alapon állíttatik elő, csaknem egyhangúlag hozott meg?

Mit tesz: nemzetiséget és hazafiságot emlegetni, egyszersmind pedig követelni, hogy a nemzedék ezután is az oly gyarló felekezeti nevelésben részesüljön s opponálni azon határozatnak, mely a népnevelést országos és nemzeti ügygyé tette?

A. mire ez ellenmondások, melyek számát még nem volna nehéz szaporítani, mutatnak, nem más, mint az eszmék zűrzavara. Révész Imre vádolta a magyar közönséget az iskolai törvény hozatalakor azzal, hogy e kérdésben nem tudta magát tájékozni, „szédelgésben” és „bábéli zavarban” úszott steff. és előállott oly célból, hogy a „nagy fontosságú kérdések történeti, jogi s ezek mellett európai állásának némi földerítését nyújtsa, tehát, hogy a közönség elöl a nagy homályosságot, mely miatt nem láthatott, eloszlassa.

A fény, melyet gyújtott kétes és bizonytalan világot áraszt; a tárgyak, melyeket feltüntet, mint a camera obscura képei, nem egyebek, mint láttani csalódások! őt nem lehet határozottan sorolni sem a reaktionariasok, sem a liberálisok közé. Mindkét pártnak épen lényeges tulajdonait választotta ki s elegyítette együvé. Mi ezen vegymtitételből kikerült: az egy Unding, egy kép telenség!

Lépjünk be vegyműhelyébe, vegyük közlről szemügyre vegyszereit, melyekből dolgozik, s működésének néhány főbb phásisán próbáljuk tisztára hozni, hogy mi-ben és miért tévedett.

9. A magyar prot. egyház iskolai álláspontja és küzdelmei a múltban.

Tökéletes igazság foglaltatik Révész Imre azon állításában, hogy: „egy elvhez sem volt hívebb a magyar prot. egyház, mint ahoz, mely szerint a felekezeti iskolák birtoka és autonómiája a lelkiismeret, a vallás és az egyház szabadságának elmúlhatatlan föltétele.” Ezen elvet másutt ő így formulázza:

„Az iskolák a szabad vallás gyakorlatnak lényeges föltételei, az egyházszervezetnek mintegy kiegészítő részei s így azok ü g y e e g é s z e n e g y h á z i b e l - ü g y”. S ha a bölcsesség abban állana, hogy változatlanul visszhangozzuk azt, a mit őseink száz évvel ezelőtt mondtak, akkor egyebet sem kellene tanulnunk, mint a históriát, s igen könnyű volna a legnehezebb kérdéseken is eligazodnunk. Előbbi cikkemben fejtegettem, hogy mit kell ítélni e kényelmes állapotról. Azokhoz, a melyeket ott elmondék, itt csak azt kívánom még toldani, hogy a történelem tanulsága nem ezen gépies utánzásban áll, új dolog ugyan nincs a nap alatt, de a jelenkor mégsem pusztá másolata a réginek. Ki az ősök szava után válogatás nélkül elindul, hasonlít ahoz az utazóhoz, ki mai időben valami régi térkép szerint akarná beutazni Európát s Paris városát péld. egy múlt századi tervrajz szerint feljárni. Mennyi bolyongásnak, és csalatkozásnak fogja magát így kitenni!

Előtte úgy látszik, hogy Révész Imre ily régi térkép után tette meg sajtóságos útját a népiskola terén. Ő a legnagyobb alapossággal jár-kei a régiségek közt, s az aprólékosságra terjedő jártassággal tudja magát tájékozni a történelmi nyomokon. Olvasóinak mondja „Nézeteiben”, hogy mint vélekedtek a protestánsok a kérdéses dologban

„eleitől fogva az újabb időkig”; azt azonban, hogy mint, vélekednek a felől ugyanazok az újabb és legújabb időkben, hallgatással mellőzi.

Előtte szabályozó a prot. egyház tekintélye a régi időkől, az újabbakban már kevésbé vagy épen nem. A tisztas ösők harcolnak iskolai autonómiájokért „elszántan és fényesen mint valami erős angyalok”; a mai utódok „chaotikus zavarban”, „szédelgésben”, „egyptomi sötét-ségben” steff. vannak.

Tekintsünk át röviden és elfogulatlanul azon elveken, melyeket őseink az iskolaügyben vallottak, s e végett használjuk ama hivatalos nyilatkozataikat, melyekben azokat ők a kormányval való küzdelmeik közben formulázták. Vegyük elő péld. azon két feliratot, melyet 1780-ban és 1788. aug. 16-án a kerületek a kormányi tanterv és főigazgatás ellenzése tárgyában Bécsbe küldöttek, s melyekben az isk. autonómiára „vonatkozó” nézeteiket indokoltan és körülményesen kifejtik. Az utóbbi felirat különösen egy teljes program gyanánt tekinthető, Révész Imre úgy nyilatkozik felöle, hogy „a magyar prot. iskolák autonómiája mellett ennél nyomósabb és hatályosabb védő szózat sem előtte sem utána ennek nem emeltetett.”*) Bennök a következő alaptételek vannak kifejtve és alkalmazva:

a) Az egyházi és iskolai autonómia a békekötések által szereztetett, melyek mint kétoldalú szerződések az egyik fél által fölbonthatatlanok;

*) Az előbbi okirat kivonatilag közölve van Révész „Adalékjaiban”, az utóbbi nyomtatásban megjelent a tiszántúli ref. e. kerület 1856. aug. 10. jegyzőkönyve kapcsolatában, midőn a debreceni főgymnasium autonom lábra visszahelyezése alkalmával arra egy az akkori helytartótanácshoz intézet feliratban hivatkozás történt. Révész Imre újra kinyomatta mind „Adalékjai”-ban mind a „Figyelmezőben.”

- b) Az iskola az egyháztól elválaszthatatlan s az egyházi szervezet s a szabad vallásgyakorlat kiegészítő része;
- c) A vegyes iskolák irányában bizalom nem költhető;
- d) A kormány tanrendszerét és főigazgatását nem lehet elfogadni.

Lássuk röviden, minő körülmények által volt igazolva ez elvek helyes volta, továbbá hogy megállhatnak-e egész teljességekben mai napság is ezen elvek, melyek egyszersmind Révész Imre nézeteinek is kifejezését s alapját képezik.

Hogy a vallási szabadságnak nálunk főbiztosítékát a békekötések alkotják s hogy ezek érvénye épen azon szabályok alá esik, melyek a kétoldalú kötésekre nézve állanak, az kétséget nem szenved. Nemcsak a protestánsok, hanem újabb időben a katolikusok is (Irányatok stb. 9.) hivatkoznak a bécsi békére, mint amely vallásuk szabadgyakorlatát biztosítja. A mi az iskolai autonómiát illeti, a katolikus egyház e részben isteni rendeletre és a kanon jogra hivatkozik, a protestáns egyház pedig 1791 előtt leginkább a békekötésekre, saját *symbolicus* könyveire és kánonaira, továbbá az „ususra”. Általában mondhatjuk, hogy míg a vallás szabadsága a leghatározottabb törvényes nyilatkozatokkal volt garantírozva, az iskolai önkormányzat tekintetében sem a katolikus sem a protestáns egyház nem tudott hasonló világos és szabatos jogokra hivatkozni. Mint már egyik előbbi fejezetben említettem, a törvényhozás nyelvezete e részben meglehetősen hiányos volt. Az 1606. bécsi békében egy ige sincs az iskolákról, valamint nincs az 1608: 1. t. cikkben sem, melyre az önkormányzati jogok tekintetében őseink leginkább hivatkozhatnak. Hasonlót mondhatni az 1645. linci békéről, mely „a templomok, harangok és temetők szabad használatát” írja ki világosan, az iskolákról pedig nem emlékezik. Az egyháznak oly természetes függelékei gyanánt tekintettek az

iskolák, hogy ezekről külön említést tenni nem is tartaték szükségesnek. Mert, hogy a vallásszabadságában be-foglaltak gondoltatik az iskolai önkormányzat joga is, azt a törvénykönyv egész nyelvhasználata és szerkezete tanú-sítja.

Így mindjárt a Unci békét beigtató 1647: 5. után álló t.-cikkben, hol az evangelicusoknak visszaadandó tem-plomok elsoroltatnak, 7 helyen iskoláról is világos emlé-kezet vagyon. S mi következik már mind ebből? Az, hogy vallásszabadságunk eme palládiumai határozott alapul csak úgy szolgálhatnak iskolai autonómiánkra nézve, hogyha az a mi bennök elhallgatva van, az akkor érvényes közfelfo-gás és hagyományos szokás erejével pótoltatik ki. Őseink-nek természetesen hivatkozniok kellett rajok, mert egyéb törvényes támaszok és menedékok a kormány és hatóságok ellenében nem volt. Ugyanők azonban a körülmények első kedvezését arra használták fel, hogy ama határozatok hiá-nyosságait törvényesen helyrehozzák s világosan elismer-tessék az állammal, hogy nekik egyházi szabadságok mellett iskolai autonómiájok és függetlenségek is van. S e cél lett elérve az 1790-1. 26. t.-cikk által. Ettől kezdve iskolai jogaik biztosítékát nem annyira a békekötésekben, mint inkább ez újabb és világosabb határozmányban ke-resték, mely különben is kimondta vallás szabadságra nézve a békekötések „örök érvényét.”

Révész Imre, hogy az 1868. magyar országgyűlés illetéktelenségét a népiskolai kérdés feletti határozathozat-ral kimutathassa, azt állítja, hogy iskolai autonómiánk kétoldalú állami szerződések, azaz a békekötések útján nyer-tük. Én megvallom azt ily határozottan nem merném állítani, sőt úgy vélem, hogy ha a hagyományos szokás s a régi közvélemény az iskolát esetleg az egyház belügyének nem tekinti, ha a békekötések hiányait számos törvény-cikkeink (minők: 1647: 6. 8. 10. 13. 1.4.19; 1649: 12;

1681; 25. 26. stb. s mindenek feletti az 1791: 26.) ki nem egészítik: a békekötések mellett iskolai autonómiánk jogilag is meglehetősen védtelen helyzetbe szorult volna, s mindenesetre fonák dolognak tartom ma ezen autonóm jogokat, melyeket épen a törvényhozás világos formulázása után nyertünk, a törvényhozás illetékességén kívülieknek nyilvánítani, valamint sajtáságosnak oly férfiúnál, kinek rendelkezésére oly gazdag történelmi ismeret s oly bő-séges levéltári készlet áll, észre nem venni, hogy 1788. óta iskolai autonómiákra nézve valami jogfejlődés történt, hogy az 1791. után készült egyházi eredetű okmányokban iskolai autonómiánk igazolása végett sokkal sűrűbben történik hivatkozás az 1790/1: 26. t. cikkre mint a békekötésekre. Révész Imrére nézve ez utóbbi t. cikk hihetőleg még nem elég régi, hogy erős legyen, valamint a mai szempontokra nézve a régi békekötések nem elég erősek, hogy azon ügy országos rendezésében gátul szolgáljanak, mely a „békekötések alapján” a legnagyobb árvaságra jutott. Átalában elmondhatjuk, hogy az a pathos, melylyel Révész s utána a tiszántúli kerület a „békekötésekre hivatkoztak, igen keveset használt ezek tiszteletes emlékének. A legszentebb és legigazabb ügy is furcsa szint nyer eféle zelus által. Nemcsak a nyílt támadás, hanem néha a kultus is árt bizonyos dolgoknak, s compromittálja azokat.

Ha a középkorból nem öröklöttek volna őseink azt az eszmét, hogy az iskola az egyház belügye, a békekötések után magoknak kellett volna afélet kitalálniok, hogy tanodáikat azok védpaizsa alá vonhassák. Annyi tény, hogy ha ec elmélethez, szilárdul és következetesen nem ragaszkodnak, iskolai autonómiájoknak világos és kielégítő törvényes alapot, hacsak a pusztá gyakorlatra hivatkozássá beérni nem akartuk, sokáig nem lettek volna képesek adni Egyébiránt az iskolai tanítás berendezése tényleg is töké-

letesen igazolta e felfogás helyes voltát. Az iskola mindenik felekezetnél a templom előcsarnoka volt. A tantárgyak jóformán a kultus alkatrészeinek, begyakorlásában és az egyházi vallástan betanulásában határozódtak, s ha az olvasás terjesztésére a protestáns iskolák általában nagyobb gonddal és sikeresebben hatottak mint a katólikusok, az is egyházi célból történt, miután közönségünket ekép kellett képesíteni a biblia közvetlen használatára, melyre a reformáció oly nagy súlyt fektetett. Ami egyéb tantárgy az elemi iskolában még előadhatott, az is ha máskép nem, az előadási módnál és a tanító határozottan felekezi színezeténél és irányánál fogva, mely minden pillanatban nyilatkozott, az egyházi tanokkal és szokásokkal a legbensőbb, legszorosabb összefüggésben maradt. Ily körülmények közt midőn az iskola képesíté az embereket arra, miben a nép egész vallását helyezni szokta, t. i. a kultus gyakorlására, bármelyik felekezettől megtagadni az iskolatartási jogot annyit tett volna, mint a szabad vallásgyakorlaton a legérzékenyebb csorbát ejteni s az illető felekezet egész jövőjét megakasztani. „Minden keresztyén egyháznak” így írnak 1787-ben a ref. superintendensek és főcuratorok a Fölséghez „joga van nemcsak a vallástudományt tanítani a kebelebeli gyermekeknek, hanem e felett még azok értelmét aként vezetni és művelni, elméjüknek azon irányzatot adni, akaratjokat úgy kormányozni, s a mi a valódi boldogságra legtöbbet tesz: azoknak erkölcsi jellemét úgy formálni, a mint vallásával leginkább megegyezőnek, szükségesnek, és hasznosnak Ítélik, következőképen szükség, hogy az egyház nemcsak a vallástan! oktatást, hanem az egész iskolai tanítást és nevelést sajátjának tartsa, vegyesnek közösnek vagy megosztottnak pedig s e m m i k é p e n nem, hanem egészen elkülönöztnek, sajátlagosnak.” stb. „Az ifjúság nevelése a maga egész teljességében s az iskolák elkülönöztsége épen

agy a lelkiismeret és a vallás szabadságához tartozik, mint az elkülönzött templomi isteni tisztelet. Mert a nevelés a szabad vallásgyakorlat forrása és alapja, a mely nélkül ez épségben fenn nem állhat,” (Figyelmezt. 23. 1. Révész ezen idézetet, mely annyira tanúskodott őseink el-lenszenvéről a közös iskolák irányában, valamint a többit is, melyeket abból a célból hord fel „F i g y e l m e z ő” - jében, hogy az iskolát úgy tüntesse fel, mint az egyház szükségesképeni és elválaszthatatlan járulókát, az akkori körülmények minden megvilágítása nélkül egyszerűen közli.

És ezzel nem igen kötelezi le maga iránt „a tisztes ősokeket.” Mert illő lett volna nyomban elősorolni az indokokat is, melyek őket eféle nézetek ápolására indították, melyeket ma nemcsak ő maga nem ír alá minden pontjában, hanem a protestáns közvélemény s minden józan ítélet egyrésztben tarthatatlanoknak nyilatkoztat. *) korunk tapasztalatai ugyanis kétségtelenné tették, hogy ily elvekéi; ma hirdetni annyi, mint szabad tért nyitni vallási nézetek címe alatt az ultramontanizmusnak és jezsuitizmusnak, annyi mint hadat izenni mindannak, a mit társadalmunk a szellem és lelkiismeret szabadsága, a felekezetek közti egyenlőség és testvériség, az értelem felvilágosodása és a tudomány haladása tekintetében, magának sok küzdelem után kivívott; annyi mint az elszigetelés, széthúzás, meghasonlás, versengés üszkeit dobni

*) Szerencsére Révész Imre az 1868. népisk. törvény irányában nem viseltetik mindig egyforma kegyetlen indulattal és rősz véleménynyel. Volt olyan idő, midőn azt írta róla, hogy „nincs meg benne a prot. iskolák ellen intézett halálos fulánk”. (Adalékok), midőn tehát még nem szorult arra, hogy a törvény elleni pusztá opponálási törekvés miatt őseink isk. álláspontját rajzolja azok indokainak feltárása nélkül. E korból való közleményei a magjai prot. iskolák autonómiájának történetéhez, megbecsülhetetlen adatokat tartalmaznak. Mi is használjuk ezeket.

engedni az állam épületébe. Hajdan azonban amaz elvek igazoltak, s a viszonyoknak tökéletesen megfelelők voltak.

Mert nem csupán a hagyomány kedveléséből ragaszkodtak őseink ama nézetekhez, hanem sokkal inkább azért is, mert a kérdés eféle felfogása rajok nézve az egyház létföltétele vala. Ugyanis mindazon kísérletek, melyek nálunk az iskolaügy rendezésére mint szintén e ve-
gyes és közös iskolák felállítására nézve tétettek, egyszersmind a protestantismus elnyomására és a katolikus vallás terjesztésére irányzott törekvések is voltak, s épen azért méltán kitartó ellenállásra találtak. A protestáns egyház és iskola, kivéve azon helyeket, melyek az erdélyi fejedelmek oltalma alatt állottak, kezdetől fogva a clerus szabad zsákmányául voltak kitétetve, mely részint idegen pajzs mögül pusztító hadjáratot folytatott ellenök.

Prot, templomok és iskolák erőszakos elvétele, lelkesek és tanítók elűzése, a népnek a kath. hitre kényszerítése, ez volt a szent munka, melyben a clerus Magyarországon is szintoly hévvel buzgólkodott, mint bárhol másutt Európában., Törekvéseit a legfőbb állami közegek osztották s annál fogva tetszése szerint fejedelmi, országgyűlési s helytartótanácsi határozmányok és rendeletek alakjába tudta önteni. Szóval: „az állam a clerus volt”, mely országos törvényt tudott hozatni végre arra nézve is, hogy a prot. vallási sérelmet a hongyűléseken fel se szabadjon említeni. Nem vonjuk kétségbe, hogy azon törekvés, mely a múlt század utóbbik felében Európa szerte oly buzgósággal karolta fel a népnevelés ügyét, némely uralkodóinknál és államférfiainknál őszinte és mellék tekintetek nélküli volt, mindamellert tény, hogy a kivitel nem felelt meg az eredeti eszmének s különleges irányzatokba fajult el.

Igazolva volt a bizalmatlanság mindjárt azáltal, hogy a Fölség országgyűlésen kívül intézkedett a tanügy-

ben, még inkább, hogy ennek országos vezetését a protestánsok iránti határtalan gyűlölete által magát megbélyegzett helytartótanácsra bízta, a hazában levő Összes iskolák főfelügyelőjévé az esztergomi érseket nevezte ki, s a később kiküldött kir. direktorok közé sem véve fel egyetlenegy protestánst sem. 1777-ben kiadatott a „*Batio educationis*” vagyis egy tervezet, mely a közoktatás egész folyamára, elkezdve az elemi iskolától fel az egyetemig, kormányi tekintélyű határozatokat foglalt magába. A tervezetet két fenkölt gondolkozású magyar készítette, az országgyűlés azonban, mely ez idő tájt nem is tartott, soha meg nem erősítette. E terv, amellett hogy hazai szellem lengette át, át alános népmívelődési s tudományos tekintetben az előbbi állapotokhoz képest tagadhatatlanul nyereség és haladás volt, noha a ref. kerületek általában azt mondták róla, hogy „sok és nagy hibákkal teljes, már főkép csak azért is, mivel semmi solid tudománnyal, hanem csak valami gépész és felületes ismerettel tölti be az elmét”; de bárminő véleménynyel legyünk is paedagogiai értéke felől, tény, hogy oly célzatból szerkesztetett és adatott ki, miszerint a protestáns iskolák, melyekben csak a kath. jellemű egyetem bírálatán keresztül ment s a kir. egyetem nyomdájából kikerült kézikönyvek lettek volna használandók, mind a tanterv szerkezetére nézve, mind a kormánytól való függés tekintetében; a katholikus tanintézetekkel egy lábra helyeztessenek. Növelte az aggodalmat azon körülmény, hogy e tervszerint az elválasztandó tanítókról jelentést kellett felküldeni a kormányi igazgatósághoz. E szervezet keresztülvitele oly időben sürgettetett, midőn a hatóságok a prot. gyermekeket néhol kath. iskolákba parancsolák, másutt pedig a protestáns szülőkkel katholikusok számára építettek iskolákat. A bonyodalmat a csak hamar ezután felébred; nemzetiségi féltékenység még inkább fokozta. A ható-

ságokra és gymnasiumokra a németnyelv parancsoltatott rá; a tanítóknak 3 év alatt kellett azt, különben hivatalvesztés várta őket, elsajátítaniok, hogy aztán előadásaikban tannyelvül használhassák. A budai tanulmányi bizottság a bécsinek rendeltetett alá. Ily körülmények közt tétetett kísérletet a Fölség a Poroszországban már előbb sikerrel alkalmazott vegyes iskolákkal is, melybe különböző hitfelekezetű gyermekek együtt tanítottak volna.

Ily szorongatott helyzetben őseink mit mondhattak mást, mint hogy a protestáns iskolák felett a prot. egyház rendelkezik, melytől a békekötések által nyert jogokat egyoldalú kormányi intézkedések el nem vehetik, hogy ők a normát vagyis a kormányi tanterv-szabályzatot nemcsak azért nem fogadhatják el, mert „az alkotmányos jog és szokástól eltérni nem akarnak,” nehogy kormányi önkény alá jussanak, hanem azért sem, mert iskoláikat, melyekben a tanítás hitelveikkel össze van forrva, úgy sem tehetik egy formákká a katolikusokéival, hogy az egyház és iskola ezen együvé tartozása folytán sem szavazhatnak a vegyes iskolákra, annyival kevésbé, miután azokat a clerus kivevett hálóinál egyébnek nem igen tarthatják; s hogy az olyan kormányi directiót és iskolainspectorokat, kiknek az ő helyi egyházi hatóságok a tanügyekben alá van vetve, el nem fogadhatják, „mert úgy a mi directoraink csak kormányoztatni de nem kormányozni fognának” s ez által az iskolához való minden jogukat elveszítenék.” „Superintendentenseinket, curatorainkat, tanítóinkat szabadon választottuk eddig; mért fosztatnánk most meg ezen jogunktól? nem lehet az nagy romlásunk nélkül, hogy szabad vallás gyakorlatunk egyik alkatrészét tevő iskoláink igazgatása, az irántunk sokszor ellenséges indulatú rom. katolikus egyének kezébe adassék.” De a prot. vallású iskolafelügyelőkhöz sem lehet bizodalmok, mert azokat nem ők választották, azok előtt törvény sem áll, hanem hivatali aláren-

deltségöknél fogva mindenben a norma és felsőbb utasításaik szerint kénytelenek eljárni.

Egészen hasonló indokokból szavaztak bizalmatlanságot őseink a második (1806-diki „R a t i o E d u c a t i o n i s” nak is, melyet országgyűlési bizottság dolgozott ugyan ki, azonban melynek kötelező érvényét a kormány az 1791. törvény célzata ellenére terjeszté ki a protestánsokra is. A tiszántúli e. kerület többek közt 1809. jan. 15-ről készít fölterjesztést e szabályzat ellen. Aggódik azon, hogy miután a „Normát” és a „Ratio Educationist a kormányhatóság bocsátotta ki, vajjon mit nem foghat még jövőben „az idegen önkény” a tantárgyak közé csúsztatni? Nem tetszett neki a „Ratio” azért sem, mert abban a r. kath. vallás előnyösítését ismerte fel, a mint hogy az tulajdonkép a r. kath. iskolák számára is készült. Mingyárt a nyomtatott könyv címlapján a X. parancsolat r. kath. feloszlás szerint jelképeztetik. A hazai történet előadásánál a tanító alkalmilag a kath. egyháztörténet főbb tárgyainak beleszövésére utasítatják. A célba vett közös iskolák a II. József alatt meggyűlölt vegyes iskolákra emlékeztettek őket. Azokra nézve oly intézkedés állott a „Ratióban” hogy ott, a hol kath. és ev. gyermekekegyesítették egy iskolában, a közös iskolai tanító csupán r. kath. vallású lehetett, ki az ev. gyermekeknek a bibliai történetet is tanítá (R. Ed. 19 1.) A katolikus gyermekek a prot. iskolákba nem léphettek, a protestáns iskoláknak pedig kath. tanítók tétettek fejeivé. A nemzeti iskolák igazgatója hivatalánál fogva a plebánus volt, s a kath. püspökök kötelességei közé számláltatott ezen iskolákra is mindazon gondot és vigyázatot kiterjeszteni, melylyel a magok nyája iránt kötelesek.” Az egyházkerület annál fogva ezen „Ratio” s az ebben körülírt közös iskolák ellen méltán idegenkedését fejezte ki s az utóbbiakat terjes joggal úgy tekinté, mint a melyeket a

a clerus térítési mezőkül fog felhasználni. S ily körülmények közt nem mondhatott mást az iskolaügyre nézve, mint a mit az elődök hason körülmények közt mondtak, hogy t. i. rajok ezt a tervet törvényszerint szabni nem lehet, hogy ők saját iskolatarthatási és kormányozhatási jogaikat úgy tekintik mint vallásszabadságuk egy részét, hogy közös iskola nekik nem kell, mert a vallást nem lehet a többi tantárgyaktól elválasztani, s hogy a közös iskolák számára vallástanítókat sem állíthatnak, mert a papok dolga náluok nem tanítani, hanem felügyelni az iskolában, és így tov.*)

Vonjuk össze eddigi történeti vizsgálataink eredményét: Mit látunk tehát a múlt idők folyama alatt? Attól fogva, hogy a magyar állam a tanügyet gondjai közé felvette, a népnevelés rendezésére vonatkozó intézkedések országgyűlésen kívül bocsáttatván ki, a törvény tekintélyével sem bírtak, hanem oly kormányi kísérletek voltak, melyek részint általukon, részint erőszakosan akarták intézeteinkbe becsempészni akatholicismus szellemét, s általában prot. vallásunk és egyházi törvényes jogaink ellen minden lehető ponton ellenséges indulatot tüntettek elő. Ily intéz. kedések ellenében a prot. egyház méltán követhette a tiltakozás és passiv ellenállás politikáját.

Hanem nézzünk szét a mai viszonyok közt. Hol foglalják most el a clerus és a kormány zsoldosai a prot. templomokat és iskolákat? a magyarországi összes iskolák

*) Ezen felirat nyomtatásban megjelent a tiszántúli reform, egyházkerület 1856. aug. 10. jegyzőkönyve kapcsában. Némi kivonatot közöl belőle Révész is „Adalékjaiban.”

igazgatója az esztergomi érsek-e most? a protestáns népiskolákra a kormány erőszakol-e most tantervet? a helyi egyházmegyei és kerületi prot. iskolai igazgatóságok közvetlen alá vannak-e vetve a kormányi direktiónak? bántja-e valaki azon jogunkat, hogy superintendenseinket, kúratorainkat és tanítóinkat szabadon választhassuk? a tanfelügyelők előtt c s u p á n kormányi rendeletek és utasítások állanak-e most is? népiskolai kézikönyveinket fel kell-e Budára küldenünk a clerus censurája alá? kényszerítettnek e tanítótók, hogy 3 év alatt németül tanuljanak és tanítsanak? „idegen önkény” és a nemzetnek nem felelős kormány szabja-e meg, hogy iskoláinkban mit tanítsunk? a községi iskoláknál van-e előnyösítve valamiben felettünk a kath. felekezet? kath. tanítók taníthatják-e ezekben a bibliai történetet evang. gyermekeknek is? ki vannak-e tiltva a kath. gyermekek a mi iskojáinkból? a községi iskoláknak hivatalánál fogva igazgatója-e a plébánus? a kath. püspökökre van-e bízva, hogy ezen intézetekre mint magok nyájára ügyeljenek fel?

S ha e kérdésekre nemmel kell felelnünk, ha annál fogva tagadnunk kell azon föltételek és alapok létezését, melyek őseink nézeteit az isk. kérdésben szabályozák: akkor méltán mondhatjuk, hogy a nézetekhez való ragaszkodás ma annyit jelent, mint „pártolni a régit csak azért mert régi, őseink vész kiáltásait utánmondani, holott a mi hajlékainkat senki sem bántja, s tetőtől talpig fegyverbe öltözni a legbékésebb társaságban; annyit jelent, mint egy üres táblát hordani, melyből a könyv kiesett, rágódni a hüvelyen, melynek tartalma elenyészett, oly tojásokon ülni, melyekből a madárfiak már rég kirepültek.

S ez az a szerep, melyet köztünk Révész Imre viszen, s egyik tévedése onnét ered, mert ő, dacára mélységes tudományának, a dolgok mélyére nem pillant, s a régi és az új állapotok közti lényeges különbségről úgy lát-

szik, mintha sejtelve sem volna. Mint egy krónikás csak a száraz tényeket regisztrálja, az események lelkét azonban nem látja és a tényezők rá nézve alárendelt értékűek. Így figyelmén kívül esik, hogy prot. őseink az állam iskolaügyi intézkedéseit azért utasították vissza, mert azok általában nemcsak törvény erejével nem bírtak, hanem egyszersmind oly kormánytól származtak, melynek, miután a r. kath. hitfelekezet érdekeit pártolá a protestánsok rovására, nem volt joga és hivatása e kérdésben minden felekezetet közösen illetőleg. S ennél fogva nem fér fejébe, hogy éppen azért az ősi protestáló álláspontnak minden értelme és igazoltsága megszűnik akkor, midőn a törvényesen nyilatkozó állami akarat az iskolaügyet oly szempontból rendezi, honnan minden felekezetnek ugyanazon egy közös mértékkel mérnek.

Tudva van, hogy az 1848. szeptemberi egyetemes prot. értekezlet is határozottan kinyilatkoztatá, hogy „a közös iskolák ügyét, oly értelemben, hogy az ilyes iskolákban minden hitfelekezetű iskolák s amiéink is szükségkép beolvasztassanak, jelen értekezletünk törvény kijelölte tárgyai közé nem sorolhatjuk; jövődre is pedig, mindaddig míg az idézett (1848: XX) t. cikk 2. §-ában kimondott egyenlőség és viszonyosság minden tekintetben életbe léptetve s ily módon állásunk, úgy az állam mint más hitfelekezetek irányában teljesen biztosítva nem leend, e tárgyról, felekezeti lételünk veszélyeztetése nélkül nem tanácskozhatunk.”

Már e nyilatkozat involválja, hogy ha az említett „egyenlőség és viszonyosság” életbe léptettetni fog, a prot. egyház kész egyezkedni azon közös iskolákkal, „melyekbe minden hitfelekezetű iskolák s a mieink is szükségkép beleolvasztassanak. Azonban régiebb időkből is maradtak

fenn még világosabb nyomok, melyek azt mutatják, hogy az egyházi iskolai ösrendszer korántsem tartatott oly fölt é t l e n ü l változhatatlan és örök intézménynek, minőnek azt némelyek képzelik. Az 1777. évben oly értelmű beadványt nyújtottak be a két prot. egyh. képviselői a kormányhoz, melyből kitetszik, hogy ők nem volnának idegenek az állami directiótól, ha prot. egyének neveztetnének ki iskoláik directoraivá, sőt ezen beadvány szerkesztése alkalmával kitűnt, hogy az ev. testvérek hajlandók voltak a már kinevezett kath. directoroknak is alá adni magokat. II. József trónra lépte után bölcsész-uralkodó iskolaügyi célzataival, melyek ellen a reformátusok mindvégig a leghatározottabb ellenzéket képezték, az evangélikusok ismét készeknek látszottak megbarátkozni. 1791-ben a tiszántúli kerület oly isk. utasításokat ad zsinati követeinek, melyekben ez 179⁰/i: XXVI. 5. pontjának „coordinate”-jét az eddigi autonómia meglehetősen nagy megszorításával magyarázza, a tantárgyak, tanfolyam, órák és szünidők egyformaságát értvén azalatt. Az egybegyűlt budai zsinata maga részéről önként elfogadja az 179⁰/a. XXVI. azon határozatát, hogy „a nemzeti közoktatás egyetemes elveinek rendszerét” az országgyűlés állapítja meg.

Ezen adatokból kétségtelen, hogy őseink a népnevelés fel-emelhetése végett az államnak mint új tényezőnek erőteljes beavatkozása szükségét elismerték; s azok e célra még oly körülmények közt is készek voltak az ügy iránti lelkesülségből kezet fogni, midőn még ama hatalom nyíltan ellenséges érzelmeket ápolt hitelveik és egyházuk iránt. Révész Imre ezen lépésekre azt mondja, hogy „a nagy szenvedések és hosszú küzdelmek alatt sokan kifáradának, s hogy azok; „gyarló felfogása és zavaros magyarázata a törvénynek. Már látszik a félelem és szédelgés felhője a jó atyák lelkén.” (Adalékok SPF. 1869. 224. 281.) szelídebb formában ugyan azon ítélet ez, melyet ő

ma mai kortársai felett ejt, kikre azt mondja: „Valóban igen fáradtak ós éhesek vagyunk mi is, mint Ezsau volt” stb. továbbá: „Megindult a harc a felekezeti iskolák ellen s a toborzás a községi iskolák érdekében. Lőn iszonyú bábeli zavar, súrlódás, szédelgés, gyanúsítás, ingerültség stb.” (Figyelm, 1870. 134. 9.)

Mi most az elődökről, kiket R. I. ha vele egy nézetben nincsenek, úgy látszik kevésbé „tisztes őskönök” tart, nem akarunk véleményt nyilvánítani, s különösen nem nyomozzuk, időszerű volt-e hajdan törekvésök, melynél fogva tért akartak nyitni az állam előtt a nemzeti nevelés terén: hanem csak emlékezetbe akartuk hozni azt a körülményt, hogy az eféle törekvések mai pártolóit nem lehet az egész múlttal szembe állítani, de még azon mérték szerint megítélni sem, melylyel egykori elvtársaikat. Az állam az a tényező, melynek befolyásáról szó van, csak névleg az, a mi egykor volt, szerkezetére és törekvéseire nézve pedig lényegesen átváltozott.

Hajdan az állam kiváltságos urak egyesülete volt, melyben a misera plebs contribuons kívülállott az alkotmány sáncain; ma a nép millióinak érdekszövetsége, melyben minden tag jogegyenlőséggel bír. Hajdan az állam előnyt nyújtott s befolyást engedett csaknem minden intézményeire egy uralkodó vallásnak, ma mindazon kiváltságok és kitüntetések, melyekben ezen felekezet részesült, vagy törvényesen megszüntetvék vagy alapjokban megingatvák s a mindennap várható eltöröltetésre megérvék. Midőn e benső átlényegülés következtében az állam viszonya a közneveléshez és a különböző egyházakhoz merőben megváltozott, nem lehet többé a nélkül, hogy a tapasztalati tényeket szemtől szembe meg ne tagadnék, azt állítani, hogy a nevelési és a felekezeti ügyet most

is a régi álláspontról kell megítélni az állammal szemben.

Az eszmék és a társadalmi intézmények történetében minden lépten-nyomon találhatunk eféle átváltozásokra. A név, az alak megmarad, a dolog azonban benső mivoltára, jelentményére, sőt rendeltetésére nézve is átalakult. Úgy látszik ez a természetes és forradalom nélküli fejlődés állandó törvénye. Révész Imrének sokkal helyesebb ismerete van a gyakorlati viszonyokról, hogy sem azon eszmék és intézmények fogalmai felől, melyekről beszél, tisztában ne volna önmagával, de nincsen arra kellő tekintettel, hogy e fogalmak az idők folyamán át nem mindig voltak és maradnak ugyanazok, s hogy annál fogva köztök nem lehet pusztán a régi együvé tartozásnál fogva vagy külsőleg Összeköttetést hozni létre, miután az összhang valódi és benső egyezést föltételez.

Vallásszabadságot óhajtunk és követelünk mi is, mint a régiek. Helyesen! De nálunk egyáltalában a mi körünkben ez a fogalom egészen más, mint a régieknél. Ma a szabadság azt jelenti, hogy a vallásos kérdésekben kiki úgy gondolkodhatik, szólhat és tehet, a mint tetszik, csak az állami törvényeket meg ne sértse. Hajdan pedig a mi törvénykönyvünkben is, a vallásszabadság azt tette, hogy a róm. kath. vallás mellett szabadság adatik a protestáns hitnek is, de e szabadságot az egyház benső szövetségével szemben már sehol sem lehetett érvényesíteni. Sőt az új egyházi szövetség is akép vélte magát megerősíthetni, hogy a szabadságot kényszer-rendszabályok közé fogta saját tagjainál ép úgy: mint a más egyházbélieknél, mint ezt az „újítók és eretnekek” ellenében divatozott egyetemes eljárás, valamint a kath. vallású ellenében pressiót gyakorló Anglia és Zürich példája bizonyítja.

Őseink azt állították, hogy prot. iskoláink felett

csupán magának a királynak van felügyeleti joga. Néha egyenesen hozzá küldték fel a sürgetett statisztikai jelentéseket, a kormányi iskolai felügyelők irányában pedig Tiszántúl egyházkerületileg oda utasíták az egyes egyházakat, hogy tőlök kérjék elő a király aláírásával ellátott igazolólevelet. Ez az eljárás oly időben, midőn kormányi felelősség nem létezett, helyes volt; ma ellenben az absolutismushoz vezetne vissza bennünket, mert egy felelősség alá nem vonható közegre utal, az alkotmányt sérti is, mely törvénybe ígatta, hogy a király aláírása kormányügyekben csak úgy érvényes, ha valamelyik miniszteré is mellette van.

Őseink azt állították, hogy az iskola az egyházé. Az alapította, az tartja fel, tehát egészen az kormányozza. Kívántak annál fogva a teljes tökéletes autonómiát, s azt, hogy az állam ne avatkozzék az ő tanügyökbe. Midőn pedig mint 1848-ban minden egyházi és iskolai szükségek fedezését az állampénztárból igényelték, egyszersmind óhajtották, hogy „a lelkész és tanító mint álladalom e m b e r e tekintessék az országban.” Ez legalább következetes volt. Hanem kívánni a „teljes tökéletes és korlátlan” iskolai autonómiát, s mellé a felekezeti iskoláknak az állam által való rendszeres segélyeztetését: ez szerintem összeférhetetlen. Összeférhetetlen nemcsak azért, mert az önállóság magában föltételezi az önerejéből megélhetést, hanem azért is, mert az állam a közvagyonot nem osztogathatja rendszeresen iskolai célra oda a nélkül, hogy azokat, kikre e vagyon értékesítése bízva van kérdőre ne vonassa, hogy rendeltetésszerűleg használták-e fel a segélyt.

Őseink visszautasíthatták felekezeti tanügyök tekintetében minden befolyását az álladalomnak a király személye által gyakorlandó suprema inspection kívül, s az állam tisztviselőire nézve nagy kényelem volt mit

sem törődni iskoláinkkal; de miután törvény van hozva, hogy senkinek sem szabad nevelés nélkül felnőnie, hogy a nevelő intézeteknek úgy kell berendeztetve lenniök, hogy céljoknak meg is feleljenek s miután a törvény végrehajtásáért a kormány felelőssé van téve az ország előtt, most már a felekezet kénytelen eltérni, ha az álladalom azon biztosítékokat kiszabja elibe, melyek nélkül növelői tisztét jól nem teljesítheti, s ha azon eljárásnak, mely a kormány felelősségéből folyik e részben őt ép úgy, mint minden tanüggyel foglalkozókat, alá veti.

Révész Imre ezen s a többi eféle fejleményekre, melyek az eszmék és intézményekre lényegesen átváltoztató hatást gyakoroltak, semmi tekintettel sincs. A régiségek barátja ő, de hamis ereklyéket is tartogat. Együvé állítja azon tárgyakat is, melyeket rengeteg időköz választ el egymástól. Vallás- és lelkiismereti szabadságot, s mellé az iskolák orthodox felekezeti szellemenben való berendezését és a máskép hívők excommunicálását; gondolat és vélemény nyilvánítási szabadságot mellé az ellennézetűek lepirongattatását; tökéletes autonómiát s mellé állami subventiót; „az alkotmányos szabadság teljes mértékben biztosítását nemcsak kívülről, hanem belülről is” s mellé iskolaiak felügyeletének nemfelelő király által való gyakorlását, a tanügy állami fővezetését s mellé a felekezeteknek az iskolaügyben való öntörvényhozási és önkormányzati teljes szabadságát; határozati jogot a superintendenciának mint száz évvel ezelőtt a legfontosabb iskolai kérdésben*) az egyház egyetemének megkérdezése nélkül, s mellé szülői legfőbb növelési jogokat; demokráciát s mellé ellenmondást és húzódozást az országos népképviselő és a megpendített zsinat többsége határozata irányában; vagyis röviden, új bort és

*) Azon az okon, mert ez nem b e l ü g y ! (Figyelme, 135:)

hozzá ó tömlőt; s új posztófoltot és hozzá ócska ruhát. És ebben kulminál az o tévedése!

10. A felekezeti nevelés.

Előbbi cikkemben a felekezeti iskola-rendszer jogi és történelmi alapját és fejlődését illető több mozzanatokról szóltam. Ezúttal e rendszer nevelési irányeszméit kívánom előadni és vizsgálat alá venni, továbbá az általa eddig létesített eredményeket föltüntetni, s ezekből folyólag azon kérdésre megfelelni: kívánatos-e a jelenkori viszonyok közt e rendszer további állandósítása vagy sem?

A felekezetek nem hiába tették egészen egyházi belügygyé az iskolát. Tagadhatatlan, hogy azt merőben alárendelték saját társulati elveiknek és törekvéseiknek ép úgy mint a gyám-szüle teljesen hatalma alá hajtja a mindenkitől elhagyatott árvát, kit csecsemő korában örökbe felfogadott. A nevelési legfőbb vezérelve amaz ős dogma volt, hogy az emberi természet mindenestől megvan romolva, s annálfogva nem a természeti képességek és hajlamok fejlesztése ős ápolása, hanem azon szokások és érzület elsajátítása legyen a nevelés cél, melyekhez hitfelekezeti értelemben az üdvösség kötve van. A hírneves r. kath. pädagog D u r s c h György (Pädagogik, oder Wissenschaft der christlichen Erziehung auf dem Standpunkte des Katholischen Glaubens) azt bizonyítgatja, hogy „valamint a kath. egyházon kívül nincs üdvösség, ép oly kevéssé lehet e nélkül a nevelés”, szerinte a „Jézus munkáján alapuló s a szentlélek által vezérlett egyház a nagy és egyedül igazi nevelőintézete az emberiségnek.”

„Ha az állam” úgymond „saját valódi érdekét fel fogja, nem fog ellene működni az egyház növelői befolyásának, hanem inkább gyámolítandja azt. És miután az

egyház anyja az iskolának, egészen missiója körébe vág az embereket valódi emberekké nevelni, kik szabad önelhatározásból töltik be örökké való és e világi rendeltetésüket; míg az iskola, ha az ő vezetése alól elvonatik, azon veszélynek tétetik ki, hogy keresztyén szellemét egészen elveszíti, annálfogva az iskolának az egyháztól elválasztását természetellenesnek vagyok kénytelen nyilvánítani.” Ugyanezen igazhitű theologiai álláspontot foglalja el a protestáns P a l m e r Keresztély az ő egyéb tekintetben dicséretesen ismert „Evangelische Pädagogik” című műve által, azzal a különbséggel, hogy ő a r. kath. theologia helyére a protestáns dogmatikát ülteti, itt-ott Schleiermacheri nézetekkel kiszínezve. Szerinte az üdvözítő keresztyén növelés az „eredendő bűnből” indul ki. Azon kérdésben, hogy az iskola az egyházé maradjon-e, szerinte nem a pädagogok, hanem a szülék és községek illetékesek határozni, sőt „mind addig, míg ezek a közös keresztyénségtől el nem szakadnak, aféle világosságbaráti corruptionál fogva még ezek sem határozhatnak benne. Az egyháznak is van joga szavazni e kérdés felett, mert a gyermeket a keresztség által tagjai közé fogadta, s köteletségének ismerte, öröködni a felett, hogy a keresztségből élő gyümölcs, új, istentől megszentelt ember fejlődjék. Végre az állam is érdekelve van e kérdés által, s miután maga nem taníthat és nem nevelhet, annálfogva az iskola egész vezetését az egyházra ruházza át, melyhez a vallástanítás önmagától tartozik.”

Nem akarjuk az idézeteket e részben tovább halmozni egymásra, s azért röviden csupán constatáljuk azt, a mire nézve már egy másik fejezetben is példákat hordánk fel, hogy az iskolának az egyházi hitelvek szellemében való vezetése hagyományos fogalom, vagyis jobban: orthodox nézet, melynek a r. kath. és prot. Közt egyaránt varnak pártolói. Kiindulási pontjokra

vonatkozólag hadd szóljon a Schmidt-féle növelés történelmi nagy munka, mely épen Palmer ismertetésénél ezeket mondja: „A theologiai növeléstan nem az emberből indul ki, a végre hogy őt lényében fölfogja, s aztán mint a természeti és szellem világ tagját fölismerje; ki-Indulási pontjok egy meghatározott theologiai rendszer, melyet a keresztyénséggel tévesztenek össze, s melyből adnak feleletet a növeléstan minden kérdésére, melyhez mérik a többi paedagogok minden kérdését is. Természetes annálfogva, hogy azon feleleteket, melyek az élő emberismeretből merítvék, nem értik, s hogy a jelenkori paedagogiai tudomány s annak fejlődés« eredményei ellen, mint péld. az iskolának az egyháztól elválasztása ellen harcra kelnek” stb. (Gesch. der Paedag. IV. 92δ.) S rajok nézve ily harcot folytatni annál könnyebb, mert álláspontjokon a paedagogia jóformán nem is tudomány. Egyik magyarországi közlönyünk legalább egész nyíltan hirdeti ezt. „Nemcsak nem tudjuk” úgymond egy bölcsészettanár „de nem is tudhatjuk, hogy tulajdonkép miben kell állania a népnövelésnek, hogy nemcsak a növelés és művelés- a p a e d a g o g i a t u d o m á n y a nem létezik, hanem hogy annak még első alapja sincs letéve, a paedagogia és céljának meghatározása bölcsészeti értelemben lehetetlen, haszontalan és káros. (Tanod. Lapok. 1869. 35. sz.)

Ily nézetek mellett egészen következetes tagadni az iskola önállóságát. Nem egyéb az, mint a templom előcsarnoka. S valamint nem kívánhatunk egy templomba járni különben szeretett más vallású honfitársainkkal, úgy ne járassuk gyermekeinket az övéikkel közös iskolába, nehogy a hitben megfogyatkozzanak.” (P e r g e r kassai püspök körlev. 1869. jan. 26-ról). És az egész nevelés? Mi volna más, mint az „egyház oly belügye, mint az isteni tiszteleti rítusok vagy a dogmák.” (Révész Imre).

E történelmi felfogáshoz alkalmazotta a az iskolai tanítási idő több mint felerésze az egyházi tanok és kultuselemek elsajátítására és begyakorlására fordított és fordított. Könyörgések, szenttörténetek, énekek, káté stb. i ezek vették és veszik igénybe a tanító és tanítványok legjobb erejét, még pedig oly képtelen oktatási eljárás mellett, mely csakugyan kétségtelessé tette, hogy ezen iskolákra nézve „a p a e d a g o g i a t u d o m á n y a n e m l é t e z i k.”

Az eredmény az lett, hogy ezen iskolákból a valóság is igen csekély táplálékot kapott, mert elmondhatjuk, hogy ha szánt szándékkal kellene kiválasztani a legrosszabb módszert a vallás iskolai tanítására nézve, csak a felekezeti iskolákét kellene másolni.

E szomorú állapot azonban természetes színben tűnik fel előttünk, mihelyt meggondoljuk, hogy az egyház megfoghatatlan módon általában igen kevés gondot fordított arra, hogy tanítói a vallásosság ébresztésének s a vallástanításnak módját elsajátítsák. Midőn a 30-as években a nem rég elhunyt S c h a r r néhány száz régi tanítót vizsgálat alá vetett, Zürich-kantonban nemcsak az olvasás, írás és számolás elemeiben találta, őket igen gyöngéeknek, hanem „vallás terén az ismeretek telj es h i á n y á t is” észlelé nálok. (Schweizer Lehrerzeitung. 1870. 13. sz.)

B részben a magyar prot. iskolákról sem mondhatunk valami dicséretet. Maga Révész bevallja, hogy ezen iskolák istenországának igen kevés hasznót hajtottak, midőn azt a rettenetes ítéletet ejti ki felettök, hogy „nálunk e tekintetben” (értsd” a biblia keresztyénséget”) „a magyar református iskolák a közelebbi évtizedek alatt n a g y o n l e s ü l y e d t e k . Valami élő vallásos lélek és jellem alig ismerhető fel bennök”.

De hát mi részben emelkedtek ki a felekezeti iskolák s miféle lélek és jellem képződött bennök? Mondjuk ki őszintén, bármily fájdalmasan essék is ráknézve e vallomás. Az: egyházak hitelveiknél fogva megromlottaknak ítélvén a természeti képességeket, a tekin-tély előtti meghajlásra neveltek, a természeti fejlődés jogosulatlanságát hirdetvén: örökre megállapított hitnézetekre és formákra ezáltal vak conservatismusra szoktattak s ekép közvetve az ész és a szabadság ellen támadának s a servilismust terjesztették, így történt, hogy ezen intézetekből, melyekben korán összekötötték a szellem szárnyait, a tudományi szabadon se nem terjedhetett, se nem fejlődhetett. A „felekezeti mederben” vezetett iskolában az ész sajátságos járáshoz szoktattatott. Az volt a legfőbb tudomány, mely megfoghatatlanságok láncolata vala. Itt külön geológia és természettan volt és van. Ezek szerint hat nap alatt teremtetett a világ s a föld nem forog. Volt és van kath. történettan, mely az inquisitiók s a pápák gyalázatosságait valamint azon égre kiáltó szenvedéseket, melvek a protestánsokra mérettek ki, elhallgatá vagy elferdíté. Volt és van egy sajátlagos lélektan, mely a pápák és a Con-fessiók csálhatatlanságát hirdeté és hirdeti.

Volt és van szabad tér mindenik felekezet előtt, hogy mindnyájan, ha még száz annyian volnának is, egy dologról különbözőleg tanítsanak, mindenik igaznak és szentnek hirdesse a maga tanát, a másikat pedig részint kárhozatos, részint igen silány tévelygésnek, s mindenik elszigetelje a maga követőit a hon többi polgáraitól s ekép a közszellemet elzsibbasztván e helyzetet állandósítsa és petrificálja.

„De nem kell-e különbséget tenni vallás és vallás közt” s nem kell-e enek folytán egyik egyház kezén inkább meghagyni az iskolákat, mint a másikon? Ez a

kérdés, mely itt kikerülhetetlenül utunkat állja s további vizsgálatainkat megakasztja.

Nem arról van szó, hogy mindenik felekezet meny-nyiben véli saját társulati érdekeire nézve szükségesnek a saját iskolákat, mert ha halljuk az orthodox romai katolikust, protestánst és zsidót, mindenik egyhangúlag azon siralmas prófétálást hallatja, hogy felekezeti iskola nélkül az ő egyháza bizonyos elbukásnak lesz kitétetve; hanem inkább arról, hogy ha magának a tudománynak s a közmívelődésnek érdekét tárgyilag vesszük, nem kell-e azt mondanunk, hogy az teljesen össze esik e vagy ama felekezet érdekével, a midőn aztán magának a tudománynak és közmívelődésnek szempontjából kívánatos lenne, hogy ez a felekezet különös szabadalomnál fogva tartsa meg állandóan iskoláit.

Fájdalom, azon férfiak és körök, részéről, kik fe-
lülemelkedve minden felekezetiségen tisztán magát a tudományt és közmívelődést képviselik és sürgetik, e kérdésre igenlő felelet nem érkezik. Hanem hogyha onnét indulva ki, hogy mindenik felekezet önmaga legjobban ismerheti az ő tudományokhoz való viszonyát s saját felekezeti iskoláit, feleletért hozzájuk fordulunk, akkor sajátságosan fel leszünk világosítva a kérdéses dologban. Katolikus részről péld. azt állítják, „(Irán y-z a t o k” 44.1.) hogy a katolikus iskolai rendszer a legkitűnőbb, B e u t s e m S a l a m o n zsidó congressusi követ pedig arra hivatkozik, hogy „hazánk legnagyobb szak- és államférfiai elismerték, miszerint zsidó népiskoláink a legjobbak az országban” („Tan. Lap.” 18.69. 13. szám.)

R é v é s z Imre végül arról értesített bennünket, hogy a „tősgyökeres magyar protestáns fajnál úgy áll a népnevelés, miként aránylag egy országban sem jobban.” (Figyelni. 114 1.) s hogy a magyar protestáns

egyháznak egészen sajátlagos álláspontja van a tudományokhoz, melynél fogva t. i. az épen a gondolat és tudomány szabadságának érdekében ragaszkodik saját felekezeti iskoláihoz.”

Mellőzve most a többi értesítéseket, vegyük egyedül ez utolsót szemügyre, s vegyük úgy, mintha ez állítás teljesen gyanútlan oldalról jött volna. És miután véleményem szerint is oly fontos eszmét zár az magában, melyhez iskolánk további létezése nem kis mértékben van fűzve, kérem a szíves olvasót ne tekintse elvesztettnek az időt, melyet ama nyilatkozat tüzetesebb megállapítása és megpróbálása körül töltünk.

R é v é s z Imre a vallás és egyház viszonyáról szólván a világi tudományokhoz, őseink és több külföldi tekintélyes államok példája után állítja, hogy egyházunkat nemcsak a vallás, hanem a többi tudományok tanítása is, a kérdés mivolta és nagy fontossága szerint illeti. „Az ezzel ellenkező álláspont” így folytatja, „melyet a népisk. törvény s ama férfiak foglalnak el, legalább bizonyos tekintetben sokkal inkább R ó m á é mint a P r o t e s t a n t i s m u s é.”

„Jó előre elakarván háritni” így folytatja tovább „minden sajnos félreértést, nyilvánítom miszerint határozottan tagadom azt én is, hogy volna péld. felekezeti mathezis, felekezeti khemia, felekezeti növénytan stb. Állítom, vallom és óhajtom pedig, másokkal együtt én is határozottan, egyenesen és kereken, hogy a tudomány legyen teljes mértékben önálló és független, kövesse mindenkor csak magát a tárgyilagos tiszta igazságot és az ezen igazsággal ellenkező felekezeti vagy bármi más érdeknek szolgájává magát ne eljasítsa soha.

Valóban nincs tehát, és nem is szükség s nem is volna szabad, hogy legyen felekezeti számtan, természettan, egy szóval felekezeti tudomány, a vallástanon s

az ahoz lényegesen tartozókon kívül, de van, és ezt jegyezzük meg jól, –

van felekezeti elv és felekezeti szükség a tudományokat épen a vallás és vallás szabadság érdekében nem mint rabszolgákat, hanem mint szabad szövetséges társakat felhasználni; vagy épen ellenkezőleg, ugyancs ak a tudományokat figyelembe se venni, ignorálni, vagy épen elnyomni;

van felekezeti érdek a szabad vizsgálódást ápolni, fenntartani, s annak eredményeitől vissza nem rettenni, – vagy tiltani, eltitkolni és elnyomni; – más szavakkal:

lehet sőt van felekezeti érdek a tudományoknak a vallás és vallástandolmányában való intervencióját, legalább bizonyosföltételek mellett elismerni és óhajtani, – s viszont és épen ellenkezőleg fa n felekezeti érdek e tekintetben szigorúan a noninterventio elvéhez ragaszkodni.”

Majd így folytatja: „A mily különbözők” tehát a felekezetek jellemvonásai, alapelvei stb., ép oly különböző azoknak a tudományokhoz való viszonya is. Ugyanis:

Mennél nagyobb mértékben van valamely felekezet írott emlékéhez, az az szentíráshoz, űint vallásának forráshoz utasítva;

mennél inkább vallja azt valamely felekezet, hogy aiaga a nagy természet is Istennek egyik kijelentése, a mely nincs lényeges ellenkezésben az írott igében hirdetett kijelentéssel;

mennél nagyobb mértékben van valamely felekezet

mind tanaira, mind positiv jogaira s épen autonómiájára nézve a történeti fejlődésre, történelemre utalva; és hogy egyebet már ne említsek;

mennél inkább tiszteli, vallja és követeli valamely felekezet az egyéni szabadság és egyéni felelősség elvét a vallás dolgában:

annál szorosabb és nélkülözhetetlenebb viszonya van annak az úgynevezett világi tudományokkal; annál inkább érdekében áll saját serdülő nemzedéke nevelésének és tanításának egész ügyét kezében tartani, és annál nagyobb sérelem rá nézve, ha a népnevelés mezején csupán és egyedül a szoros értelemben vett vallástan szűk terére szoríttatik.”

Ezután, hogy concret példákkal világosítsa állításait elmondja, hogy a r. kath. egyház nem szereti azt, hogy hívei a bibliát olvassák; a protestáns egyház pedig egyenesen maga vezeti a szentkönyvhöz a népet, s ezért olvasásra is kell taníttatnia azt, s hogy megértse, mellé „régiségtani, történelmi, természettani s másféle ismeretekre.” A r. kath. egyház „az ő számtalan csudáinál, legendáinál, transsubstantiatio féle különös dogmáinál fogva épen nem barátja a természettudományoknak; a protestáns egyház szerint pedig a természet is istennek kijelentése s „nagy fáradtsággal bár, de őszintén és híven igyekszik azt öszhangzásba hozni” a biblia előadásával. A r. kath. egyház a tekintély, a pápai csalhatatlanság alapján áll, „a protestántizmus egyik főelve pedig „az egyéni szabadság és egyéni felelősség a hit dolgában”, s erre több oldalról és nagyobb mérvben kell képezni az embert, mint a tekintélyhitre.

Íme ezekből következik, hogy „épen nem képtelenség, hanem a legtisztább igazság és őszinteség van tehát abban, hogy pl. a magy. ar. prot. egyház -

épen a gondolat és a tudomány szabadságának érdekében ragaszkodik az ő saját felekezeti iskoláihoz. A mely percben a hazánkbeli hatalmas r. kath. klérus és r. kath. egyház, a tudományokhoz való viszonyra nézve épen azon álláspontot foglalja el, és pedig nyilván és confessionaliter, melyet mint fentebb kimutattam, a magyar prot. egyház, nyilván és confessionaliter elfoglal: abban a percben én is azt mondom, nincs semmi vész a közös iskolákban.” stb. (Figyelem. 159-166.)

Mint látjuk, a tudós szerző azok álláspontját akarja megdönteni, kik szerint az egyházat az iskolai képzésből csupán a vallás és erkölcstan tanítása illeti meg. Ezek ellenében bizonyítgatja ő, hogy e felfogás a „magyar prot. egyházra” nézve merőben hibás, miután egyházunknak a többi tudományokkal is igen szoros viszonya van, melynek állandó megőrzését e tudományok s általában a gondolkodás szabadsága is kívánja.

Mindenekelőtt nyilvánítom, hogy szerintem is van különbség vallás és vallás között az iskolai kérdés tekintetében, s e különbségnél fogva a prot. iskolának elsőbbsége felől én is őszintén meg vagyok győződve.

A protestantizmusnak, miután hívei kezébe a hit forrásaképpen egy írott emléket adott, s miután mint újabb és számszerint kisebb egyháznak álláspontja megkedveltetése, és megvédhetése végett a tudomány és szellem minden fegyverét szükséges vala elővennie: ennél fogva okvetlen nagyobb hatást kellett gyakorolni a közértelmisség fejlesztésére/mint a katholicizmusnak, melynek kebelében az” élőszóval ható egyház mint a hit bizományosa és kizárólagos magyarázója, mely mellett több mint máafél eser éves előítélet tanúskodék, a közértelmisséget inkább nélkülözhető. S ennek folytán van az, hogy a népmíveltség és a magasabb tudományosság Európa

szerte tényleg erősebb lábokon áll, nagyobb virágzásnak örvend a prot. mint a rom. kath, államokban, s nálunk is nem épen a véletlen játéka az, hogy az 1870. népszámlálás alkalmával a kiválóin református D e b r e c e n b e n a lakosság 34,3%-ka, s a kiválóan r. kath. S z e g e d e n a lakosság 68,3%-ka találtatott olyannak, mely sem írni sem olvasni nem tud.

Annyiban tehát igaza van a tudós szerzőnek, hogy a többi vallások közt előnyt ad a protestánsnak a közmíveltség terjesztése tekintetében, egyébként igen hibás véleményben van „a tős gyökeres magyar protestáns faj” iskolázottságára nézve, mint ezt hátrább ki fogom mutatni.

De itt mielőbb tovább mennék, szükségesnek látom a t. olvasó figyelmét felhívni arra a különbségre, mely van a protestantismus és valamely prot. felekezet közt. A p r o t e s t a n t i s m u s okvetlen Krisztus szellemét tükrözi vissza, a tudományokkal benső egységben áll, mint élő és ható tényező működött folyvást mindez ideig az emberi szellem fejlesztésében, a gyülekezeti határokon túl messze nagy hódításokat tett, s épen ennél fogva nem is szorítható a felekezeti sűtik korlátai közé. A p r o t . f e l e k e z e t ellenben absolut igazságot és érvényt annál fogva sem követelhet magának, mert nagy részben emberi institúció, mert számos egymással ellentétes alakzatokat és alsectákat mutat fel, s mert ki lehet róla mutatni, hogy elveiben és intézményeiben sok dologra nézve a protestantismus valódi elveitől is elhajlott. E különböztetésre pedig azért van szükség, mert Révész Imre úgy látszik e két fogalmat derűre borura azonosítá egymással fentebbi bizonyításaiban, miből egész sora folyik a tévedéseknek.

Ő azt állítja, hogy prot. „f e l e k e z e t i é r d e k” a s z a b a d v i z s g á l ó d á s t á p o l n i , f e n n t a r -

tani s annak eredményétől vissza nem r et e n n i, továbbá tisztelni, va ll a ni és köve-
teln i az egyéni szabadság és egyéni
felelősség elvét a vallás dolgában.
Ez állítás, így amint van, történelmi és tapasztalati va-
lótlan ságot foglal magában, s annál gyanúsabb, mert
annak ő maga is sokszorosan ellentmond.

Igenis, a protestantizmus kezdetben szabadság volt
s az egyéni jogok és felelősség nagy eszméiből indult
ki; eleintén csupa lélek és hiteő volt; de a felekezeteknél
csakhamar dogmatikai rendszerre merevült s szűkkeblű
orthodoxiává változott át, mely a meddig hatalma elért,
a szabad vizsgálódást lehetetlenné tette s az egyéni
önállóságot és felelősséget teljesen száműzte. Olvassuk
meg a confessiókat s a régi magyar prot. kánonokat, s
látni fogjuk azokban, hogy a megállapított hitnézetektől
való eltérés nyilvános „kárhoztatás”-ban és „anathemában”
részesül! A 16. és 17. század gyűlölködő és türelmetlen
hitvitái kiátkozással sújtottak mindenkit, a ki a megsza-
vazott dogma ellenében „egyéni szabadságára” mert hivat-
kozni, mely módon akkor számtalan prot. lelkész és
tanár kergettetett ki hivatalából! Lehetett e szó „sza-
bad vizsgálódásról” ily körülmények közt; lehetett-e
„egyéni felelősségről” oly időben, midőn ha valaki a
hivatalos alakzat ellen vétett, péld. a kultust elhanya-
golá, ugyancsak a confessiók és canonok szerint egyházi
fenyíték alá vettetett; midőn a bevett dogmákkal nem
egyező irodalmi műveket a prot. e g y h á z i cenzúra
világra jövetelök előtt agyonfojtással fenyegette; midőn
a szószék szabadsága tönkre volt téve aféle szabályok
által, hogy „a hamis tanítókat semmi esetre sem kell
tűrni” (Helv. Conf. XVIII. 14.) és hogy „senki se me-
részeljen önféjüleg újítani.” (Can. Major. V)? És így:
tovább.

Van, igen is, egyházunk régibb okmányaiban, még a legtürelmetlenebb orthodox szerzőknél is szó „szabadságról.” Melyik felekezet ne beszélne erről? A „tudományok szabadságát” a pápa is hirdeti: (Hase Handb. der Prot. Polemik. Leipz. 1865. 612.) s az ész és az egyéni szabadság előtt a vizsgálódás terén a hivatalos római hittan is nyílt utat mutat ki, (Perrone, Praelectiones Theologicae. Paris 1861. IP 1257. s köv. 1.); de a r. katolikusoknál szintúgy mint nálunk előre ki volt s ki van tűzve, hogy mi lehet e vizsgálódás eredménye, s megállapított köztudomásilag a „novatorok” és „haeretikusok” elleni rendszabály. Ily módon aztán vajjonl micsoda gyakorlati értéke lehetett annak a híresztelt „szabadságnak”?

Vegyük péld. a vallásnak a természet tudományokhoz való viszonyát. Révész Imre szerint a prot. „felekezet” azt vallja, hogy „maga a nagy természet is Istennek egyik kijelentése, mely nincs lényeges ellenkezésben az írott igében hirdetett kijelentéssel” s annál fogva vallási elveinél fogva szorosabb viszonyban van a természet tudományokkal mint a r. kath egyház, s azokra az iskolai képzésnél nagyobb gondot is fordít. Ám de nem láthatni-e be az első pillanatra, hogy mi helyt az egyház oly szellemben tanítja a természettudományokat, s azzal a korlátozással, hogy azok az írott igében hirdetett kijelentéssel ne ellenkezzenek: röktön vége van a természettudomány önállóságának s vége van a tudományos vizsgálódás szabadságának is. És akár Révész Imre állítsa, hogy „a vallás és hit tételei ném ellenkeznek a természet törvényeivel;” akár a skót szabad egyház taníttassa a maga új collegiumában annak bebizonyítása céljából a természettudományokat, hogy a természetvizsgálat eredményei nem ellenkeznek az isten kijelentett igéjével, akár Knack lelkész hirdesse a prot. Németföldön a biblia nyomán, hogy a föld egy

helyben áll, akár a r. kath. egyház állítsa végezetre, hogy „sem a geológia természettani, sem csillagászati tapasztalatokból nem lehet semmit kinyomozni, a mi által a „mózesi cosmogonia meggyöngítettnek” (Perrone I. m. I. 680.): az tökéletesen egyre megy; az orthodoxia Rómában úgymint Debrecenben és mindenütt csak orthodoxia marad, s a prot. „felekezetnek” nincs joga azt állítani, hogy neki vallásánál fogva különös viszonya van a természettudományokhoz, annál kevésbé, miután nincs oly vallás, mely ha egyszer azt tanítja, hogy a világ isten munkája, el ne ismerné, hogy a természet is az ő kijelentése s annál kevésbé, miután az elég hosszú történeti tapasztalat nálunk kézzel foghatólag megmutatá, hogy egyházunk, melynek népiskolai jogát Révész most a természettudományokhoz való nagy ragaszkodása által akarja megerősíteni, e tudományokat eleitől kezdve mostanig, még érdemlett tekintetben sem részesített é.

Föl lehet járni 10–20 prot. falusi iskolát napjainkban is, míg egyre találunk, hol természettant tanítanak, s régebben még szomorúbban állott a dolog, mert péld. az 1812-diki tiszántúli tantervben. (A tanítók Kötelességei stb. Debrecenben 1812.) nemcsak az alsó osztályokban, de sehol a gymnasiumban sincs szó természettudományokról, ha csak a földrajz egy részét annak nem vesszük; a hol pedig mint Tiszán innen is, a természettan a tantárgyak közé felvétellett, ez a k o r mányi eredetű „Ratio Educationis” hatásaként tekintethető, mely a természettudományokat sokkal nagyobb figyelemben részesíté, mint a prot. latin iskolák.

Legyünk kímélettel hát az orthodoxia iránt; ne hívjuk fel mellette bizonyosságot tenni a tudományokat

arra nézve, hogy minő méltánylatot és szabadságot élveztek védszárnyai alatt, annál kevésbé mert Servet, Keppler, Egri, Lukács, Tolnai nem a legkedvezőbb ajánlatot tehetnék felőle. Nem tagadjuk, hogy utóbbi időben nálunk az orthodoxia ritka türelmességet tanúsít; s örömmel constatáltuk, hogy magok egyházi főhatóságaink az egyéni és a lelkiismereti jogok érdekében oly magasztos nyilatkozatokat tettek, melyek méltók valának a korszellemhez, mely azokat sugallta vala; de minő jogon beszél Révész Imre a tudomány és a gondolat szabadságáról, ki „a modern és liberal urak” ellen nyakrafőre szórja szent nyilatit; ki nekünk, ha oly nézeteket fejtegetünk, melyek 300 évvel ezelőtt nem voltak még nálunk divatosak, azzal felel, hogy a nép a maga „kenyerét az ő vallását és hitét igazán szerető és tisztelő lelkészekkel és tanítókkal” fogja megosztani; s ki azoknak, kik a felekezeti hivatalos tanokkal mindenben egyet nem értenek, nem tud más tanácsot adni, minthogy lépjenek ki egyházukból (Figy. 135. és 166.)? s kérдем, miképen lehet oly nyilatkozatok után neki még azt hirdetni, hogy nálunk „felekezeti érdek a szabad vizsgálódást ápolni, fenntartani, s az egyéni felelősséget a vallás dolgában követelni.”

Valóban „difficile est satyram non scribere.” De nem satyra az, a mi előttünk feltárul, sőt inkább egy érdekes lélektani tünet. Révész, mint szenvedélyes vitázó, túlzásai folytán az ellentáborhoz sodortatva, annak sáncai védelmére áll ki, múltjával azonban nem lévén képes egészen szakítani, korábbi nézeteiből oly elemeket tart meg s tesz működésbe, melyek

*) 1795-ben a retorikába Tiszántúl is bevitetett a természettan, de 1806-ban a tantervből ismét ki t ö r ü l t e t e t t ! (Szilágyi, a gymn. okt. története stb. Sárosp. Füz. 1861. 219.).

vel s az új szövetséges tábor szét robbantással fenyegetik. Mert nincs olyan orthodoxia, mely képes legyen megvédeni sáncait és benső erejét, ha az egyéni szabadság és felelősség elvét és a tudományos vizsgálódás szabadságát őszintén proklamálja, de nincs is olyan „felekezet”, mely a szabadságot komolyan érvényesítette volna, mert a mely percben ezt tenné, földn á a kö t e l e z ő é r v é n y ű h i t c i k k e k e t , m e l y e k r e e x i s t e n t i á j á t f e k t e t é .

Ne ámítsuk tehát egymást és a világot! Az orthodoxia a gondolat szabadsága iránt mindenütt türelmetlen volt és szeretetlen, s azt mondani, hogy: „ímhöl van két felekezet, az egyik ápolja s felszabadítja, a másik ignorálja és elnyomja a tudományokat; amaz a r. kath., ez a prot. felekezett!” – nem egyezik a valósággal. Ápolja mindkét felekezet a tudományokat, mert azokra szüksége van, hogy hitelveit annál nagyobb erővel fejthesse ki, hirdethesse és védelmezhesse. A mi pedig a vizsgálódás szabadságát illeti, ez voltaképen nem f e l e k e z e t i elv, miután confessionaliter egyik felekezet sem követi. Mi azt valljuk, hogy e szabadság a protestantismus szülötte s azzal benső öszhangban áll, de még a hivatalosan létező prot egyház minden órában eretnekeknek és ki_közösítendő tagoknak ítélnet érte bennünket, főleg ha esza. badságnak gyakorlati hasznát is vesszük, s hogy ítéletét még is ki nem mondja és végre nem hajtja, bizony nem a confessiókon és kánonokon múlik! Azt az elvet korunkban a társadalom fogadta el magáénak, mely megkívánja az államtól, hogy annak gyakorlatát minden honpolgárra nézve biztosítsa.

Az állam pedig semminemű „felekezetre” sem ruházhatja át ebéli kötelezettségét, mert a vallásszabadság modern fogalma szerint nincs joga fürkészni: minő viszonyban áll egyik vágy másik felekezet hitelvei sze-

rint a tudományokhoz, még kevésbé biztosítékot kívánni a felől, hogy „a gondolat és tudomány szabadságát” ápolni és érvényesíteni fogja-e? Ott állunk tehát, hogy egy nagy eszme, mely a protestantizmus keblén fogam-szott meg és növekedett fel, megtalálta útját az életben, nagykorúvá lőn s elfoglalá méltó helyét valláskülönbség nélkül a polgárok lelkületében s az állami törvényekben! És a prot. egyház megtagadja-e most magzatát, midőn diadalát üli, s akadályokat gördítsen-e útja elibe? Hála istennek! ettől a sülyedéstől megóvták lelkes és bölcs vezetői, mint azt a 4. és 5. fejezetekben kimutattam.

Miután ekép láttuk, hogy az egyház minő paedagogikai és tudományos szellemet vitt be, és miket nem vitt be iskoláiba, lássuk most már, hogy minő anyag erőt fordított az egyház iskoláira s ezek minő eredményeket képesek fölmutatni a közmíveltség terjesztése körül.

Átalában mondhatjuk, hogy, ha az iskolák nem mutattak fel oly eredményeket, mint a minőket tőlök a felekezetek vártak, bizonyos tekintetben igazság szerint történt a dolog. A felekezetek úgy látszik egy idő óta azt, a mi rajok nézve legfőbb, existenciájuk tovább plántálását bízták az iskolákra; egyes nyilatkozataik s másnemű munkálkodásuk elhanyagolásai ezt mutatták, de nem voltak azok iránt ama kedvezéssel, mely a várt szolgálattal arányban állott volna. Ez egy hibás számítás volt: az iskoláktól remélni legtöbbet, de nem azért tenni legtöbbet. Franciaországban a tanítók fizetése oly nyomorúságosan csekély, hogy az iskolamestered még a múlt-években is néhol az utcára állottak ki napszámos munkára kínálkozni. Újabban ez megtiltatott s mellék jövedelem szerezhete végett dohány- és pálinkaárulás engedélyeztetett nekik. Nálunk az egri, bányai,

szombathelyi, esztergomi stb. – püspöki megyékben számos helyeken az elemi tanító, mint ilyen, egy krajcárnyi jövedelmet sem kap, s a tanítást csak mellékesen, becsületből vagy kényszer folytán viszi, másutt prot. egyházakban is oly fizetést húz, melynél ha nap-számba kaszálni járna, hasonlíthatlanul nagyobb keresetre tehetne szert. Ily tanítók aztán „földre borulva, térdeikre esve, kezet lábat csókolva” kérhetik és kérik a prímást, hogy könyörüljön rajtuk s emelje felébb fizetéseiket. Dr. Bárdi hivatalos adatai szerint (A közokt. statistikája. Pest 1869.) 1864/5-ben a tulajdonképeni Magyarhonban a tanítói összes jövedelem fejenként átlagosan volt 228 frt. 2 kr. A hitfelekezetek pedig az általok nyújtott fizetés nagysága szerint így következtek egymásután.

1. Izraeliták	összes jövedelemé	296 frt 15 kr		
2. Kel.-görögök	„	219 „	1 „	„
3. R.-Kath.	„	197 „	10 „	„
4. Ág.-ev.	„	190 „	19 „	„
5. R3f.	„	180 „	15 „	„
6. Gör. kath.	„	101 „	16 „	„

Az összesen 10,647-re menő iskolaépület közül jónak volt bemondva 4344, türhetőnek 4346, rosznak 195? Hogy a tanító a közmíveltség terjesztésére minő mérvben folyt be, számokkal nem lehet kellőleg kimutatni, miután sem a tankötelesek, sem az írni, olvasni tudók sem általában a lelkek száma nem tudatik a jelzett időről. Az iskolába járók száma, 917590 adva van, miből 12 millió lelket véve fel az országban, 13 lélekre esnek egy tanuló – épen mint Spanyolországban (Wolfr. 1870. 126.) 1857-ből fennmaradt, hogy 100 besorozot újonc közül nem tudott olvasni és írni Magyarhonban 78, Erdélyben, 91, mely számok azóta kétségen kívül javultak.

A mi még közelebről egyházunk népnevelési statisztikáját illeti, erre nézve az, illető kerületek legújabb névtárai nyomán a következő kimutatásokat közölhetem.*)

Egyház kerületben	évről	A. egy-	Lelkészek	Lelkek	Tanulók	Tanítók
1. Bányai ev.	1866.	200	210	258,772	40,113	476
2. Dunánt. „	1867.	157	154	189,594	24,284	335
3. „ ref.	1869	280	279	207,752	23,360	341
4. Tiszai ev.	1865.	128	127	139,538	15,357	298
5. Dunáni. ref	1869.	248	251	308,993	29,907	385
6. " ev.	1865.	90	90	169,110	15,838	169
7. Tiszáni. ref.	1869.	355	356	222,553	20,658	493
8. Erdélyi „	1869.	562	535	329,729	27,530	667
9. Tiszánt. „	1869.	565	585	826,799	68,283	956
10 Erd. unit.2	1868.	106	107	52,083	3/775	109
Összesen:		2631	2694	2.704,923	269,405	4229

*) A reformált egyházkerületek adatai 1869-ről szólnak, az evangélikusoknál azonban nem lévén szokásban a névtárak minden évben kinyomatása, csak régebbi adatokat lehetett használnom, melyek ínég nem is mindnyájan ugyanazon időből valók. Ekép az összegezés nem történhetett kellő alapon s annálfogva az inkább csak hozzávetés akar lenni az egyetemes egyházra nézve. Nem hallgathatom el, hogy a dunántúli ref. névtárhoz a sommázatot magam készítettem, miután a névtár szerkesztői azt mind az egyh. megyékre mind a kerületre nézve tenni elmulasztották. Nevezetes ezen kerületnél az is, hogy: itt a lélekszám a korábbi évhez képest 6641 főnyi a p a d á s t tüntet fel. Az erdélyi evangélikusoktól kérelmem dacára nem kaptam adatokat. A tankötelesek számát azért nem közlöm, mert a névtárak! adatát e részben nem lehet öszhangzásba hozni, annyival kevésbe, miután köztudomás szerint az egyes egyházak felvételei e tekintetben meglehetősen önkényszerűek szoktak lenni.

A lelkek közül jutott

	egy-egy tanulóra	egy-egy tanítóra	egy tanítóra esett	
1. a bányai ev.-nál	6	543	84 tanuló.	
2. a dunánt. „	7	565	72	»
3. a „ ref.-nál	8,8	609	67	»
4. a tiszai ev.-nál	9	466	51	»
5. a dunáni. ref.-nál	10	802	78	»
6. a dunáni. ev.-nál	10,6	1000	93	»
7. a tiszáni. ref.-nál	10,7	451	42	»
8. az erdélyi „	10,9	494	41	»
9. a ti szánt. „	12,1	864	71	»
10. az erd. unit.	13	386	34	»
Átlag:	10,9	639	63 tanuló.	

Egy egy tanító után 80 tanuló számíttatván, egy-egy tanuló pedig, ott hol az iskolába járás szabályszerűleg történik, 6 lélek után esvén, világos, hogy normális viszonyok közt 480 lélek után egy-egy tanítónak következnie keli. E számarányt oly rendben közelítik meg a kerületek, a mily sorban a fentebbi kimutatások szerint állanak. A Bányakerület valamennyit egy fejjel múlja felül! Ha a 6-dik lélek után eső egy-egy tanulók mind előállának, az egyetemes egyháznak még 1542 tanítóra lenne szüksége. A mostani iskolai szokás szerint azonban a meglevő tanítóknak sem tudják kielégítő hasznát venni, miután átlag kevés a tanuló egy-egy tanító előtt. Legnagyobb a tanító-hiány a dunán inneni evang.-oknál. Erdélyben legsűrűbben vannak a lelkész-tanítók nevezetesen a reformoknál 53-an, az unitár.-oknál 18-an. Az evangélikusoknál átlag 7.9 lélekre, a reformoknál ellenben csak 11 lélekre esik egy-egy tanuló; még ez gyönyörű viszony, ha meg gondoljuk, hogy Olaszországban tavaly is 18 lélekre s tán vigasztalásunk, ha tudjuk, hogy Angliában 1858-ban szintén 11 lélekre ju-

tott egy-egy elemi tanuló. De mondhatjuk-e Révészszel, „a tősgyökeres magyar prot. fajnál úgy áll a népnevelés, miként aránylag egy országban sem jobban”? Fájdalom, a fentebbi kimutatások kétségtelenné teszik, hogy a mennyiben „m a g y a r fajról” van szó, aránylag szinte k é t s z e r k e v e s e b b iskolás gyermekeink vannak, mint az idegen ajkú hazai protestánsoknak. (V. ö. a tiszántúli kerületet a bányaival.) Azon körülmény pedig, hogy egyetemes prot. egyházunkban átlagosan csak 10 lélekre esik egy-egy tanuló, holott Szászországban már 6,8-ra, P o r o s z o r s z á g b a n pedig 6.4-re találunk egyet-egyét, minden dicsekvésünk alapját megszünteti. A legújabb országos népszámlálás, valamint a közoktatásügyi-minisztérium által kilátásba helyezett népnevelési statisztika

eredményei előttem ismeretlenek lévén, csupán magáról Bi-harmegyéről hivatalos adatok (1. a. „B i h a r” című lap 1870. nyári és őszi számait különösen nov.-ről) alapján azon szomorú fölfedezést tettem, hogy a zsidóknál 6.9 à rom. katolikusoknál 8.6, a reformátusoknál 9.8, a gör. kath.-nál 17, a gör. kel.-nél 35 lélekre esvén egy-egy tanuló, még itt is két idegen felekezet által vagyunk megelőzve, melynek specificus viszonyaira szeret különben Révész hivatkozni népiskolai fejtegetéseiben. Ugyan-ezen megyében, hol a községek összes száma 497-re megy, 167 község van m i n d e n i s k o l a nélkül.

Népnevelésünk azonban tényleg még s z o m o - rúbb helyzetben sanyarog, mint a hogy a fentebbi adatok feltüntetik. Tanítóink képzettsége abban érintve nincs, pedig az, ha a többi felekezetekéi mellett még dicseretesen megáll is, de általában a kor mértékét nem üti meg. Hogy hányadik tanítónk bír pályájához kellő előkészülettel, számokban nem vagyunk képesek meghatározni; itt egy mélység tárul fel előttünk, melynek csak sötéttségét látjuk, de méreteit nem ismerjük. Ily körül-

menyek közt az iskolába járásnak sincs meg az a foganata a gyermekre nézve, a mi különben lehetne. Ide járul még egy másik baj a mi iskolaéletünk fejlődési stádiumát jellemzi, – ez az, hogy nálunk falun attól fogva, hogy a természet kinyílik, az őszi betakarításig általában az ürességtől kong a tanoda, úgy hogy azon tanulók nagyobb része, kiknek létszáma a névtárakban áll, egész éven át csak mintegy hat hónapig jár iskolába. Ily hézagos tanulásnak idők multával igen csekély a látatja! És hogyha Bajorországban, hol pedig a lélekszám és a tanulók közt valamivel kedvezőbb a viszony mint nálunk, arról panaszkodnak, hogy a miatt, mert az ifjak az elemi és vasárnapi iskolákból kikerülésök után kevéssé gyakorolják az írást és a számot, iskolai képzettségüket annyira elveszítik, hogy mire conscribáltatnak, néhol 10, 11, 15 sőt 26 procentben igen vastag tudatlanságba merülve tapasztaltatnak: mit mondjunk mi a saját iskoláinkból kikerült ifjakról? Én részemről azon 13 év alatt, melyet ekkorig mint egyh. tisztviselő a nép között különböző helyeken töltöttem, azt tapasztaltam, hogy a felnőtteknek általában kevéssel több mint fele része tud olvasni s még kisebb része képes nevéet leírni. Egyébiránt e tekintetben az orsz. népszámlálási kimutató nemsokára minden kétséget el fog oszlatni. – Én minden ámitást veszedelmesnek tartok, s legveszedelmesebbnek az önámást. A mi közönségünknel nem szükség tovább fejleszteni az önérzetességet, hanem inkább arra kellene vigyázni, hogy belátását alaptalan dicsőítésekkel meg ne vesztegessük, s arra kellene buzdítani, hogy nézzen szemben már valaha komolyan a maga bajával s fogjon dologhoz. A mely társadalom magát utón, útfélen elsőnek hirdetgeti, közel van ahoz, hogy utolsó legyen.

Napjaink s a régi idők története egyaránt bizal-

matlansággal tölti el a társadalmat a felekezeti növelés iránt. Hiányzott a felekezeteknél nem csak az a tárgyi-lagosság és függetlenség, melyet a növelési elvek tekintetében követni szükség, hanem egyszersmind azon ad-ministrationalis és anyagi erő is, mely nélkül a kérdéses ügyet egy nemzetre kihatólag jól szervezni és biztosan vezetni lehetetlen; sőt ellenkezőleg számos felekezetekre! magára az emberi szellem fejlődésére, a társadalom egy-ségére és nyugalma veszélyes elvek nyilvánultak a növelés terén. S innét eredt azon törekvés, mely a köz-oktatás ügyét a felekezetek befolyása alól lehetőleg el-vonni s oly közegek vezetése alá bízni igyekeztek, melyek alapjoknál és szerkezetöknél fogva nagyobb kezességet nyújtanak a felől, hogy a növelést idegen érdekeknek nem rendelik alá. így jöttek létre több államokban oly törvényes intézkedések, melyek vagy egyáltalában minden felekezetet teljesen kizártak az iskola dolgába avatkozástól, mint ezt Irlandban, Hollandiában, az Egyesült Államokban stb. látjuk, vagy csak oly társulatok tagjai ellen léptek fel tiltólag, melyek az állam jólétével össze nem férő fogadal-makat tettek le, minők például a szerzetesek, kiktől a berni tanács az elemi iskolában való taníthatási jogot 1867-ben megvonta.

Azon helyeken pedig, hol az állam nem volt elég erős szakítani az előítélettel, vagy hol a közoktatásügy a polgárok közérzetében nem talált még érdemlett támogatást, törvény útján legalább oly szabályzatok hozattak, hogy a nevelés célja s a közoktatás tárgyai megállapítat-ván, a tanítás felszabadított, a felekezeteknek azonban csak azon föltételek kikötésével adatott meg az iskola tarthatási jog, melyek a népnevelés kellő fokra emelne-tésére multhatatlanul megkívántatoknak látszottak. Ez az eset Badenben, Ausztriában és Magyarországon. Egé-szen sajátságos a helyzet némely olyan államokban, hol

a világi hatalom birtokosa egyszersemind az egyháznak is többé kevésbé ura, mint péld. Porosz-Szász- és Bajorországban, Würtembergben; ily helyeken az állam az egyházi hatóságokkal az iskolaügyben úgy rendelkezett a mint neki jónak látszott, s míg a külhüvely változatlan maradt, az egész ügyet lassanként gyökeres reformon hajtotta keresztül, a mi természetesen az egyház önállóságának tönkrajuttatása nélkül nem történhetett meg, és ez elég nagy ár volt az iskolai képzelt befolyásért.

Én magam részéről, ha e különböző eljárási módok közt kell véleményt mondani, minden habozás nélkül az első mellé állanék. Mert ha igaz az, a mit századok tapasztalata bizonyít, hogy a felekezetek kezén a népnevelés elcsenevész; s ha igaz az, hogy a felekezeteknek önállósággal kell bírniok, a mit az ő iskolaügyökbe beavatkozó és intézkedő állani illusoriussá tesz; akkor, ha ugyan a népnevelés felvirágzását óhajtjuk s az egyház és állam közti örökös súrlódásokat, melyekből könnyen vallási és lelkiismereti sérelmeket lehet csinálni, kikérülni akarjuk, azt kell mondani, hogy legyen a közoktatásügy teljesen elválasztva az egyházaktól, ezek pedig gondoskodjanak csupán arról, ami létcéljokat képezi, t. i. isten országa terjesztéséről.

Úgy hiszem tisztán paedagogikai tekintetből is ez lenne a leghelyesebb út, a melyet választhatnánk. A nevelés célja az embert emberré képezni, összhangzatosan fejlesztvén minden tehetségeit. Természetesen, hogy ekkor a vallás-erkölcsi képzés sem maradhat el, s épen ennél fogva a legképtelenebb fogásnak tartom, vallástalannak és istentelennek bélyegezni akarni ezen törekvéseket. Kéves értelem kívántatik annak belátásához, hogy az államnak soha sem célja a vallástalanság terjesztése, s ma különösen nem feladata bárkit is vallásától megfosztani. A modern állam nem táplál ellenséges érzelmeket egy

felekezet iránt sem, kivéve hogy ha valamelyik az államtörvények felforgatását célozná; sőt inkább, oly jogokat és oly tág szabadságot enged mindnyájuknak, minőkkel azelőtt soha sem bírtak, s tiszteli a vallási meggyőződést nemcsak a felekezetek hivatalos formuláiban, hanem minden egyes polgár kebelében is.

„A confessió kérdése” ugymond S e y f f a r t h lückenwaldi rektor és lelkész a német népiskolai tanítók 1869-diki nagy gyűlésén „a német paedagogikában rég óta meg van oldva, mert a confessió abban csak valami alaki dolog s mint elválasztó principium el nem ismerethetik. Maradjon mindenki hitvallása mellett, így folytatja, a felekezeti kérdést csak ügyetlen kezek vitték a nép közé. A mi az iskolának az egyháztól való elválasztását illeti, a német paedagogika senkit sem akar egyházától elszakítani, de az iskolát csupán paedagogikai elvek s ahoz szükséges gyakorlati tapasztalat szerint kell vezetni.”

Azon iránynak tudományos megalapításában, mely szerint a német paedagogika jelenleg a népevelést a confessióktól általában függetlenné tenni igyekszik, kitűnő része volt S c h l e i e r m a c h e r n e k is, kinek növeléstani eszméiből ez az évtized úgy látszik többet merít, mint bármelyik ezelőtt. Szerinte a növelés joga csupán a szüléket és államot illeti meg. „A növeléstan maga tisztán az ethikával összefüggő, abból levezetett alkalmazott tudomány, coordinálva a politikával.” Az egyház csak patrónusa a növelésnek s a vallástanítás foganatosítója akkor, ha azt a szülék, mint a köznevelés pótlékát reá bízzák. Az egyháznak ugyanis c s u p á n az é r z e l e m m e l van dolga, minden egyéb alárendelt értékű lévén, egészen szabad szövetségésen alapul, melyben semmiféle külkényszer sem fordulhat elő; ennél fogva mint ilyen egészen a családokra van utalva, s csak addig állhat fenn,

mi g a családokkal összhangban él. A egyháznak azonban gondoskodnia kell arról, hogy a kebelében történelmi g kifejlődött vallási öntudat fennmaradjon s nemzedékről nemzedékre tovább plántáltassék, mi célból theologiai tanintézeteket állít fel, melyeknek töle és nem az államtól kell kiindulniok.

És miután a családok nem egészen megbízhatók arra nézve, hogy ezen vallástörténelmi fejleményt a maga épségében és teljességében kellőleg közlendik az új nemzedékkel; ezért, mint a családi nevelés kiegészítése, tűnik fel az egyházi vallás tanítás. Mindamellett S. megengedi, hogy az egyháznak még ezen növelési befolyása is megszüntethető, ha t. i. a családoknál az evangéliumi érzület tökéletesen kifejlődve van. Bízva tehát az egyház a növelést a családokra és az államra, mint a melyeknek napjainkban életföltételök az, hogy az új nemzedék minden erőre nézve öszahangzatosan képeztessek s a tudomány hatalmára szert tegyen. Ha az egyháznak az öszhangzó növelésre és a tudományra szüksége van, saját érdeke sugallja, hogy hagyja ama tényezőket működni, ha nincs szüksége azokra, akkor ne törődjék velök. (Schleierm. Erziehungslehre. 182. s köv. 11.)

11. A községi iskola.

Azon igen lényeges hiányok, melyek oly hosszú időközön át a felekezeti növeléstől elválaszthatatlanoknak bizonyultak, s azon első rendű fontosságú szerep, melyet a közmívelődés az újabbkori államéletben nyert, az iskolának az egyház alól való emancipálását idézte elő. Ezen emancipationak, mely, mint említök, különböző országokban különböző fokozatokban vitetett keresztül, a nénet paedagogok közt van legtöbb pártolója. Alatta az

értetik, hogy a növeléstan a dogmák uralma alól függetleníttessék, a lelkészek és egyházi hatóságok eddigi iskolai jogköre szüntettessék meg, a tanodának önállás adassék s a tanügy vezetése és felügyelete az állam főhatósága alatt szakértő egyénekre bízassék.

Ezek folytán az egész művelt világon azokra nézve, kik midőn a népnevelésről beszéljek, valóban népnevelést és nem egyebet akarnak, az iskola semleges terepemmá vált, hol a különböző felekezeti, politikai és nemzetiségi pártok becsületes békére nyújthatják kezeiket s őszintén egyezkedhetnek.

Melyik párt volna az, mely fel nem akarná használni a szellemi fejlettség s a közmívelődés nyújtotta emeltyüket, mely be ne látná, hogy egyfelől ez a kor roppant felelősséggel járó jogokat és hatalmat adott a népnek, melyek gyakorlatára tehát azt képesíteni kell, másfelől, hogy részéről oly anyagi erőfeszítés és oly társadalmi összhangzás követeltetik, melyre az eddigi ideális és elkülönöztetésre vezető iskolai nevelés mellett képtelen eljutni.

A régi kor az elszigeteltség kora volt, s a társadalmi közösség kevésbé volt kifejlődve. Mindenki jóformán magának élt, s a ki boldogulni akart, annak úgy szólva ezermesternek kellett lennie. Emlékezzünk vissza, hogy egy egyszerű háztartásnál, ha valami kényelmet akart felmutatni, hányféle mesterséget kellett megalapítani és folyvást üzni? Mi mindenhez nem értettek a mi táblabíráink, kik egy ülőhelyükben a társadalmi és emberi működések csaknem minden szakában tudtak ítéletet hozni. Mennyi mindent felkarolt az egyház is, a mi szorosán véve nem tartozott feladata körébe; minők a házassági, törvényhozási, igazságszolgáltatási, népiskolai, gymnasiumi és egyetemi stb. gondok.

Korunkban a társadalom tagjai kölcsönös egymásra hatásban élnek, s a mellett szabatosan felosztották egy-

más közt a munkatért; mindenik csak a maga körében van hivatva munkálkodni s ott fejthet ki legtöbb hasznót; mindenik a hivatásszerű kötelesség betöltését, szorgalmat, lelkiismeretességet és szeretetet várja a másiktól; s ha itt-ott, olykor-olykor a hanyatlás jelei mutatkoznak is, de ezen az utón egyetemesen mégis oly erkölcsi törvénynek hódolnak, melyben a keresztyénség éltető s mindent átható szellemét ismerhetni fel. A protestantismus ennek az iránynak, mely a lelkek egyességet és összhangzatát s a Krisztusban való közösséget oly mértékben valósítja meg, minőt a régikor remélni sem mert volna, nem működhetik ellene.

Annál kevésbé, mert ez az irány az általa szervezett iskolákban is teljesen hű marad magához. A neveléstan történelmének írói a mi időnket „k e r e s z t y é n h u m á n ” korszaknak nevezik s megcáfolhatatlanul kimutatják, hogy soha a gyermeknevelésre a protestáns szellemben értelmezett jézusi elvek oly általános és uralkodó befolyást nem gyakoroltak még, mint ebben az időszakban. A neveléstan herosai, minők Pestalozzi, Gräfe, Fröbel, Diesterweg, nemcsak magok voltak bensőleg vallásos érzületűek, hanem a nevelést is ezen érzület befolyása alá kívánták helyezni, habár az egyházi vallástanítási módot s az egyháznak az iskolákra való eddigi befolyását általában hibáztatták is. S a mily képtelenség az állam szempontjából azt tenni fel, hogy a modern nevelési rendszer vallástalanságra vezet, ép oly igazságtalanság ezt állítani e kor nevelési prűcipiumai tekintetéből. És e képtelenség és igazságtalanság legfeltűnőbb, midőn protestáns férfiak követik el. Mert be van bizonyítva, hogy a korunkban érvényre emelkedett neveléstani elvekre éppen a p r o t e s t a n t i s m u s g y a k o r o l t a a v e z é r l ő b e f o l y á s t.

A nevelés feladata fejleszteni az emberi természet

minden erőit összhangzatosan s az egyéniséghez képest oly törvények szerint, melyeket a természet maga szabott meg, oly tananyag által, hogy annál fogva is méltó tagja lehessen a növendék az anyagi és szellemi világnak. A Protestantismus célja viszont szabad és organicus fejlődést s működést engedni mind m egyéni erőnek, megóvni az egyén lelkiszabadságát s az igazságot minél tökéletesebben bírni. Tehát mindkettő az egyénnek érvényre juttatásán nyugszik, mint alapon. Egyiknek sincs véges célja. Mindkettő az istenit törekszik érvényre juttatni az embeiben. Köztök tehát oly benső rokonság létesült, hogy egyik sem tagadhatja meg a másikat anélkül, hogy önmagát meg ne hazudtolná.

Hogy a magyar törvényhozás a népiskolai törvény által a vallásos képzést ki akarná zárni a növelésből s arra törekednék, a mit Révész Imre állít, hogy a növelést „az istenről hitnek és a vallásnak vezérlő és átható befolyása alól emancipálja,” ezt nem lehet bizonyítani. Még föltevésnek is sok ez. A törvényhozók kik magok is szülők, vajjon akarhatnak-e ily irányban hatni saját gyermekeik lelkére, akarhatják-e az egész jövendőt megfosztani szellemi élete alapjától, vezéréstől és legfőbb kincsétől a vallástól? Ilyesmit, még ha akarnának sem tudnának kivinni, mert a magyar növelők közt ép az a keresztyén human szellem uralkodik, melyről az imént szóltam. Olvassuk meg akármelyik szakközlönyüket, mindenikben oly fontosnak tekintik ők a vallás-erkölcsi képzést, hogy az egész nevelői működésüket áthatja és vezérel.

A modern növelési elveket nem vallási, hanem felekezeti érdekből, s mindenek előtt a felekezeti váltanok és speciális szellem szempontjából lehet megtámadni, s hogy csakugyan innen is jön a támadás, bárki egy pillanat alatt megláthatja, ha azon álláspontra néz, hol ezen

támadók helyet foglalnak, mely nem egyéb, mint a felekezeti ultráké.

Midőn a nevelők s az államférfiak a confessiónak mint alaki elválasztó elemnek érvényét nem ismerik el. többé a pedagogikában: úgy azok azzal a taktikával élnek, hogy a vallást a confessióval azonosítják s így kiáltanak fel: „Megvan támadva a vallás s az istentelenség van proclamai va.”

És minő okoknál fogva akarják népszerűtleníteni az ezen elven alapuló iskolai rendszert?

Mint egy előbbi fejezetben láttuk, mondják, hogy az hitközönyösségre és vallástalanságra vezet. Tessék ezt bebizonyítani. Mert mind addig, míg ezt példák s statistikai adatok alapján nem teszik, állítmányok a ráfogás ködéből ki nem emelkedhetik.

Vajha nálunk magyar protestánsoknál csak azon fokon állna a vallásosság melegsége, mint Hollandiában és É. Amerikában, ama rendszer ős hónaiban! A góthai seminariumnak, mely köztudomás szerint oly államé, hol az egyháznak mint ilyennek semmi közvetlen befolyása sincs a tanügyre, 186.5/6-diki programújában megolvashatni, hogy ezen intézet is első feladatául tűzi maga elébe a „a vallás ápolását”, s éhez képest a növendékek heti tanulóikat rendes áhítatos órákkal nyitják meg, a vallási oktatás tanmódjaiban képesítetnek, még pedig oly vezérfonal szerint, melyhez hasonló jelességűt az orthodox confessionalisták még nem igen állítottak elő. Ugyanezen államban legközelebb oly olvasókönyvet vittek e a népiskolákba, melyet nem a vallásos irány hiányáért, de ellenkezőleg bigottismusáért rónak meg némelyek (Jessen F. Paed. Blatter. Bécs. 1870, 18. sz.)

Révész Imre a magyar népisk. törvény elleni táborozásában természetesen sokszor és sokat beszél a köz-

ségi iskolák ellen, a mennyiben azokat minden lehető alkalommal ócsárolja, másfelől pedig keveset, nemcsak egyes állítmányai mivoltánál fogva, hanem azért is, mert érei imitt-amott szétszórva adatván elő, külön-külön nem szülik azt a hatást, a mire együtt számíhattak volna.

Mi ezt a hiányt helyre akarjuk hozni s az érveket teljes számában összegyűjtve, íme sorban felállítjuk. Hadd következzenek az ő erejök szerint.

a.) A „vegyes iskolák” II. József alatt sem tetszettek öseinknek, tehát a községi iskolák most sem nekünk való. Csakhogy ama „vegyes iskolák” és a mostani községi iskolák közt, valamint ama kor és a mi időnk közt egy kis különbség vagy, melyet a tudós szerző nem egészen fejt ki, melyről azonban mi már fentebb láttunk.

b.) A községi iskola a külföldi államokban nincs többségben. – Valóban nincs, de mi következik ebből? Kultúrai reform-kérdéseknél képtelenség, és nem is szoktak arra nézni, hogy az államok többsége felkarolja-e vagy sem azokat, annál kevésbé, mert az igazság értéke nem függ attól, hányan vannak mellette és ellene? Különösen mi magyarok a népisk. kérdésben nem várakozhattunk addig, míg az egész világ felibünk kerekedik. Egyébként a külföldi államok iskolaügyére egy külön fejezetben még visszatérünk.

c.) A községi iskola községi és állami segélyt nyer, a felekezeti pedig nein, minek folytán ez amaval nem képes versenyezni, (kivéve, ha rom. katolikus). úgy hisszük, hogy ha a versenyben a községi iskola győz, ez annak nem válik hátrányára és kisebbségére. Hanem a szegény felekezeti iskola? Ennek szomorú sors jutott, Révész úr szerint ennek a község alapítványokat-

„adó behajtásokat” stb. nem tesz, épületeihez „nem szabad a községnek csak egy darab téglát sem adni” ha pénz segílyt kérnek az államtól hiányaik fedezésére, erre a válasz törvény szerint az, hogy az iskola bezárattatik, megsemmisítettik. Valóban ezek alkalmas beszédek a teljesen tudatlanok félrevezetésére. Az igaz, hogy a törvény nem kívánja a felekezeti válaszfalait erősíteni már a gyermeki korban, s nem kívánja a nevelést továbbra is felekezeti vezérlés és kezelés alatt hagyni s annál fogva előnyt ad a községi népis koláknak: nagy bölcs lesz az, a ki képes lesz benne kimutatni azt a §-t, mely szerint a hiányos és segílyt kérő felekezeti iskola „bezárattatik”? valamint tudja azt mindenki, aki egy kicsit a tárgygyal ismerős, hogy a községek csaknem mindenütt segítik most és részint segílypénzekkel, részint építkezési anyagokkal, részint, s ez mindennapi eset „adóbehajtásokkal” a felekezeti iskolákat, s a mi különösebb, eféle támogatásra őket a népis k. törvény is kötelezi! (L. a törvény 11. §-át.)

d.) A községi iskolában a tanító azon tanítványainak vallását, kik vele egy hiten nincsenek, alkalmi nyilatkozataiban megsértheti. A zsidó tanító Jézust isten káromlónak, a kath. a protestantismust kárhozó tévelygésnek nyilváníthatja. – Valóban ilyesmi sajnálatos lenne, noha csakugyan megeshetik hanem kivételesen, mert község iskolában vegyes vallású növendékek előtt ilyen nyilatkozat tenni tilos. De hát jobban állának e kényes kérdések tekintetében a felekezeti iskolák? Hiszen ilyes dolog ezekben mindennapos és köteleesség szerű. Hanem itt ez már nem lenne baj az idegen hitű növen-

dékek részére, sem az iskolák becséből semmit le nem vonna! Ah, ah! Tehát egy porszem méreg megöl, de egy fontnyi már nem árt semmit?

e. A községi iskolánál kötelezve lévén a hitfelekezetek a vallásban itásra, ez az egyéni szabad vallásos meggyőződést sérti és a kormányta hitvallás örévé teszi. Ez igaz, miután a vallásos nevelést én is merőben a szülék és az egyház szabad rendelkezésétől óhajtom felfüggeszthetni, s a törvény említett határozatát részemről is, minden következményeivel együtt teljesen eltörlendőnek ítélem.

De azt nem értem, hogyan lehet az ellen Révésznek kifogása? Mily váratlan szabadelvűségre vezeti őt hirtelen opponálási törekvése? „Az államnak” úgy mond „még arra sincs joga, hogy megkérdezze polgáraitól, hogy követnek-e azok valamely hitvallást avagy nem. . . . Nincs joga az államnak az a p á k a t sem kényszeríteni arra, hogy gyermekeiknek ilyen vagy amolyan hitvallási oktatást adassanak; mert hát ha ők egyik létező felekezetnek sem hívei, vagy általában kívül állanak minden felekezet körén.” Helyesen, de hát ekkor, hogy lehet érteni azt a követelést, hogy a confessióknak át kell hatniok az egész iskola rendszert s az állam „felekezeti mederben” vezesse a tanügyet, hogy lehessen érteni az a feletti panaszt, hogy a törvényben nem szabták meg azt sem, hogy a községi iskola legalább „keresztyén” szellemű legyen? (Figy. 170. 1.)

Most már nem tudjuk, melyik álláspont hát igazán a R. úré; az-e, a melyen az állam semmit sem törődik polgárai vallásával? vagy az, melyen őket keresztyén sőt felekezeti szellemben berendezett iskolákban nevelteti?

Miután ő oly heves ellensége a „modern liberális”

uraknak, azt kell feltennünk, hogy őszintén csak amaz utóbbinak híve. Ha pedig így van a dolog, akkor a törvény amaz intézkedése meg szűnik rá nézve sérelem lenni. Mert ezen az állásponton az iskolai tanítás, tehát a vallástanítás is, épen „az egyház belügye,” és nem a szüléké; az állam tehát, amely a bevett vallásoknak különben is subvenciót nyújt, méltán megvárhatja tőlök, hogy azt teljesítsék.

f.) A községi iskolában nyilvános materialisták és nihilisták is lehetnek tanítók. Ámbár ily föltevésre sem a paedagógikának jelenkori fejlődése sem a szülék közvéleménye, mely a leghatalmasabb fék a tanító, magaviseletére nézve, semmi jogosultságot sem ad, a lehetőséget nem tagadhatni; de nem főnnáll-e ez a felekezeti iskoláknál is, kik pedig semmivel sem jobbak mint a nyilvánosak, a titkos materialistákra nézve; micsoda kifogása lehet ez ellen R. úrnak, ki „a gondolat és a tudomány szabadságáért” mindenek előtt megóvni kívánja s oly fennen hirdeti?

g.) A községi iskola drágább mint a felekezeti, mert a mabban külön vallástanítót is kell tartani, mire nézve még ember sincs elég; eszerint amaz intézmény gyakorlatilag kivihetetlen is. Hogy a községi iskola drágább mint a felekezeti, ezt az eszmét halljuk terjesztetni a „T a-
 û o d a i L a p o k ,” a r. kath. püspökök (egyebek közt a nagyváradai püspök körlev. 1869, ápr. 27-ről) és a tiszántúli e. ker. részéről, s be kell vallanunk, hogy abban igazság rejlik. Igazság annyiban, hogy a községi iskolákban a tanító fizetése 300 frtnál kevesebb nem lehet, míg a felekezetiben néhol felényire sem megy; községi

iskolánál a tanítónak tisztos ellátást kell adni, melyben a szobák száma, padozottsága, a kert területe stb. meg van szabva, míg a felekezetenél sok helyt 1 szoba és egy konyha mindene a tanítónak. – A mi a külön vallástanító által szaporodó költséget illeti, én azt általában nem tartom valami félelmetesen nagynak, legtöbb helyt nem lévén szükség külön embert előállítani arra, miután a törvény nem tiltja a községi iskolai tanítót a vallásos oktatás teljesítésétől, a kánon pedig és a reformáció korabeli elődök példája ugyancsak utalja a lelkészeket arra, hogy az ifjúság tanításában részt vegyenek, a mitől a lelkészek, ha e pontra való tekintetből egyházaikkal őszintén egyezkedhetnek, s a mennyiben netalán más nemű ténykedéssel túlhalmozva nem lennének, papi teendőiket utalpokon rendezhetik, úgy hiszem, nem is lennének idegenek. Egyébiránt a mily döntő szokott lenni miveletlenebb néptömeg előtt a zsebérdek, ép oly illetéktelennek tartom azt arra nézve, hogy az országos tanügy kérdése ily szempontoktól tétessék függővé. Ha szegények vagyunk is, de a fillérkedés itt nincs helyén, épen annál fogva, mert igen sokba kerülhet.

h.) V é g ü l, s ez a legnagyobb igényű érv, a községi iskola rendszeresen vallásbeli közönyösségre és hitetlenségre vezet az által, hogy a vallást és a vallásos képzést a képzés többi részétől vagyis a tudományokban oktatástól r. k a t h. elv szerint „elválasztja, úgy, hogy egyiknek a másikkra se szellemi vagy erkölcsi, se más tekintetben legkisebb hatása vagy vonatkozása se legyen.” Révész e pontnál aztán bebizonyítja, hogy a vallásnak ily külön választása sem bölcsészeti sem paedagogikai szempontból nem helyeselhető, s felhossa, hogy „a ki figyelemmel kísérté a kül-

föld népiskolai dolgait, az tudni fogja, hogy különösen a németországi tanítók, épen a legközelebbi években is több ízben nyilván és innepélyesen kifejezték, hogy a vallástanítást kezökből kivéetni nem engedik. . . A németországi mind prot. mind róni. kath. tanítók túlnyomó nagy többsége nem szégyenli még, hogy van vallása, még pedig felekezeti hitvallása, s a gyermekek ezen hitvallásban való oktatását, növelését, tanítói egyszerű, de nemes hivatala legdrágább kincsének, legfőbb rendeltetésének tartja.” Ezen egész érvelés részint tévedések, részint valótlanágok láncolatából áll, s miután a következtetés alaptételei hibásak: a folyomány magától elesik.

Nem rossz fogás prot. közönség előtt ekép szólni: „A községi iskolában a r. kath.-ok elve uralkodói kik elválasztják a vallást a növelés többi részétől. Kell-e nektek ilyen iskola?” De, hogy keveset mondjunk, rossz forrásból van merítve a r. katolikusok növelési elveinek ismerete.

A ki valaha rom, kath. iskolában megfordult s a clerus tagjai által készített iskolai kézikönyvekbe belepillantott: tudni fogja, hogy a r. kath.-ok legalább nálunk, nemcsak hogy el nem választják a nevelés többi részét a vallási elemektől, sőt ellenkezőleg minden képzést és tantárgyat annak ingredientiaival látnak el, sőt egyedül a religio vezérlete alá helyeznek. Hogy e felől bárki is meggyőződve legyen, olvassa el péld. a pannonthalmi főapát 1869. márc. 15. körlevelét (közölve Tan. Lap. 1869. 30. sz.), melyben részletesen fejtegettetik, hogy a kath. iskola jellegét és minőségét alkotják a kath gyermekek és tanítók, a kath. hitcikkek, s oly tankönyvek, melyek a „kath. hitigazságokat híven támogatják, még oly tantárgyaknál is, melyek szorosán a hitigazságokról nem szólnak, de az erről szo-

rosan szólókkal számos pontban érintkeznek, minő a történelem, t e r m é s z e t t u d o m á n y o k és mások;” valamint ide tart o z i k az is, – hogy az iskolában „katholikusok a szokások u. m. az imádság, a köszöntés, a beszédmodor, a képek, az életrend,” sürgettetvén egyszersmind az is, hogy a valláserkölcsei oktatást ne lelkész, hanem maga a rendes elemi tanító nyújtsa. Bíró L. szatkmári püspök pedig 1869. ápr. 12. körlevelében (közölve u. o. 19. sz.) nyilvános elégedetlenségét fejezi ki a vallástanítás oly elkülönítése felett, minő a községi iskolában céloztatik, „Igaz ugyan” így ír, „hogy a mi népiskolai közoktatási törvényeink gondoskodtak arról, hogy a vallástanítás egy iskolánál se maradjon el, de ha elgondoljuk, hogy mily kevés eredményt lehet e tekintetben várni egy oly közös iskolától, melynél a tanító a lelkészszel válllvetve nem törekszik a valláserkölcös nevelés előmozdítására, hol az e g ész i s k o l a fegyelmet és tanrendszert k a t h. s z e l l e m n e m l e n g i át, hol a t a n k ö n y v e k n i n c s e n e k e s z e l l e m b e n szerkesztve, hol a tanítók s iskolai előljárók példája nem vonz: könnyen átláthatjuk, mily veszélyesekké válhatnak a közös iskolák a valláserkölcös nevelésre nézve” stb.. Látni való. hogy ezen r. kath. urak legalább is oly szoros viszonyt kívannak a vallás s illetőleg a confessió és az isk. egész növelés közt, mint a prot. Révész Imre.,

Miután ezek szerint nem mondhatni, hogy spécifice „r. kath.elv” lenne a vallásnak az isk. növelés többi részétől való elválasztása: az a kérdés: miféleelv hát az s hol vette magát? Ezen elv hirdetőjét én Magyarországon nem ösmerem, s a törvény szavai senkit fel nem hatalmaznak arra, hogy a községi iskolát ezen elv alapján rendezettnek állítsa. A kik ezen törvényt szerkesztették és meghozták, hihetőleg ismerik a vallás roppant fontos-

ságát s eszökbé sem jutott elválasztani akarni egymástól azt, a mi lényegileg elválaszthatatlan. Mert vallás-erkölcsi alap és irány nélkül növelni szerintem is képtelenség. És vajjon mit mivel a községi iskola, midőn szeretetre, szelídségre, engedelmességre, őszinteségre, igazságszeretetre, szorgalomra, Hiedelemre stb. buzdít és nevel? Hát lényegileg vallási dolgok ezek, nincsenek-e nu g azok a Révész Imre bibliájában is? S midőn az e g é s z embert, tehát annak minden szellemi jó tulajdonait fejleszteni törekszik: lehet-e azt mondani, hogy a vallási elemet mellőzi? Valóban lehetetlennek látszik! De mégis lehetséges orthodox szempontból. Az orthodoxiát mindenütt az jellemzi, hogy neki vallás maga saját theológiája, s hol ennek várfalait nem látja, nincs ott szerinte vallás sem! Bár mily jellemző e fel-fogás, de a magyar községi iskolánál még a maga szempontjából sincs teljes igazsága, mert miután ezeknél a felekezetek kötelezve vannak a rendszeres vallásoktatás nyújtására, kétségen kívül gondoskodni is fognak, hogy abból az i g a z i vallásból mégis ragadjon valami a növendékekre; s ha nem ragad, akkor első rendben magok lesznek okai a községi iskola „vallástalanságának.” Egyébiránt, micsoda jögon vádolja Révész Imre a községi iskolát vallástalansággal, mely intézmény nálunk még meg sincs próbálva? S micsoda jögon ád előnyt vallás dolgában felette a felekezeti iskoláknak, holott ezekről már egyszer azt írta, hogy valami „élő és v a l l á s o s lélek és j e l l e m alig i s m e r h e t ő fel b e n n ő k?” Tessék erre megfelelni mindenkinek.

A mit a németországi tanítókról mond, hogy t. i. ezek a vallástanítást nem akarják kibocsátani kezök közül, az általában igaz; de azon állítása, hogy ezen tanítók „túlnyomó többsége” a „felekezeti hitvallás” tanítását tartaná „hivatala legdrágább kincsének s legfőbb

rendeltetésének;” szerintem a valódi tényállásnak nem felel meg. Igenis, a porosz, szász, bajor s egyéb német tanítók teljesítik a felek, vallástanítást, mert rajok van parancsolva, de teljesítik oly módon, hogy a hitvallásoktól való általános elidegenedést sokan egyenesen a népis-kolai tanítóknak rójják fel. S tán nem is egészen ok nélkül, ha halljuk magokat ezen tanítókat, kik épen azon gyűlésökön, melyre Révész hivatkozik, évek óta mind nagyobb erővel nyilatkoznak az elemi vallás-tanítás f e l e k e z e t i s z í n e z e t e ellen. S már most ha a német tanítók, „túlnyomó többségét” ily gyűlésről, melyen 3-4 sőt ötezerén vannak egyszerre jelen, meg lehet ítélni, azt mondhatjuk, hogy ez a többség homlok egyenest ellenkező nézetben van Révész I.-vel. Az idézetekkel nem akarom foglalni a tért (az utolsó gyűlés e tekintetben legnagyobb nyomatékú szavazatáról lásd Prot. Lap 1870. 26. sz. valamint J e s s e n , F. Päd. Blatte r 1870. 24. sz.), mert itt egy tapasztalati tényről van szó, melyet R. szavaival élve „a ki figyelemmel kísérte a külföld állását tudni fogja.”

Ennyiből is láthatni, hogy a németországi s általában a külföldi felekezeti iskolai törekvések kevésbé szolgáltatnak alkalmas analógiát ami viszonyainkra. Révész Imre a német tanítókra hivatkozik a vallástanítás dolgában, melyet azok magok akarnak végezni, de ők ezzel a felekezeti iskolák mellett tesznek bizonyágot, dacára annak, hogy Révész őket a felekezeti iskola érdekében idézi elő. Átalában nálunk a községi iskola kérdését annak ellenzői meglehetősen bebonyolították, a mennyiben ellene mindazon érveket felhozták, melyeket a külföldi pártfelek az a. n. „confessionslose” (felekezeti iskolák és vallástanítás ellen kitaláltak. A felekezeti iskolából minden confessiói elválasztó elem ki van zárva, a mi községi iskolánkban pedig minden fe-

lekezet kötelezve van saját tanával föllépni; amott általános vallástanítást sürgetnek, s az ilyen vallástanítás ellen, mely sem r. kath., sem prot. nem lenne támadtak fel a confessionalisták, állítván, hogy az gyakorlatilag kivihetetlen, hogy okvetlen valamely felekezet színezetét öltendi magára s annálfogva vagy teljes hitelenségre vagy proselytafogásra használtatik fel: – amott t. i. a községi iskolában, vallástanítás alkalmával szó sem lehet egyébről, mint a meghitelesített felekezeti tanokról. Bajos volna azért megmondani, mennyi szenvedély és ügyetlenség kellett ahoz, hogy némelyek közénk azt a harcot, mely külföldön a confessionelle és eonfessionslose iskolák párthívei közt folyik, minden áron átültetni akarják.

Ezen szerencsétlen taktikához tartozik az is, midőn Révész Imre a hollandi orthodoxok rémképeit festi a falra a mi községi iskoláinkkal szemben; idézi t. i. báró van Lynden egykori szavait, melyek szerint a clerus ott, azért mozdította elő az állami közös iskolák ügyét, hogy „ez által a protestantismus életerét elmetszsze;” felhossa, hogy Groen van Prinsterer nyilván állítá, hogy az iskolai törvény melletti párt taktikája a vallásszabadság ellen vau intézve; végül nem mulasztja el kiemelni azt sem, hogy a hollandi népiskoláknál a mi községi iskoláink még rosszabbak, mert amazokra a törvény legalább kiköti, hogy „keresztyén” jelleműek legyenek, míg „nálunk ezt is feleslegessé tette a nagy liberalismus!”

Hogy a clerus azon okból mozdította volna elő Hollandiában a közös iskolák ügyét, a melyet van Lynden mond, bajos elhinni. Más tudósításokból legalább azt tanuljuk, hogy a clerus az 1806-ban felállított világ iskolát, mely mellett a hittani oktatásról való intézkedésbe a lelkészek szólítottak fel, azért üdvözölte örömmel, mert a többségben lévő protestantismus elnyomá-

sától így kevésbé tarthatván« szabadabban lélezhetett. Egyébiránt, ha csakugyan az a veszedelmes célja lett volna is a clerusnak, melyet van Lynden után Révész Imre hirdet, bízvást mondhatjuk, hogy azt a világi iskolával el nem érte, mert a protestantismus életere ott, ha hitelt lehet adni azoknak, kik a mai Hollandiát meglehetősen ismerik jelenleg is meglehetősen, vidor és egészséges folyásnak örvend. – Hogy az állam-iskolák a lelkiismeret és vallásszabadságon ejtett sérelem volnának, ezt a vádat, bármily erőtetett legyen is, Hollandiában lehet érteni, mert ezen iskolák általános keresztyén tanítást nyújtanak, arra támaszkodván a mi minden kereszt. vallás közös alapját képezi, s ez által a sajátlag felekezeti elemet tagadhatatlanul háttérbe szorítván.

Az ottani ortodoxokat tehát épen az bántja, hogy ezen iskolák egyáltalában beleavatkoznak a vallási dolgokba, s azt óhajtják, hogy a törvény azon határozásnyára, mely ezen iskolákat kötelezi, hogy „keresztyén” erényekre növeljenek, egyszerűen töröltessék: el, miután állami iskolában keresztyénségről nem lehet szó. Látni való tehát, hogy a hollandi orthodox párt egyik vezére tiszteletreméltó van Prinsterer közt és Révész Imre közt nincs egyéb közös érintkezési pont, mint az, hogy az állami eredetű isk. törvény ellen mindketten protestálnak. Prinsterer, mert a törvény iskolájában általános keresztyén vallástanítás van, Révész Imre mert sajátlagos felekezeti van, melyre az egyházak köteleztetnek; Prinsterer annál fogva a múlt évben is követelte a kamrában, hogy a törvény 23 § ából ez a szó „keresztyén” torültessék ki, (Wolfr. 1870. 20) Révész Imre ellenben nehezteli, hogy az a t ö r v é n y b e bele nem t e t e t t !

Prinsterert e szerint a mi törvényünk inkább kielégítené mint Révész Imrét, e pontban tanulhatna kül-

földi orthodox társaitól egy kis liberalismust! 1869-ben Hermskert miniszter már hajlott is Prinsterer nézetére, s ily irányban a törvény módosítására javaslatot terjesztett a törvényhozás elébe. De e miatt lemondani kényszerült. Utódja visszavonta a javaslatot. Azon nyilatkozattal, hogy a nép nagy többsége az eddigi törvény nyelme g van e l é g e d v e, s az ellenpárt panaszai, miután csak általánosságban szólnak, tényekre pedig nem hivatkoznak, a kellő” nyomatékot nélkülözik. S ebből meglehet tudni azt is, mit tartsunk Révész azon állítása felől, hogy azon törvény ott „folytonos zavart, elégedetlenséget és elkeseredettséget szült.” Ezek után helyén volna s nem is lenne nehéz azon fényes eredményeket vázolni, melyeket a felekezeti népnevelés ott, hol törvényesítve van, mint a közmívelődés általánosítása, mind az emberi szellem fejlesztése, mind a társadalmi közérzés erősítése tekintetében létrehozhat és iétre is hozott. Mindezekről azonban, miután mostanában úgy is eleget írtak és beszéltek, (egyebek közt L Bán h e g y i Felekez. iskoláztatás és a magyar tanítók idei országos gyűlésének könyvét) ezúttal hallgatunk. Célunk az igazságtalan vádak visszautasítása volt s nem dicséretés. Ez utóbbi annál kevésbé, mert tökéletes intézménynek, mely minden igényeknek megfelelően, a felekezeti iskolát mi sem tartjuk s a magyar községi iskolát még kevésbé, de mindkettőt mindenesetre alkalmasabb eszközöknek véljük, mint a felekezeti iskolákat arra nézve, hogy azon nagy eszméknek s szolgáljanak, melyeken a jelenkori társadalom alapul, s melyek a n é p m í v e l ő d é s, az egyéni jogok érvénye, a z e g y h á z i é s a v i l á g i h a t ó s á g k ü l ö n v á l a s z t á s a s a n e m z e t i e g y s é g e s z m é i. S ezen e s z m é k n e k, melyek, ha ezer akadályok közt is, de mégis naponként nagyobb és nagyobb tért hódítanak

magoknak, magas érvénye kezesség a felkezetietlen iskola jövője felől.

Ily nagyszerű átalakulás annál biztosabb és szilárdabb fog lenni, minél lassabban és higgadtabban megy véghez, a múlt idők intézménye még erősen áll, gyökérszájai mélyen ereszkednek a múltba, törzsöke és kérge az idők vihara által megedzve van, ágai és lombjai ép-sége felett a társulati és egyéni érdek öröködik s mellette egy nemzedék áll kegyeletteljes érzelmekkel. Ennél fogva mondhatjuk, hogy a felekezeti nevelés, még erős alapokon nyugszik. Erősen áll mellette különösen a nép, melynek eddigi növeltetéséből származott széthúzó, szűkeblű és fillérkedő ösztöne a közös iskola eszméjével szemben könnyen felkölthető s a felekezeti és nemzeti-ségi féltékenykedés által legyőzhetetlenné fokozható.

De bármennyire hátramaradt is a gyakorlati élet e pontban az eszményitől és elméletitől, mindamellet mondhatjuk, hogy az eszmék harca e tárgy körül külföldön oly régóta folyik már, hogy ma befejezettnek tekinthető, új érvet, akár a felekezeti, akár a felekezetieden iskola mellett lehetetlennek látszik többé felhozni. „A két párt közti küzdelem végkimenetele” így szól e harc egyik rajzolója, S c h m i d t, ” nem lehet kétséges. Minden élő kezdetben egy másikból csirázik ki s azzal függési viszonyban marad, míglen saját önálló organismussá fejlődik, anyjától elszakad és saját életet folytat. így van a dolog az egyházzal és iskolával is. Bizonyára az egyház anyja az iskolának. De hogy ha a leány nagy korúvá lett, elválik anyjától ép úgy, mint az egyház által táplált, később nagykorúvá lett tudomány cselekedett volt, hogy szabad pályát kezdjen saját felelősségére e világon. Az iskolának veszteségére válnék az, ha származásáról megfeledkeznek s önállóságot nyervén, elhagyná az anyai földet s a vallást is; ellenben javára fog szol-

gálni, ha az emberi fejlődés épületét egy lelki szentegyház alapjára fekteti, saját ügyeinek önálló vezetését ügyes szakértő emberekre bízván s az emberi művelődés eszméje által vezéreltetvén. De maga az egyház nem vészit ha az iskola mint önálló organismus melléje lép, mert az ő feladata nem az iskola gyámság alatt tartása, hanem az, hogy mint isteni növelő anya az embert e földön át az örökkévalóságba vezesse.” (G e s c h. d. P a e d. Cöthen. 1867. IV, 376.)

„A felekezeti iskola” úgymond a fennebbiekkel összhangzóan J e s s e n „elvben túlszárnyalt álláspont. Ám keletkezzenek confessiók és álljanak fenn a világ minden részén; legyen boldog mindenik a maga módja szerint, De hogy az iskolában az ifjú sarjadékba már confessiókat oltsanak s a tekintélyek alapulvetése által észet és szabadságot számúzzanak: az ellen míg élek mindig fölmelem szavamat.” (Fr. Paed. Bl. 1870. 14 sz.) S valóban, ezt teszi vele együtt az egész szabadelvű irány Németországban, ezt teszi a magyar népisk. tanítók nagy többsége, mely ez idei egyetemes gyűlésében határozottan a községi iskoláknak adott előnyt. S az az ügy, melytől azok, kik legjobban ismerik, s kik annak természetes munkásai és őrei ekép elfordulnak: mégcsak az előítéletben és a gyámoltalanságban bírja oszlopait. Hogy az elég erős és ez elég nagy, a fennebbiekből nyilván van.

12. Ama bizonyos „felekezeti meder” s ennek külföldi bizonyítékai.

Már az 1869. aug. tiszántúli tüntető végzésben állítatik, hogy van a népnevelés állam általi felvirágoztatásának oly útja és módja, a mely a történeti fejlődést sa f e l e k e z e t i és más nemű (?) érde-

k e k e t nem sérti, stb. s „mely a magasztos célt sokkal biztosabban éri el, mint a mi törvényünk.”

Miután ez az „út és mód” a határozatban bővebb megvilágosítást nem nyert, vártuk, hogy e rejtelmes pont a kerülethez közel álló férfiak részéről fel fog deríttetni, s érdekeltségünk annál nagyobb volt, mert előre k é p t e l e n s é g n e k tartottuk a nevelésügy „á l l a m á l t a l i” oly módon felvirágoztatását, hogy „a f e l e k e z e t i é r d e k e k”, úgy a mint a kerület felfogta, sérelmet ne szenvedjenek. A „Figyelmező” eloszlatta a „zavart és kétséget,” melyben e pontra nézve voltunk. Mert ámbár a „néztek” túlnyomóan destructiv irányban nyilvánultak is az országos törvény-nyel szemben, mégis itt-ott lehetetlen volt oly támpontokat fel nem venni, melyekről a tudós szerző saját positiv javaslatai vissza ne tükröződjének a nagy fontosságú ügy rendezése tekintetében.

Révész elkárhoztatván a községi iskolarendszert, s bírván elég értelemmel is annak belátásához, hogy úgy a mint eddig voltunk, a szigorú felekezeti iskolák mellett a népnevelés soha föl nem virágoztatható: egy eredeti javaslattal áll elő, melyet rövidség okáért legjobb lesz az általa annyi előszeretettel használt kifejezésről „f e l e k e z e t i m e d e r n e k” neveznünk el.

E javaslat magában foglalja, hogy a meglévő felekezeti iskolák községi és állami rendszeres segélyben részesíttessenek, új iskolák is a felekezetek szerint állítassanak, s közösek csak ott, hol igen csekély számban vannak a felekezetek részéről a gyermekek, a tanfelügyelők a felekezetek kijelölése alapján választassanak, a felállítandó képezdek a felekezetek közt osztassanak szét. Az iskola igazgatása úgy látszik az állam kezébe menne át, legalább ez tűnik ki onnét, hogy P o r o s z - o r s z á g r a, W u r t e m b e r g r e, S z á s z o r s z á g -

ra Angol és Franciaországra s mindenek előtt a példányul felveendő Zürichre történik utalás, mint a mely államok népiskolai intézményeit magy. törvényhozásunknak követnie kellett volna, (noha Angol- és Franciaország a tanügy igazgatására nézve a többi megnevezett államokétól eddig jókora különbséget tüntettek elő,) valamint az jő ki a következő véletlenül elejtett nyilatkozatból is: „Uraim! az iskolákat az idő szerint létező e g y h á z a k hatalma alól emancipálni lehet; sőt elismerem, hogy ezt megtenni néhol a mívelődés, a szabadság, az emberiség és az evangéliumi keresztyénség érdeke kívánja. Ki lehet, é s h a s z ü k s é g ki keli mondani, hogy a lelkészek, püspökök, érsekek, tractusok (és egyházkerületek csak a z é r t m e r t e g y h á z i h a t ó s á g o k , nem szükség, hogy az állam vagy a község által alapított népiskoláknak is urai legyenek; de ebből még teljességgel nem következik, hogy az ily iskolák és azok hatóságai felekezeti jellemmel ne bírjanak.” (F i g y. 171. v. ö. 102. 86, 87. 115, 7. 1.) Röviden tehát a „felekezeti meder” azt teszi, hogy az állam v e z e s s e a k ö z o k t a t á s ü g y é t , de f e l e k e z e t i i r á n y b a n és e l v e k s z e r i n t .*)

E javaslat épen azon jellemvonásokkal bír, a melyeket Révész némely eszmém már fölismertünk: t. i. olyan eclecticismus szerint, mely egy kicsinyt conservativ s egy kicsinyt liberális, legösszeférhetlenebb irányokat

*) Ezen eszmét a „F i g y e l m e z ő” lapjairól csakhamar átvette és magáévá tette a tiszántúli kerület, melynek a népisk. törvény ügyében a kormányhoz intézett 1870. októberi feliratában egyebek közt azon óhajítás foglaltatott, hogy „a községek vagy állam által alapítandó s k o r m á n y z a n d ó iskolák is f e l e k e z e t i j e l l e m m e l bírjanak, minden oly esetben és oly ponton, midőn még a hol kellő számmal vannak az egy felekezetű gyerme-

elegyít össze, s emellett abban a hibában sínlik, hogy sem az államnak sem a közoktatás ügynek sem a felekezetenek nem válhatik javára s egyiket sem elégítheti ki. Egyébiránt száz esztendővel ezelőtt igen jeles terv lett volna.

Korunkban, miután azon öntudatra ébredt az egész emberiség, hogy az államnak az egyház ügyeibe való bárminemű avatkozása ezer szerencsétlenségek forrása szokott lenni, általános törekvés a kettőt egymástól lehetőleg elválasztani és függetleníteni. „A modern állam” így olvassuk B l u n t s c h l i tételei közt a német Protestantenverein 1868-diki nagygyűlésén, „nem vallási hanem politikai egység.” Nem közönyös ugyan a nemzet vallási növeltetése iránt, sem az országban levő egyházak intézményei iránt, s „tiszteli istenben az örök és határtalan hatalmat, ki által az ember léte föltételezve van, s ki a népek sorsát intézi, de semmi különös hitvallással sem bír. Sem nem vallási állam, mint a középkorban, sem nem felekezeti állam, mint az utolsó századokban” ... A keresztyén felekezetek dogmatikai tételei és ellentételei az állami öntudatnak nem kinyomatai. Az állam azért mit se törődjék azokkal, hanem bízza azokat az egyházak és egyes individuumaK hitére és szabadságára.

Az államra nézve egy dogma sem jogkötelező stb. (P r e d. der G e g e n w a r t. Eine kom. Zeitschrift, Halle 1868. 267 s köv.). Révész maga is ezen álláspon-

kek,” a községi iskolák csak rendkívülieknek s oly esetekben kiegészítőnek tartassanak „a midőn az egyes felekezetek nem képesek, saját iskolát tartani fenn,” s egyszersmind azon panaszos kérdés formuláztatik, hogy „a népnevelés állam általi felvirágoztatásának ügyében, mért ne lehetett volna, a felekezeti érdekekre tekintve nálunk is azon irányt követni, a melyet Poroszországban, Würtembergben, Franciaországban, Angolországban és másutt is követnek?

tot foglalja el, mint már fennebb láttuk, mert azt mondja, bogy az államnak nincs joga még csak megkérdeznie sem a polgároktól, hogy micsoda hitvalláson vannak. Hogyan vezesse tehát „felekezeti mederben” számokra az iskolákat? Ez nem csak képtelenség, hanem merő fonákság is lenne. Mert ha az állami élet megsínlette azt, mikor az állani régi mód szerint egy uralkodó vallás szolgálatába szegődött: vajjon kevésbé fogná-e megsínleni ha az igazságtalanságot jóvá teendő, valamennyi confessiónak terhét nyakába venné. Valóban ezt isten országa érdekéből sem lehet óhajtani, mert ez azt hozza magával, hogy a vallás-erkölcsi elvek, mint kovász áthassák az egész emberi társadalmat, s ha ez valaha megtörténnék, akkor a confessiók feladata betöltöttnek tekinthető lenne, s a különleges létezésre többé igényök sem maradhatna fenn. A mennyiben pedig netalán ily rendszer mellett a tanodák egy része, nevezetesen a most meglevő iskolák továbbra is egyházi kezelés és igazgatás alatt maradnának, mert e pont-ra nézve Révész értelmezése nem tűnik határozottan elő, az egyház pedig, mint önkéntes csatlakozáson s korlátlan szabad meggyőződésen alapuló társulat, az iskola külső administrációjában nélkülözvén a szükséges erőt és hatályt, az igényeknek, mint ezt ezer évek tapasztalata bizonyítja, megfelelni nem bírna: e körülmény az állam és az egyházak közt az örökös és kigázolhatatlan sűrűlódások forrása lenne.

A kormány a felekezetek hanyagsága és renitentiája felől, a felekezetek az állam zsarnoksága, vallásüldözése stb. felől panaszkodhatnának. Mely bajnak, ha ugyan az állam saját felelősségére akar a népnevelés ügyben rendelkezni, nincs más óvszere, mint nem vonni kérdőre azokat, kik a kor felfogása szerint is függetlenek az államtól s nem adni jogot azon társulatnak, mely az állam iránt kötelezettséget nem ismer el. Végül a gyakor-

lati kivített tekintve, hazánkban más nehézségek is mérülnek fel az államra nézve. Magyarországon ugyanis 12,006 iskola nélküli telep van, olyan t. i. hol valamely felekezetnek tanodája már van, a másinak ellenben külön iskolája nincs.

Mit csináljunk ezen másikkal, ha mint Ballagi Mór megjegyzi, úgy intézkedünk, hogy minden felekezetnek külön tanodája legyen, akkor az iskolaügy elbírhatatlan teherként fog nehezedni a községekre és az államra, s különösen a vagyonosabb prot. lakosságra, melynek iskoláinál a többi felekezetekéihez képest átlagosan legkevesebb a pótolni való; egyszersmind pedig, az állam maga fogja szolgáltatni az eszközöket a felekezeteknek és nemzetiségeknek az egymás elleni torzsalkodásra. (Prot. E g y h. Lap 1870. 487. 1.) Ha pedig úgy intézkedünk, hogy csupán az a felekezet nyerjen külön iskolát, mely elegendő számmal van (s ennek R. szerint nyernie is kell) a másik pedig, mely aránylag nagy kisebbséget tüntet fel, használja a másik felekezet iskoláit, mint R. terve szerint használnia is kell), akkor a kisebbség mindenütt törvénytelen lenne kényszerítve egy idegen confessio elvei szerint berendezett s annak dogmáitól áthatott tanításnak vetni alá magát, mi a honpolgárok százezreinek sértené vallásos meggyőződését s az államot saját alapelveivel meghasonlásba keverné!

De az ilyen rendszerből a közoktatás ügynek is kevés haszna lenne, a mennyiben a növelésben felekezeti elvek lévén törvényesítve, mindazon gyarlóság és ártalmas befolyás örököltetnék, melyek a confessionalis iskolától elválaszthatlanok s melyekről egy előbbi fejezetben már szólottunk.

Végül a javaslat a felekezetek érdekével sem egyeztethető. Nyílt ellenmondást foglal magában, különösen azon felállított állítmánynyal, hogy békekötések

alapján az iskolák az egyház belügye s annyira elválaszthatatlanok a szabad vallásgyakorlattól, mint a rítusok és dogmák. Ha ez igaz, akkor semmiféle iskolát sem szabad, melynek rendeltetése az, hogy benne prot. ifjak tanuljanak, az állam vezetése alá adni, mert a vallás iránti „hütlenséggel” s „a lelkiismereti szabadság” feladásával egyet jelentene, s e részben az eddig meglevő s az ezután községi vagy állami segélylyel felállítandó iskolák közt nincs jogunk különbséget tenni, miután mindenikben a mi gyermekeink képeztetnek. S ha igaz az, hogy nekünk örökre ragaszkodnunk kell azon növelési és iskolai jogainkhoz, ahoz a hangsúlyozott „teljes, tökéletes és korlátlan autonómiához”, melyeket a békekötések alapján magunknak vindicáltunk, akkor igazán vétek azt mondani, hogy az iskolákat az időszerint létező e g y h a z a k hatalma alól emancipálni lehet. De valóban veszedelmes ez a terv az egyházakra nézve, a mennyiben a felekezeti iskolák állami segélyezése és állami vezetése merőben illuzóriássá tenné a felekezetek függetlenségi és szabadsági jogait, a mennyiben egy oly társulat, mely fennállása anyagi eszközeit az államtól nyerte, s melynek iskoláit kívül idegen hatalom igazgatja, tényleg a legkézzelfoghatóbb gyámság alatt élődik s önmagának és jövőjének nem ura többé. Ily terv mellett a vallási élet irányzása és kormányzása az állam kezére játszátnék át, mely theokrat hatalommá változnék át, de olyanná, mely nemcsak egy felekezet elveit vallja és sürgeti, hanem egyszerre és ugyanazon időben meglehet tizet is, a mi oly alapelv mellett, minőt R. I. is vall; hogy az államnak semmi vallásának sem kell lennie, hogy keveset mondjunk, legalább is képtelenség.

Ah! de mindezen ellenvetések csak ideális okoskodások, melyek erejét a tapasztalati élet meghazudtolja! Hiszen több „mívelt és szabadelvű” országok

példája igazolja, hogy ezen az utón a népnevelést az egyház érdekei sértése nélkül föl lehet virágoztam! Tekintsünk Porosz- és Szászországra, Würtenbergre és Zürichre, Franciaországra és Angliára! így szólhatna valaki Révész I. szellemében, ki ezen államok iskolai intézményeire sokat hivatkozik, annak bebizonyítása végett, hogy a mívelt külföld példáját a községi iskolák ellen s az u. n. „felekezeti meder” érdekében idézze.

Mindenekelőtt kifogást kell tennünk Franciaország és Anglia tekintélye ellen, mely országokat oly célból, hogy virágzó népnevelésökre hivatkozzunk, helyesen idézni nem lehet. S i m o n Gyula „L' École” című művében a francia népoktatási viszonyokról ezeket írja: „Még 10,119 községünk van, melyeknek nincsenek iskolaépületeik, s ezeken kívül 1895 olyan, melyek gyermekeiket a szomszéd községbe kénytelenek iskoláztatás végett küldeni. 19,312 község van leányiskola nélkül, 6, 200 állandó és 2, 120 segédtanítónak fizetése 600 frankon alul van, s s oly tanítónőknek és tanítóknak kik 30 év óta hivatalban vannak, nem vagyunk képesek legfelebb 60 franknyi nyugdíjat adni. Öt millió iskolás gyermek közül 600,000 be sincs jelente az iskoláknál. A 4,296,641 tényleg bejelentett gyermeknek fele része csak a látszat kedvéért íratja fel magát; néhány hétig az iskolapad körül szaladgál s aztán az első tavaszi napokkal ismét eltűnik, hogy a következő évben oly tudatlanul kerüljön újra elő. A rendes iskolalátogatók nagy tömege csak torzképét kapja az oktatásnak, nem olvas oly jól, hogy az olvasásban kedve telhetnék, az iskolából való kilépése után kezébe sem veszi többé a könyvet s 3 év alatt oly tökéletesen kimegy a hátán az a mit tanult, mintha soha sem látott volna ABC-ét. 100 völegény közül 35.56% nyilvánítja ki az esketésnél, hogy nem tudja nevét aláírni.” (V. ö. W o l f r . 1866. 99, 1867. 180.

1868. 130. 1.) B. I.-nek igazsága lehet, midőn mondja, „a hitfelekezeti jellem nélküli községi iskolák csaknem kienyésztek a francia földről.” Rajok nézve annál jobb, mert az eláradott tudatlanságért legalább nem felelősek. Mert, hogy mit eredményeztek a felekezeti iskolák, mit eredményezett a tanfelügyeletnek a plebanusokra bízása? a püspököknek döntő befolyása a közoktatásügyi tanácsban, s általában III. Napoleon abeli politikája, hogy kedvében kívánt járni az egyháznak és a pápának ezen a téren is? megítélhető a fennebbi számokból, s abból a tényből, hogy a női élet feslettsége talaa egész Európában sehol sem oly nagy, mint itt, hol a leányiskolák $\frac{2}{3}$ -ad-része az apácák kezén van.

Nem sokkal vonzóbb az a kép, melyet Anglia növelésügyi statistikája élönkbe tár. Itt 1833-ban 100 tanköteles gyermek közül 13 járt iskolába. Ekkor a népiskola anyagi támogatását határozá s iskola épületekre 20,000 font sterlinget határozott. Az államsegély aztán, mely ez idő óta évenként növekvő mennyiségben ajánltatott meg, a felekezeteknek osztatott szét, melyek versengtek felette, de évről évre számoltak a kapott pénzről. Ezek ajánlataira nevezettek ki a tanfelügyelők is; a tanítást, tantárgyakat, tanmódat azonban a kormány felügyelete nem illette. Átalában az állam itt csak segélyezett és tanácsolt, a tanügy vezetése azonban a felekezetek kezén maradt. (Lásd bővebben: B u d a p . S z e m l e 1866. 254-287.) E rendszer egész tehetetlensége főleg 1861 óta tűnt ki, midőn a tanügyi nyomozódások a népnevelés körül uralkodó nyomorúságot a legmegdöbbenőbb vilá-gosságba helyezték. Az utolsó évekről is arról tudósítatunk, hogy Angliában egy millió gyermek nő fel minden oktatás nélkül, az iskolába járók 42%-ka csak egy évig látogatja a tanodát, s a völegények 29 és a meny-asszonyok 40%-ka nevét nem képes leírni. (Wolf r.

1869. 134.) Természetesen az angoloknak van annyi eszök belátni azt, hogy ily míveltségi fokozat ruinálni fogja egész jövőjüket s épen azért legújabbban az egész közoktatásügyet felölelő s gyökeresen átalakító intézkedések és tettek, melyek a felekezeti gazdálkodás eredményein hihetőleg változtatni fognak. A legújabb nevelési bili szerint minden iskola, mely államsegélyt húz, felekezetiellen leend, az egyházi felügyelet megszűnik, s egy gyermek sincs kötelezve arra, hogy vallási oktatást vegyen. Nem tagadjuk, hogy vannak sokan, a kik az iskola sacularisatiója ellen tiltakoznak, de ezek egyúttal tiltakoznak minden községi és állami segély ellen is, s ezektől R. úr abban különbözik, hogy ő már nem tiltakozik a községi és az állami segély ellen, sőt egyenesen követeli azt, noha mint amazok, ő is felekezeti iskola mellett buzgólkodik.

Egészen más tekintet alá esnek azon német törzsek, kiknek államaira Révész és illetőleg a tiszántúli kerület még hivatkoznak. Ezekben már van virágzó népnevelés, s van „felekezeti meder” is, hanem olyan „meder” ez, melybe a „szegény magyar protestáns egyház” sem R. I. sem a tiszántúli kerület jelenlegi egyéb oszlopemberei kedvéért soha bele nem menne, s melynek itt ott örvényei vannak, melybe a szabadság minden híve félelemmel tekinthet bele.

Mellőzve egyelőre ez utóbbi aggodalmat, köztudomáson van, hogy ezen „felekezeti meder” bizonyos adott viszonyok közt volt létesíthető, melyek szerint t. i. a kezdet óta fennálló kormányzási rendszer alapján az állami legfőbb hatalom többé kevésbé egybe volt és vau olvadva az egyházi hatalommal, s ennél fogva amaz úgy tekinthette ezt, mint oly kész közeget és csatornát, melyen át saját akaratát és elveit érvényesítheti és terjesztheti. Ily viszonyok közt látszik, hogy a tanügyet

meglehet hagyni régi kerékvágásában s az iskolát anyjától az egyháztól elválasztani nincs elég ok, sőt miután az anya is hatalmában volt a világi hatalomnak, a történeti fejlődéssel szemben megfelelőbbnek s természetesebbnek tűnt fel a leányt az anya hajlékában hagyni, habár különben az már a világi hatalmasságnak régóta eljegyezve hatalma alá adva vala. Őszintén szólva ez nem a legegyszerűsebb politika vala; sa mennyiben a nagykorú leányt még sok tekintetben az anya gyámsága alatt hagyta, ez utóbbinak szabadságát pedig szintén szükség nélkül korlátozta, nem is a leghelyesebb és legkíméletesebb, és épen azért az ma már mind iskolai, mind egyházi, mind állami szempontokból a legilletékeesebb körökben is általános rosszalással találkozunk. E rendszer fogantatása a magyar prot. egyházban, mely a teljes, tökéletes és korlátlan egyházi autonómiához oly méltán s annyi századok óta ragaszkodik, mint mindjárt látni fogjuk, t e l j e s s é g g e l meg sem kísérelhet ő.

Mert vegyük a dolgot gyakorlatilag. A német ev. egyházak jobbra nem képeznek az államhatalomtól külön organismust, s habár az egyházi hatóságok itt-ott némi önállósággal bírnak is, de általában felülről várják határozataikra a megerősítést, rendszerint kormánybiztosok jelenlétében tanácskoznak, s az egyházi székeknek törvényesen kiegészítő tagjai azok, kiket azokhoz az államhatalom nevez ki.

Különösen P o r o s z o r s z á g b a n az ev. egyháznak ugyyszólva semmi autonómiája sincs, az egész egyház az állami tisztviselőkből alakult „Oberkirchenrath” főhatósága alatt áll, s felülről igazgattatik bureaucrice és hierarchice, (Lásd bővebben „U t a z á s o m ” 181 s köv. 1.) úgy, hogy az egyházközségek szorosban egyházi ügyekben is oly kormányi gyámság alatt tar-

tatnak, minőről nekünk fogalmunk is alig lehet. A lelkész úgy tűnik fel az iskolában mint az állam embere, amint hogy tényleg csakugyan az állami törvény küldi őt oda ellenőrizni a közhatárzatok foganatosítását.

W ü r t e n b e r g b e n az állami miniszter szintén úgy szabja meg a felekezeti iskolák vezetését, mihez ott a tanterv meghatározása s a tankönyv- monopólium is tartozik, a mint neki tetszik, s intézkedéseire az országgyűlés beleegyezését is csak kivételesen kéri ki. A legfőbb egyházi hatóságot képező konsistorium kebelében 1865-ben az isk. ügyek igazgatására egy külön osztályt állít fel, rendelkezik, hogy a lelkészek alkalmas isk. felügyelőkké képeztesse, megszabja még a vallásitanítási kézikönyveket is. Az országos képviselő meg határozza, hogy az iskolai székekben a bíró vagy polgármester a lelkész mellett társelnök legyen, hogy minő tanterv lövettessék a képezdekben, minő fizetés adassék a tanítóknak stb.

Hasonlót mondhatunk általában S z á s z o r s z á g - r ó i is, az egyházigazgatás itt is az állam kezei közt van, mely egyebek közt péld. megszabja azt is, hogy mikor válnak emeritusokká a lelkészek.

Mind a három országban az állam szabja meg a népiskolák, praparandiák és tanítói seminariumok tantervét, mint erről a porosz Regulatívák, a württembergi 1866-diki és a szászországi 1859-diki seminarium tervezetek tanúskodnak; az állam kijelöli, hogy micsoda és hány ének, hány bibliai mondat, miféle biblia történetek, minémű pericopák, melyik katekizmus taníttassanak be, s általában mindenik tantárgyból mennyi és minő módszeren sajátíttassék el. Megszabja a tanítók vizsgája, képesíttetése és alkalmaztatása módját. Poroszországban az államkormány megparancsolja a lelkész jelölteknek, hogy miképen, hány heti képezdei hospitálással készít-

sék magokat elő leendő iskolafelügyelői tisztökre, melynek mikénti gyakorlása tekintetében ismét hasonló eredetű utasítások bocsáttattak közre stb. stb. – Lehetnének-e a mi prot. lelkészeink ily kormány-hivatalnokok? Egyházkerületeink mit szólnának az állambiztosokhoz és a Budáról vagy Bécsből kinevezendő egyházkerületi ülnökökhöz, a kormánytól megszabott tantervekhez, vallás-tan! kézikönyvekhez és tárgyakhoz? és így Poroszországban a lelkészek általában véve ugyanazon politikai, pártállást követik, melyet a kormány vall, ez és azok egyaránt ellenségei minden egyéni szabadságnak s minden valódi haladásnak a szellemiség terén. Köztök összhangzás és egység létezik. Egy német lap írja ide vonatkozólag, hogy a „közvélemény azt magától értendő dolognak tartja, hogy a ki lelkész, politikai reactionarius is, s nincs is afelől semmi kétség, hogy a „Landrath és Landpastor” egy kézre dolgozása a politikai választások kimenetelére igen sok választó- körben nem csekély tényező szokott lenni” (Prot. F l u g b l ä t. 1870 22. 1.) Megvan-e nálunk, hol a protestáns egyház háromszáz évig üldöztetett a kormány által, ez az egység általában a kormány és a lelkészek közt, kívánatos-e az oly értelemben, hogy köteleességszerűvé és hagyományossá váljék? – A kormány továbbá vallási dolgokban nem intézkedhetik a nélkül, hogy egyik vagy másik egyházi pártot meg ne sértse s ezek küzdelmeibe ne ártsa magát, a mi mai időben nem egyéb, mint a szerepek helytelen felcserélése s lelkiismereti erőszakotétel. A porosz kormány vallástani intézkedéseit s a korláton túlcsapódó confessionalis irányzatát ez idő szerint becsmértlik a liberálisok és a törvény szigorú hívei, míg másutt meglehet az orthodoxok panaszkodnak. Szászországban péld. ez utóbbiak oly kevésbé vannak megelégedve az iskola „felekezeti medrével,” hogy 1869-ben számos papi tes-

tületek az egész országban levő tanítói kart a biblia, káté és vallásitanítás iránti közönyösségről vádolták (F. Päd. Bl. 1870. 3. sz); ellenkezőleg Dresdában városi küldöttek 1866-ban felszólíttatni kívánták a kormányt, hogy az iskola és egyház teljes külön választása, érdekében intézkedjék, mely törekvésnek ott lelkeszi körökben is több-több pártolói vannak (Wolf r. 1867. 91 lapon.)

A mi végre Z ü r i c h e t illeti, melynek iskolai viszonyait Révész követendő mintaképül tűzi ki a magyar prot. egyházra nézve, ez egy sajtósági hivatkozás! Polemizálni a magyar isk. törvény ellen abból a szempontból, hogy az sérelmes az egyházak autonómiájára nézve, s aztán végül röviden azt mondani: hogy mi Zürichet fogadjuk el példány képül! a különösnél is különösebb. Először különös azért, mert a magyar isk. törvényen valamint az annak foganatosítására kiadott kormányi szabályzatokon és tanterveken is épen a zürichi állapotok tanulmányozása vehető észre nem kis mérvben, s különös továbbá s főképen azért, mert a mire nézve a magyar népisk. törvény s a zürichi törvény közt elvi ellentét létezik, a mi t. i. a zürichi s az annak végrehajtását illető szabályzatokat az egyház és nevelés valamint az állam és az egyház közti viszony tekintetében a mi iskolai törvényünkötől megkülönbözteti, az Zürichben helyes lehet tán, de nekünk nem való, h o m l o k e g y e n e s t e l l e n k e z i k azon igényekkel és kívánságokkal is, melyeket egyházunk s Révész Imre a magyar prot. egyház nevében támasztott és táplál.

Zürichben, hol a világi hatóság vitte keresztül a reformációt, az egyházi önállóság az állami hatalom alattú még inkább elnyeletett, mint a fentebb említett országokban, mert miután Zwingli theokratikus elvekből indult ki, s maga akarta, hogy isten igéjét is az állam

„kezelje”, itt a két féle intézmény jóformán egymásba olvadt, s közülök a külsőleg hatalmasabb erőt vett a gyengébbiken. A legsarkalatosabb egyházi és vallási jogok itt jelenleg is az államkormány kezeiben vannak, ez határoz péld. az istenitisztelet, az egyház, vallástanítás, a lelkipásztorkodás ügyeiben, ez nevezi ki az antistest (superintendens), s a 7 tagból álló Kirchenrathba, mely a közigazgatást legnagyobb részben kezeli, s melynek az antistes egyik tagja, négy tagot ez választ.

A kormány egyik közegére, a növelési tanácsra, melyben az egyház mint olyan képviselve sincs, vaubizva egyebek közt, hogy a népiskolái vallástanításnak tantervét és kézikönyveit saját tetszése szerint szabja meg és készíttesse el; igaz, hogy ezek ellen az említett Kirchenrath kifogást tehet, de ily esetekben a külön nézetű közegek közt utoljára a kormánytanács dönt. A lelkészek az állam által fizettetvén, ennek rendelkezése alatt állanak s a gyermekeket ennek parancsára a megszabott évek szerint vallásoktatásban részesítik (V. ö. Zürich kanton egyházügyét illető törvény „U t a z á s o m” függelékében, továbbá: Gesetz über das gesammte Unterrichtwesen des Kantons Ziirich,) ki volna az, aki nálunk ily viszonyok után vágyna? Révész I. legkevésbé!

Tekintve azt, hogy Zürich kanton hajdan egészen református polgárokból állott, (a lakosság 95°O-ka most is az,) s meggondolva azt, hogy a vallásszabadságnak hajdan nem az az értelme volt a mi napjainkban: ily viszonyokban, a régi fogalmak szerint, a ref. egyházra és a lelkekre nézve sérelem alig rejlett. De napjainkban, midőn az utolsó évtizedben a lelkiismereti s egyéni jogokat és az államnak az egyháztól való teljes elkülönzését eddig nem sejtett mérvben látjuk mindenfelé érvényesülni

ily intézkedéseknek nincs jövőjük. S valóban azt látjuk, hogy dacára annak, miszerint az isk. törvény 1859-ben, az egyházi pedig 1861-ben hozatott, mindkét törvény gyökeres revisió alá van fogva, még pedig abban a szel-
 lemben, mely az eddigi „felekezeti mederből” a tan-
 ügyet más irányba kívánja vezetni. A tanítói zsinat már
 1868-ban javaslatba teszi, hogy a lelkészek ne legyenek
 többé hivatalból tagjai az isk. hatóságoknak (Bericht
 über die Verhandl. der Zürcher Schul-
 synode v. J. 1868. Beilage III), a lelkészek ré-
 széről viszont az az óhajtás nyilvánul, hogy az állam ne
 taníttassa a vallást, hanem csak engedjen időt arra,
 hogy ezt az egyház teljesíthesse. (Amtlicher Aus-
 zug aus den Prot. d. Synode der Zürcher
 Geistlichkeit. Von 27-28 oct. 1868.) Csakha-
 mar ezután t. i. 1869-ben az alkotmányon változtatás tör-
 tént, a mennyiben kimondatott, hogy vallási és egyházi
 dolgokban többé sem egyesekre, sem szövetségekre, sem
 községekre semminemű kényszert sem szabad gyakorolni.
 Ettől kezdve az iskolai tanítás eddigi törvényesen köte-
 lező felekezeti jellemét elvesztette Mint Schweic más
 kantonaiban úgy Zürichben is röktön gyakorlati hasznát
 kiváuták venni a szentesített szabadságnak, a mi egye-
 bek közt az eddigi egyházi vallástanítás megtámadását
 vonta maga után. „Jobbról és balról” így irnak onnét
 „csupán a lulzók kívánják azt az egyházra bízni, De
 hogy mint iskolai tantárgy csupán facultativ leend a ta-
 nulókra nézve., az iránt csakhamar minden kétségnek el
 kell oszlni. Az iskolai hatóságok számára fölmentési jogot
 sem szabad adni, mert e fölmentési kívánat megalapí-
 tása s ilyennek szükséges volta már magában észbeli kény-
 szer lenne.” (Schweic. Lehrerzeit. 1870.7. sz.)
 Természetesen, hogy a confessió hívek sem nézik összedu-
 gott kézzel a dolgok ezen fordulatát. A Zürichi „Keresz-

tyén-egylet” engedélyt kért és kapott, hogy Zürichben egy magán tanítóképezdét állíthasson bennlakással összekötve.

A tanítók periodicus választásának törvénybe igtatását némelyek azon párt politikai műveletének tartják, „mely középkori állapotokkal, hit és lelkiismeret kényszerrel, inquisitíóval s a másként hívők üldözésével kacérkodik, s mely mindig azon gondolattal vigasztalja magát, hogy az evangéliumi szabadságnak még eljő az a korszaka, a mikor minden tanítót ki lehet csapni, ha szentül el nem hiszi, hogy a csonttöréseket kézrátevással és imádkozással meg lehet gyógyítani. („V e r h. d. S c h u l s y n”)

Az 1869-diki alkotmányi határozatnak további következménye lőn, hogy az 1861-iki egyházi törvényt lehetlenné tette. Az országos ref. egyház az eddigi értelemben létezni tagadhatatlanul megszűnt, eddig nem élvezett önállóság gyakorlására utasított, minek következtében, mint velem F i n a l e r autistes úr Zürichből közleni szíveskedék, a zsinat már egy új egyházi törvényterven dolgozik, mely a legérdekesebb összevetésekre szolgáltat alkalmat. Autonómiáról, oly értelemben mint nekünk van, itt ugyan még szó sincs, sőt ellenkezőleg a nép nagy része követeli még mindig patriotismuából, hogy az állam és az egyház azonosulva maradjon, de miután az érdekek összeütközése kifejlett, a bizalom többé helyre nem állítható s mind hangosabbá válik a kívánság, hogy a viszonyok oly módon rendeztessenek újból, hogy egymástól mindketten kölcsönösen függetlenek legyenek, s egymásnak kölcsönösen szolgáljanak kivált az iskola terén, melyre mindkettőjüknek szükségek van” stb- (H e i s z lelkész előadása az 1869. nov. 23. lelk. zsinaton.)

Íme ekép áll „a felekezeti meder” ügye Zürichben!

S mit mondjunk arról Poroszországban?

Poroszországban ezen meder úgy a mint jelenleg fennáll, s a minőnek R. kívánja, legnagyobb részben törvénytelenül állott elő, melytől a szabadelvű közvélemény teljesen elidegenült, s mely azt idézte elő, hogy a porosz népiskolák fejlettség tekintetében más országok intézetei mögött újabban észrevehető kép elmaradtak.

Gneist Rudolf egyik ismeretes iratában (Die confession eile Schule. Ihre Unzuiässigkeit nach preussischen Landesgesetzen. Beil. 1869.) kifejti, hogy itt, hol hajdan az iskola, ép úgy mint Európa egyéb államaiban, az egyház járuléka volt, mintegy 150 év óta az iskolák felekezeti jelleme megváltoztattatott; az által t. i. hogy a törvényes tankényszer behoztatott, az egyházak egyenjogúsága kimondatott, az iskolai költségek viselése közteherré tétetett, „az iskolák felekezeti jelleme eltöröltetett.” (14 s köv. 1.) Az egyházaknak nem csak törvényhozási és kormányzási hatósága nem volt a tanintézetekre nézve, melyekre az Allgemeines Landrecht (Theil II. Tit. 12.) kimondja, hogy „minden nyilvános iskola állami intézmény,” hanem a törvény ott, hol az iskolákról intézkedik, gondosan kikerül minden hivatkozást a felekezetségekre, úgy hogy benne azoknak még csak neveik sem említették. És ámbár a vallástanítás a köteles tantárgyak közé volt iktatva, de a többi tantárgyak tiszta tudományos és pädagogikai szempontokból tanítottak, az egyház hitelveitől és dogmáitól függetlenül, s a tanítói személyzet is, bár a helyi hatóságok jobbjára a község hitvallását követő egyént szoktak is a tanításra alkalmazni, önállóságot, vagyis inkább államhivatalnoki jellemet nyert. Azonban az a rendszer, mely I. Frigyes Vilmos óta ekép nagy fáradsággal fejleszté-

tett, 1840 óta a döntő körök előtt „keresztyénietlen” s az állam és egyház alapeszméinek meg nem felelő színben tünt fel, minek következtében „a kormányzás útján a törvény elcsavartatott” s az iskolák ismét „egyházias” színezetet nyertek. „Az új irány” úgy mond Gneist „feltartóztatás nélkül érvényesül 1848. óta, még pedig legközelebbről a kath. egyház törekvéseivel, melyet az állam újra felszabadított. Az emberi természetben gyökerezik, hogy azok, kiknek az ő egyházok magasabban áll mint a mi államunk, mindig készek a legkülönbözőbb pártokkal kezdet fogni, a mennyiben azok a szent egyház hatalmát gyarapítani hajlandók. Eféle pártcoalitioik által elsőben is az egyházzal szülő határozatoknak és alkotmány cikkeknek ama kétes értelem adatott, melyet az ellentétes álláspontokról óhajtottak. Ultramontán részen tudták, hogy minden kétértelműség végre is csupán nekik válik hasznokra, miután a socialis pártalakulások mulékonyak és változók, a római egyház absolut monarchiája pedig állandóan és rendületlenül egy célra tör. Minden pártirányzat kedvét keresvén neki, azon előnyös helyzetben volt, hogy mindeniktől azt fogadta el a mi elfogadható volt. Csak hamar a pártok ajánlkozásai után az 1848. évi excessusok által aggasztott államkormány előzékenysége következett, mely kérte, hogy „egy istentelen és jogtipró hatalmas irány elleni harcában az erősségeiben megrendült társadalmat oltalmazza.” Ezen erősebb s céljával tisztában levő félnek nyomdokaiba léptek az evangélikus részről nyilvánult egyházi törekvések. Természetesen az átalakítás műve az elemi iskolákon kezdődött meg.

Aztán következett a központi rendelet, a felsőbb „katholikus”, s aztán pedig az „evangyelikus” iskolákra neze. Az új közigazgatási jog legelsőben is a törvényes nyelvhasználat önkényszerű megváltoztatása által képződik ki.

Azon nyilvános iskolát, melyben az evang. hit szerint tanították a vallást, elnevezték evangélikus iskolának, melyben a kath. hitet tanították katolikusnak,

Miután az egy tanítóval bíró népiskola csak egyik vagy másik féle vallástanítást nyújthat, azt mondják: az elemi iskola szükségkép vagy evangélikus vagy katolikus.

Miután a felsőbb iskolák is a többség szerint csak egyik vagy másik vallásoktatást nyújtvák, azt mondják: a felsőbb iskolák is szabály szerint evangélikusok vagy katolikusok.

Miután két féle vallásoktatást is nyújtanak de facto néhány, habár kevés számú iskolában, azt mondják: „simultan iskolák” is vannak, ezek azonban tömeges szabály elleniséget képeznek, a mely a kivételes engedélyezésen alapul.

Miután tehát a nyilvános iskola minden esetben vagy evangélikus vagy katolikus, vagy mindkét hitszerint nyújt vallásos oktatást, azt mondják: minden porosz iskola vagy evangélikus vagy katolikus felekezetű, vagy simultan iskola.

Alapelvül van felvéve: „A porosz iskolák felekezeti iskolák.”

E hamis nyelvhasználat és fogalomzavar lassanként arra szolgált, hogy a porosz iskolák valóban egyházi iskolákká hanyatlottak vissza, a törvény és a törvényes fejlődés ellenére, a mi G n e i s t szerint négy irányban tapasztalható, t. i.

I. A vallástanítás és a vallási áhítatok és gyakorlatok teszik főrészt és súlypontiát az iskolának.

II. A tudományos oktatás önállósága megszűnik, vagyis történet, nemzeti irodalom, nyelvek sőt termé-

szettudományok is oly szellemben és tartalom szerint kezeltetnek, a mint a felekezeti érdekek és hitigazságok kívánják.

III. A tanítói személyzet hatásszerű önállósága elenyészik, vagyis a felekezeti iskolában a tanító egyházi emberré lesz: zsidó tanító keresztyén iskolából ki van rekesztve, hol több tanító van, azok mind egy valláson tartoznak lenni.

IV. Az iskolák főfelügyelete az egyházat és nem az államot illeti, vagyis más szóval, az állani ügyeljen a vagyonra és bevételre, de az egyháznak folyvást örködni kell a felett, hogy az e g y h á z i s z e l l e m áthassa az egész nevelést. (I. m. 39-48 11.)

És most, ha halljuk R é v é s z I m r é t : lényegileg nem ugyanezen követeléseket formálja-e ő iskoláink irányában, melyeket Cl n e i s t kárhoztat? Nem ugyanazon zavarban van-e ő a porosz iskolák felekezeti jelleme felől, mely itt vázolja van, midőn bizonyítgatja, hogy Poroszországban a nyilvános iskolák csakis felekezetiiek?

S nem szerfölött meglepő-e, midén egy tudós, ki ellenfeleinek a vékony ismereteket ezerféle alakban, hányja szemökre, szabadelvűségének megóvása végett papírra teszi ezen óvást: Poroszországban a jelenleg többségben levő politikai és egyházi párt oly túlzásig feszíti az iskolák felekezeti jellemét, hogy azzal szemben Gneist a mások ellenzését, részemről csak helyeselhetem” (Figy. 1461?) Valóban, ha helyesli, akkor saját n é z e t e i n e k és kívánalmainak ellenzését helyesli, a miről aztán már nem tehetünk.

Egyébiránt, ha Révész I. komolyan azt vallja, a mit némely szavaiban jelent, hogy t. i. áll a m i v é g e t és alatt kívánja látni a tanügyet, habár felekezeti mederben, akkor G n e i s t neki, ámbár az a felekezeti medert elég érthetően hibáztatja, csakugyan elvtársa. De

G n e i s t mint egy szaklap megjegyzi, „az államiskola eszméjét a legnagyobb túlságba vitte az által, hogy az iskolával szemben a községnek sem ad semmi jogot, Szerinte tehát az állam az egyedüli kizárólagos ura az iskolának, mely magamellét semmi más tényezőt sem bír.” (T. P a e d. B l a t t e r 1870. 6. sz.) S ezt tudva, jó lesz többé R. L.-nek nem dicsekedni azzal, hogy „Gneist a mi b a r á t u n k”*)

G n e i s t n a k igaza van, midőn törvénytelen visszaélés gyanánt tünteti fel a porosz iskolák „felekezetiekre!” átalakítását, de eltévelyedett akkor, midőn az iskolát merőben államügynek tekinti. Mert épen az általa Poroszországból felmutatott abnormitások s egészben véve

* Úgy hiszem, kevés hasznot szerzett neki a S c h e n k e l szövetsége is, habár a Figyelm. 148. lapján, szintén úgy mutatja be őt is, mint a ki vele egy nézetben van, mire nézve azon tételekből, melyeket S. (az 1865. hannoveri Protestanténtag) fejtegetendő vala, némi töredéket idéz. Schenkel álláspontja egyébként, mint ezt már egy előbbi fejezetben láttuk, az egyház iskolai jogai tekintetében sok tekintetben homlok egyenest ellenkezik a Révészével. S. szerint az iskola „államintézet”, E. szerint nem az; S. szerint az egyházaknak a tanhatóságban képviseltetve kell. lenniök, E. szerint nem kell; S. szerint „az ügynevezett egyházi iskolák intézménye egyáltalában elvetendő. Ellentétben áll az államiskola alapelvével, a felekezeti szakadást és türelmetlenséget mozdítja elő, s azzal á veszélylyel jár, hogy az általános népmíveltség helyére a korlátolt elerikalis kasztmíveltséget ülteti,” E. szerint a felek, iskola előnynyel bír a községi felett; S. szerint a községi iskola felállításánál a lakosság szükségéi, kívánalmi és körülményei döntenek, E. szerint a felekezeti iskoláról „n i n c s j o g a l e m o n d a n i a l a k o s s á g n a k, m i u t á n a z ö s e i n k r ö l ö r ö k l ö t t s z e n t ö r ö k s é g, m e l y e t u t ó d a i n k r a á t k e l l s z á l l í t a n u n k;” S. tavaly oda s z a v a z o t t, h o g y a h e i d e l b e r g i i s k o l á k v e g y e s e k k é a l a k í t t a s s a n a k á t, (W o l f r. 1870. 83. 1.) mialatt E. a vegyes iskolák ellen szóval és tollal a legkíméletlenebbül harcolt. Ebből látható, hogy Schenkel még sem oly „a n t i q u a r i u s”, a minőnek E. őt, csakhogy benne elvtársra tehessen szert, feltüntetni igyekszik.

a mostani porosz iskolarendszer szolgál intő például az állami vezetés ellen, mint a mely ott, hol a politikai és közélet védtelen és gyámoltalan, a kormány pedig erélyes és számító, a pártáramlatok szellemében rendeleteket bocsáthat ki, melyek sem a paedagogika időszerinti kívánalmaival, sem a kor tudatival összhangban nem állnak s az egész ügyre bénítólag hatnak.

A porosz iskolarendszer napjainkban a szabadság minden őszinte híve előtt hitelét veszttette. A „Regulativák” s a közoktatásügyi minisztérium kormányzási elvei egy ijesztő kórjelenség a paedagogika mezején. Az állam a legnagyobb szűkmarkúságot tanúsítja a népnevelési költségek osztogatásánál, a községek szoríttatnak iskolák építésére, melyek ha elkészültek, a kormány vas hatalma alá tesznek. „Megsemmisíteni minden önállóságot s a miniszterialis teljhatalmat minden irányban keresztülvinni” ez a porosz állami nevelés fő törekvése jelenleg. Ily célra az a confessionalis egyházi párt, melynek zászlója alá a mostani lelkészek nagy többsége tartozik, mindig kész segédkezet nyújtani; de távol tartja magát aféle tévességtől mindenki, a ki a szellem fejlődését a gondolat és a tudomány szabadságát komolyan akarja. S ez az egyik oka*) annak, miért nem oly népszerű többé a tanítói állás Poroszországon mint egykor vala, s miért volt ott a közokt. miniszter jelentése szerint a múlt évben is betöltetlenül 595 önálló és 474 segédtanítói állomás, s mért volt praeparandistákkal betöltve 970 önálló és 822 segédállomás (Wolfr 1870. 24. 1)

Nem rendelkezünk a szükséges térrel, hogy elso-rolhatnók, hogy e rendszer a kamrában, városi közgyűlésekben, tanítói mint polgári körökben és paedagogikai lapokban mennyi és mily folytonos megtámadásnak van

*) Másik oka a tanítói fizetések nyomorult csekély volta.

kitéve, hogy mily élénk és általános a kívánság különösen az országgyűlési baloldalon és a paedagogoknál az egyház és iskola teljes elválasztása és ez utóbbi felekezeti-Jenné tétele iránt: csak egyszerűen jelezzük e tényt s β végett a köztudatra hivatkozunk.

Mindent együvé foglalva, a mit az említett német törzsek iskolai rendszeréről a mi viszonyainkkal párhuzamban mondtunk, azt látjuk tehát, hogy g y a k o r l a t i - l a g i s h e t e t l e n a z á l l a m n a k f e l e k e z e t i i r á n y b a n e r é l y e s e n v e z e t n i a n ö v e l é s t a a n é l k ü l , h o g y a l e g s z e n t e b b t á r s u l a t i é s l e l k i i s m e r e t i j o g o k a t r e n d s z e r e s e n n e s é r t e g e s s e , s i l y á r t m i m é g a y i - r á g z ó n é p n e v e l é s é r t s e m v a g y u n k h a j l a n d ó k a d n i .

És nincsen is arra szükség! Azon alapelvek, melyek a német iskolarendszer hatását a népmívelődés felvirágoztatása tekintetében biztosították, minők: az állami legfőbb vezetés, az iskola-kötelezettség, az egyházak egyenjogosítása, az iskolai-költségek közteherré tétele, a tanszabadság a mi népisk. törvényeinkben is megvannak; a mi pedig amabban ezeken kívül megtalálható, t. i. a felekezeti jellem, az ama rendszernek épen a leggyarlóbb oldalát, általánosan elismert és a javítás küszöbön levő h i b á j á t képezi, melynek rász következeit egyaránt sínli az állam, az egyház és a paedagogia.

A legritkább tünetmények közé tartozik az, hogy egyik ember a másik betegségét kívánja meg. Révésznel ily tüneténnyel találkozunk. Azt a kórananyagot, a mely más államokban a szellemi életet és fejlődést megszübbasztá- és eltorzítá, át kívánja oltani közénk, a mi egyházunkba és hazánkba, S a helyett, hogy a magyar protestantis- ittának új erőt és új támaszt: a kort mozgató nagy eszmék szövetsége által igyekeznék nyújtani, roskatag és teljesen elhasznált intézményekhez akarja fűzni annak sor-

sát. S a helyett, hogy a cultural versenyben hátra maradt nemzetnek oly eszközöket keresne az előhaladásra, melyek a régi idők minden tapasztalatát felhasználva, az újabb korszak eszméi szerint is legjobbak: oly intézményeket ajánl neki, melyeket más államok mint hasznavehetetleneket, részint már félretettek, részint mindennap készülnék nyugalomba tenni.

13. Magyarország és a külföld különleges viszonyai s a népiskola szempontjából.

A fennebbi cikkben kimutattam, miszerint a kor fogalmával, főleg pedig a magyar protestáns egyház jogaival és fejlődésével teljesen összeférhetetlenek azon intézkedések, melyeket az államhatalom külföldön, az iskolák felekezeti jellemének fentartása érdekében tesz,

Innét is következik, hogy nem csekély körültekintéssel és vigyázattal kell eljárunk midőn arról van szó, hogy a külföld intézményeit közénk átültessük. Ezeknek megvan a magok talajuk, természetes fejlődésük és tenyészeti egyéb föltételeik, melyek ha nálunk hiányoznak, a külföld utánzása, mint minden egyéb vak kísérlet, meghiúsulásnál, haszontalan erő és időpazarlásnál, s az érdekek oktalan kockáztatásánál és sértegetésénél egyebet nem eredményezhet. S innen folyólag szilárd meggyőződése, hogy az egyéni- és a társadalmi fejlődés különböző fokozatainak más-más institutiókra van szükség, továbbá, hogy ugyanazon szervezet, mely külföldön a leg-sikeresebbnek és áldásosabbnak bizonyult, Dalunk, ha fejlődési viszonyainknak nem felel meg, eredménytelenné, sőt károsná válhatik, a végezetre, hogy a törvények elméleti és absolut tökéletessége nem oly fontos

teint az a tulajdonsága, hogy a nemzeti élet eddigi sajátásaival és szükségleteivel benső összefüggésben álljanak.

Kétségenkívül hasznos és szükséges ránk nézve a külföldi államok népnevelésügyét tanulmányozni: de nem elég annak jelenlegi helyzetéről töredékes ismereteket szerezni, hanem ezek teljessége mellett főképp azt kell megtanulnunk, hogy miféle stádiumokon ment keresztül ott az ügy, míg a mostani magaslatra emelkedett s a különböző stádiumokon miféle, tényezők hatottak rá döntőleg. Különböztetünk hézagosságot a legferdebb következtetésekre s a leghelyt élénkebb experimentálásokra csábítand bennünket.

Igénytelen véleményünk szerint a kérdés sokkal egyszerűbb, mint a milyennek az a számtalan tudós tervezetések, prókatori. okoskodások és patriárkhális érzések bonyodalmasában feltűnik.

A c é l t i a n é p n e v e l é s f e l v i r á g o z t a t á s a , s m ű v e t a n n a k k e l l k e z é b e v e n n i e , k i a r r a a z a d o t t v i s z o n y o k k ö z t l e g i n k á b b k é p e s í t v e é s h i v a t v a v a n , m e r t t é v e d é s l e n n e o l y a s m i t v á r n i é s b í z n i v a l a k i r e , a m i n e k v é g h e z v i t e l é r e a n n a k s e r a e r e j e s e m k e d v e .

Az a feletti vitáknak, melyek a külföldi szakférfiakat pártokra szaggatják, hogy vajjon a növelés joga az államot illeti-e első rendben, vagy a községet, vagy a családot, vagy az egyházat: nálunk kevesebb értelme és gyakorlati értéke van még mint külföldön, miután nálunk eme fogalmak általában nem úgy viszonylanak a növelésügyhöz mint a fejlettebb idegen nemzeteknél, melyek a növelésügyre nézve példányokul szolgálhatnak. Minek beszéljünk mi péld. a községi és a családok növelési jogairól: holott azok tetemes része e jog gyakorlatáról hallani sem kíván? S minek válogassunk a növelésügy

felvirágoztatásának megjelölt tényezői közt; holott azok mint ilyenek gyakorlatilag véve egy részben nem is léteznek?

Tudva van, hogy Franciaországban néhány évtizeddel ezelőtt, midőn politikai okokból a községekre bízott a népiskola ügye, ezek egyre másra azt nyilvánították ki, hogy nekik annál előbbvaló dolgaik vannak, melyek miatt arra költséget nem fordíthatnak, továbbá, hogy azon több ezerre menő emlékiratban, melyeket néhány év előtt Duruy volt közokt. miniszter a tanítóktól a népnevelés akadályai kipuhatólása végett beszedett, egyezően a föld népének idegenkedése volt a legnagyobb akadályképen előtüntetve.

Nálunk Magyarországon, nem tekintve most egyes felekezetek s némely míveltebb városok kivételt képező példáját, átlagosan ugyan ez az érzület uralkodó a nevelésügy iránt. A legszélesebb municipális és községi jogok mellett iskoláink siralmas pangásra jutottak; a határ- és birtokrendezések alkalmával a népnevelésügy rendesen üres táskával vagy koldus fillérrel utasított él, ezer meg ezer község van, hol egyáltalában tanépület és tanító sincs, s ismét szint annyi, hol a tanítók nyomorú fizetéssel elégíttetnek ki, s még ha most, napjainkban hozatnék olyan törvény, mely azt mondaná ki, hogy az iskolák merőben a községeké: azok igen számos helyeken a mennyiben végkép el nem pusztulnának, még nyomorultabb állapotba süllyednének alá, íüiut a milyenben az egyház kezén voltak. Mert az egyház, ha korlátolt eszközökkel és nézetek alapján is, de átlagosan mégis valóban és őszintén igyekezett a míveltség terjesztésén, míg a községi hatóságokban – kivéve a hamar megszámálható nagyobb városokéit, melyek azonban a hon lakosságának csak kis részét teszik, eféle igyekezet merőben hiányzik, mint a melyeket ezer-

szerte inkább érdekel a legelő, a járandóság, a kaszáló. tengeri és dinnyeföld, a csorda és ménes ügye, mint az iskola kérdése, melyet utolsónak tekint.

Ez kétségen kívül igen szomorú, de több oldalról gyűjtött s személyes tapasztalatok útján felismert tény-állás, melyet semmiféle érzéssel és okoskodással sem lehet meghazudtolni. Az iskola nélküli falvakat, a rossz iskolákat, a tanulóknak a népességhez képesti csekély számát nem lehet eltagadni. A helyett tehát, hogy a nemzeti hiúságot hízelgeseinkkel simogatnék és ápolnók, üdvösebbnek vélem úgy tüntetni fel a bajt, mint a mely egyéb viszonyainkból egészen természetesen nőtte ki magát, melyből tehát viszonyaink változával még kibontakozhatunk.

Mi ránk a jobbagyság és az azt követő absolut kormányzás terhei nehézkedének. A szolgálóállapot pedig a lehető legrosszabbul nevel, nemcsak azért, mert a nyomorít sorsra kárhoztatottnak felvilágosultsága sem saját sem ura érdekéből nem kívánatos, hanem azért is, mert kényszerrel hajtván a munkára, azt mint kikerülhetetlen rosztat tünteti fel, a szabadsági érzet nyilvánulását pedig rendszeresen alattomos és tilos utak követésére szoktatja.

Földrajzilag kívülről elszigeteltségben élvén, melynek korlátai nemzeti „Extra Hungariam”-féle nézetek, valamint az ellenséges érzelmű kormány törekvései még inkább erősíték, s béna az országban a nép lelkiületében nem kevésbé mint institutioiban az önpolgárisodás föltételei, az ipar, kereskedelem, és művészet iránti fogékonyság hiányozván, s nem lévén a szellemiség terén semmi nemzeti nagy emlékünke a múltban, mely az egész hazát lelkesíthette volna: mindezek folytán azon lelkiadományok, melyekkel népünket a természet oly gazdagon megáldotta, részint legprimitívebb alakjukban maradtak, részint ferde irányokban hajlottak el. Értelmessége a

ravaszággal, egyszerűsége a művelődési ellenszenvvel, az egyenlőségről és igazságról való eszméi a tulajdon jog rendszeres sértegetésével józansága az eszményi és kedélyélet iránti közönyösséggel, nemesszívúsége simogató bánásmóddal, bárgyúsággal, természetből kevés igényei a restséggel, hősiessége a törvényellenes dacolással, korcsmai és pusztai betyársággal oly közelről érintkeztek, hogy a szomszéd elemek idővel elválaszthatatlanul egymásba folytak s bensőleg áthatották egymást.

Sa mi e nemzeti jellemvonást még veszélyesebbé teszi az, hogy maga elégtelen lévén a jövő sorsának, elintézésére, másban sincs bizodalma. Az úgynevezett intelligencia, mely iránt az az ellenszenv fejlődött ki, mely a vagyonosak és hatalmasok ellen mindenütt létre jő a szegények és elnyomottak keblében, részint e hagyományossá vált érzélem miatt, mely túlélte azon okokat, melyek előidéztek, részint az értelmiség aránytalanul csekély száma, benső gyöngesége és meghasonlása miatt, képtelenné vált vezetni és irányozni a nép érzületét. Az intelligens a keblében az egyesületi és társaságos szellem, a folytonos társadalmi közösség abban az értelemben a mint külföldön él, részint most teszi első lépéseit, részint egészen ismeretlen. Azon családok és körök, melyek tekintélye birtokaik és hatalmuk folytán pár évtizeddel ezelőtt még egész megyékre kiterjedőleg magasan állott, az anyagi lejjebbcsúszás s a politikai átalakulás folytán utóbbi időben mindenfelé elenyészett. S ha mindezekhez még hozzágondoljuk, hogy a mi intelligenciánkat az anyagi megélhetés gondjai, a választási tekintetek s politikálási rendkívüli hajlamai minő mérvben foglalják el ha elfogulatlanok akarunk lenni be kell látnunk, hogy ily intelligencia a növelésügyet alanyilag nem képes érdeme szerint felkarolni. A közélet igazolja e felfogást. A miniszter felhívása „népnevelési egyletek” alakí-

tása felől az ügy érdemét tekintve jóformán visszhang és siker nélkül hangzott el kebelében, a túlsó politikai párton levők hason irányú buzdításairól ugyanazt mondhatni. Sőt nemcsak az önkéntes, de a kötelességszerű szolgálatot is hasztalan várjuk tőle, a mennyiben azok, kik tagjai közül a közigazgatási hivatalokat elfoglalva tartják, igen kevés kivétellel úgy látszik sejtelemmel sem bírnak a felől, minő fontos teendő néz rajok a népnevelés felemelése tekintetében. Egyelőre ránk nézve legelső volna a meglevő iskoláknak és tanerőknek lehető hasznát venni, e végből nem tűrni, hogy a tankötelesek, ott hol tanulhatnak, iskolázás nélkül nőjenek fel. Ámde mit tapasztalunk e részben? A tankötelesek több mint fele része nem jár fel az iskolába; országszerte már évek óta hangosan nyilvánul a panasz, még pedig az alkotmányosság helyreállítása óta fokozott mérvben, és teljes joggal, mert mondhatjuk, hogy a tankötelezettség s az ismétlő iskolák ügye körül, a különben sötét emlékezetű Bach-rendszer alatt is, sokkal nagyobb erélytés sikert lehetett tapasztalni mint napjainkban, valamint köztudomású tény az is, hogy elemi iskolázásunk az 1861-diki alkotmányos aera alatt, s befolyása következtében rögtön észrevehetőleg hátrafelé esett. (L. Schwarz, Közokt. Ref. IV. 187. hív. adatok utján.)

Ily körülmények közt, ha ugyan országos közoktatásügyünket Komolyan fölsegíteni akarjuk, nem bizhatjuk azt sem az u. n. népre, sem az intelligentiára. Elméletileg szép Eötvös mondata, hogy a nép csak maga növelheti magát, de egész bizonyossággal véljük mondhatni, hogy azon a míveltségi fokon s azokkal a vágyakkal és hajlamokkal, melyek népünket a nagy többség szerint jellemeik, még egy nemzet sem növelte ki önmagát. Ha egyébre nem tekintenénk is, az 1869. december 31-iki népszámlálás rettenetes arányokban

tünteti fel azt a tudatlanságot, melynek nemzetünk mar-
talékául esett. Magyarországnak 13,219,550 lakója kö-
pött 8,243,116 van (tehát 100 közt 63) à ki sem ol-
vasni sem írni nem tud s az összes népesség csak 27%-a
ka az, mely írni és olvasni képes! („Magy. Újs.” 1870.
dec. 28. ez.) S a mily igaz az, hogy az „Ignoti nulla
cupido” szabályánál fogva a t ö b b s é g k e b e l é b e n
a k ö z m í v e l t s é g i r á n t s e m v á g y s e m
t ö r e k v é s n e m l é t e z i k , é p o l y b i z o n y o s a z i s,
hogy ily népnek, ha a műveltség világában akarjuk ré-
szesíteni elkerülhetetlenül nevelőre van szük s é g e.

M i n d e n n e m z e t é l e t é b e n v o l t o l y a n i d ő s z a k , m i-
d ő n a t á r s a d a l o m t ö b b s é g e a t e r m é s z e t i t u d a t l a n s á g b a n
elmerülve nem érzé szükségét a művelődésnek, s midőn
e többségre azoknak, kik ekkor a nemzet nevében csele-
kedtek, a közművelődés érdekében kényszert és nyomást
kell vala gyakorolniok. Azok is, kik az állam iskolaügyi
legfőbb hatalmának különben nem barátai, (mint Stoy:
Encycl. der Päd. Wissensch. Leipz. 1861) bevallják, hogy
„nyers idők és viszonyok közt az iskolai diktátorság valódi
jótétemény volt.” Az északamerikai első telepítvényesek
1647-ben kijelentették, hogy „nem engedik meg azt a
barbárságot, melyet elkövetnek azok, kik gyermekeiket
nem tanítják olvasni, s nem ismertetik meg velők a bün-
tető törvények tartalmát.” A porosz királyok a múlt
század elejétől fogva a legszigorúbb rendeleteket adták ki,
hogy „az oly felettébb igen ártalmas és a keresztyén-
séghez illetlen tudatlanság megelőztessék és rajta segítve
legyen, minélfogva ezentúl az iskolákban ügyesebb és
jobb alattvalók képeztessenek és neveltessenek.” (1763.
kir. rendelet T h i l o n á l P r e u s s . V o l k s s c h u l w e s e n . G o t h a
1867. 30. I)

A hatóságok lelkiismeretes pontossággal érvénye-
síték s érvényesítik e rendeleteket (1868-ban is, 5551

számot tett csak magában Berlinben az iskolai mulasztási bírságok behajtása!), minélfogva a nép megszokta nagyon respectálni az iskolát. Államférfiak és politikusok, kik a centralisatio hatalmától félnek, ám beszéljenek az állam iskolaügyi befolyása ellen, de azok, kik a nép hangulatát, valamint az iskola szükségleteit legjobban ismerik, egész határozottsággal állítják, hogy a közmívelődés legbiztosabb támogatását most is az állam részéről várhatja. Németországi tanítók ismételve és több pontokon nyilváníták abeli nézeteket, hogy a községekre az iskola fenntartásán s közvetlen kormányzásán kívül, hová a tanítói korlátolt választási jog is tartozik, többet nem kell bízni. (Wolfr. 1866. 66.) I. Napoleon, hogy az elemi tanügy fejlődését megbuktassa, nem tett egyebet, mint eltörölte a tankötelezettséget, s a tanítás jogát a családokra s községekre bízta. A mostani porosz kormány nem egyszer tette már a kamra, előtt azon nyilatkozatot, hogy a tanítók fizetésének javítása, melytől a porosz népnevelés ügy oly sokat várhatna, a provinciális hatóságok és a vidéki lakosság ellenkezése miatt válik lehetetlenné.

Egyébiránt a növelésügy iránt a tömegek reniten-tiája külföldön átlagosan hasonlíthatatlanul kisebb és érdekeltsége kimondhatatlanul nagyobb, mint minálunk. Ezt lehet mondani nemcsak napjainkról, hanem már a régebbi időkről is. Az egyesült államokban már mintegy 40 évvel ezelőtt oly revival keletkezett a népnövelés-tigyében, mely megrázta és magával ragadta az egész népet. Mindenféle gyűlésezések, értekezések, hírlapok és társulatok jöttek létre s az ügy iránt oly izgatottság és érdekeltség keletkezett, minőre a mi népünk még sokáig képtelen fog lenni. Poroszországban azon iszonyú megaláztatás után, mely e század elején Napoleon részéről érte, mindenkit egy eszme lelkesített, a királytól és Luiza

királynétól elkezdve le az utolsó falusi mesterig, hogy t. i. az országot a közmívelődés útján kell újra felemelni. „Poroszhonban lélek és élet volt, sokszoros munkálkodás és intézkedés volt szabadon, a külformák hiányában. A mely idegen Poroszországba jött, az észrevette, hogy a h a t ó s á g o k életlehellete, mint isten lelke lebegett a nép felett.” (H a r n i s c h Thilónál i. m. 84. 1.)

Zürichből az 1832. iskolai reform idejéről mondják, hogy a „legnemesebb férfiak minden osztályból kezdet fogtak a szép mű végrehajtására; lelkesültség fejlett ki, s az emberek gondolkodásmódját, tetteit és törekvéseit bizonyos emelkedettség hatotta át, melyre ha vissza gondolunk szívünk ma is (1869) fölmelegszik” stb. (B e r i c h t über die V e r h a n d l. der Schulsynode v o n J. 1869. 15. 1.) Napjainkban pedig azon államokban, melyekre mint tekintélyekre szoktunk hivatkozni, mindenki a legmélyebb érdeklődéssel viseltetik az iskolák iránt.

Magas állású egyének mindkét nemből, tábornokok, államférfiak és delnők nem tartják méltóságokon alólinak iskolás gyermekek előtt előadást tartani. Tudós és vagyonos férfiak tapasztalataikat és szerzeményeiket örömezt szentelik a közmívelődés ügyének, melynek a tehetségéhez mért áldozatot m i n d e n k i önként Megviszi. Igen sűrűek a tetemes mérvű adakozások és hagyományozások eféle célokra. Messzire ágazó és dús-gazdag egyletek állanak fel, melyek a szegény és árva, vagy a megromlott, vagy a testi-lelki nyomoréksággal sújtott, vagy a munka nélküli gyermekek gondját veszik fel, Úgy hogy első sorban a társadalom, a nép maga ellenőrzi és eszközli azt, hogy a növeletlenség és a tudatlanság mótelye senkit meg ne lepjen, s hogy a jó növelés áldásában, minden leendő honpolgár részesüljön.

És ily viszonyok között más intézmények is megfelelnek a célnak, mint ott, hol a népnél idegenkedés, az intelligentiánál korlátoltság, a hivataloknál gépies közöny uralkodik. Ily viszonyok közt a nép maga növeli magát legnagyobb mérvben, mert erre bensőleg voazattatik és képes is. Ily viszonyok közt méltán van a község kezébe téve le az iskola sorsa, vagy a hol ez nincs, méltán hangzik a kívánság, hogy oda kell letenni, habár a nép egy részére való tekintetből az ellenörködési jogról itt sem mondhat le az állam. Ily viszonyokra való tekintetből lehet beszólni és írni az állam legfőbb növelési hatalma ellen s jogosan fejtegetheti akár S t u a r t Mill, akár von Mohl az állami iskolai monopólium veszélyességét; de a hol a társadalom benső fejletlenségénél fogva merőben képtelen a növelés ügyét kezébe Tenni, sőt a tanügy érdekében hozandó áldozatoknak még eszméjétől is nagyreszten idegenkedik; hol a nép többségének kebelében nincs vágy a közmívelődés iránt, s e tekintetben lelkesültség és közszellem sem teremthető csupán társadalmi utón: ott a népiskolai szabadságot és a községi jogokat sürgetni annyit tesz, mint a végpusztulást felidézni, s egy áradat előtt nyitni fel a gátakat, mely elboríthatja nemcsak az iskolát, hanem ezzel együtt magát a szabadságot s a hazát is!

Mi e katastropha elől keresünk menedéket a törvényben és egy erős karú parlamenti kormányban, miután azt ez időszerűit semmi másban sem véljük feltalálhatni. Mivel akarjuk a célt, akarjuk annak eszközeit is. Egyfelől a felekezeti növelés tökéletlenségét hirdetni s elismerni, hogy sem a nép sem az intelligentia nem karolja fel érdemileg a növelés ügyét, s mégis azt nyilvánítani, hogy „a kormány kezébe nem összpontosíthatjuk a népnevelést” („Hon” 1870. 247 sz.), legszelidebb ítélet szerint is félszepség, valamint annak tartjuk azt az

áll álláspontot is, midőn a kormány részéről felelősséget vállalnak a törvény végrehajtása felől, egyszersmind pedig aféle nézeteket nyilvánítanak, hogy alkotmányos viszonyok közt ily ügyet a nép csak maga hajthat véghez, s belőle csak annyi létesülhet, mennyit ez önszántából létesíteni akar.*) Mindkét felfogás hibája abban áll, hogy a liberalismust oly ponton sürgeti, hol annak nálunk még semmi helye sincsen.

A népiskolai törvénynek tulajdonképi becse abban áll, hogy a népiskola ügyét az egyházak és a tömegek önkénye és tetszés szerinti hangulata alól emancipálja, s a törvényt erélyesen végrehajtani nem ellenkezhetik az alkotmányos viszonyokkal. Ezt az erélyt várja már rég óta a haza az illetőktől! Ha a kormány tanúsíthatja ezt akkor, midőn a százalék-, bélyeg- és dohányügyi, pálinkafőzési, adószedési, újoncállítási stb. országos határozatok foganatosításáról van szó, s ha eképen kimutatja, hogy a törvény végrehajtását az alkotmányos viszonyok dacára nem a nép rokonszenvétől függeszti fel: tanúsítania kellene, a leendő honpolgárok növelését illető végzéseknél is, melyek szintén bírnak oly fontos ággal és hordereővel mint amazok; annyival inkább, mert aféle engedékenységgel az alkotmányosan gondolkodni tudó honpolgárok rokonszenvét inkább kockáztatja mint biztosítja.

*) E fonákságok közé tartozik az is, hogy noha a törvény eléggé érthetően a községi iskolarendszernek adja az elsőséget a felekezeti felett, mindamelllett kormány-közegek részéről az nyilvánított, hogy kívánatosabb a felekezeti iskolák emelése mint községi iskolák állítása, sőt némely tanfelügyelő a múlt év nyarán, epén midőn az országos tanítói gyűlés az iskolák felekezeti jelleme felől vitázott s a községi iskoláknak fogták pártját, azt a botrányt követték el, hogy nyíltan oly irodalmi vállalat támogatói sorába léptek, mely keletkezése által hadat izent a községi iskolának!

Mi is tudjuk, hogy a népnevelés gyümölcsei csak lassan fejlődnek és érlelődnek, tudjuk, hogy az a közmívelődés a legegészségesebb és vidorabb, melyet a társadalom öntevékenysége hozott létre és ápol. De a mellett oly nézetben vagyunk, hogy a hol természetes fejlődés nincs, ott segédeszközökhöz kell nyúlni, s hoí nem lehet választani a legjobb és kevésbé jó gyümölcsök között, hanem csak a kevésbé jó és a semmi között, határozottan az előbbi után kell nyúlnunk.

Mi teljességgel nem vádoljuk semmit nem tevéssel a kormányt a népiskolaügyben, elismerjük, hogy főkép a jövő iskolájáról, a képezdek állítása, tanárok és tanítók külföldi képeztetése, szegény tanítók gyámolítása, segélyezése által dicséretes buzgalommal gondoskodik; teljesen méltányoljuk azt a késedelmességet is, melyet a községi és állami iskolák felállítása körül tanúsít, miután magunk is oly nézetben vagyunk, hogy addig, míg erre a célra egy magát korszerűen jól képzett kis tanítói csapat készen nem áll. a közös iskolai rendszer érdeke kívánja, hogy valósításához ne is fogjanak: de igen is sajnosán tapasztaljuk azt, hogy a kormány azon várákozása, hogy a nép maga fogja mívelni magát, meghíúsult, s hogy e várákozás közbe», lehány év, mely egy egész nemzedék míveltsége felett határozott, haszon nélkül telt el. a mennyiben a kormány a j e l e n n e m z e d é k iskoláztatás érdekében nem tett és nem tesz meg annyit, a mennyit az adott viszonyokhoz képest megtennie kellene és lehetőé; mihez képest eltúri, hogy a tankötelesek részint; minden, iskola nélkül nőjjenek fel, részint az évnek csak egy kis részén át látogassanak fel a tanodába oly helyeken is, hol – s ez a legszamosabb eset – iskolák léteznek; eltúri, hogy a meglevő iskolák az év nagy részén át üresen álljanak; eltúri, hogy az ismétlő iskoláztatás fe-

löl a haza ifjúsága úgy szólva semmit se tudjon, holott azt nagyobb erőfeszítés nélkül mindenütt életbe lehetne léptetni, hol tanító lakik; eltűri, hogy a meglevő iskolák építkezési és felszerelési tekintetben egy nagy részben minden bírálaton alóli nyomorult helyzetben tengődjenek; eltűri, hogy azokban számos tantárgyak ne taníttassanak, melyeket a törvény megkíván; eltűri, hogy a népesebb községek a törvény parancsa ellenére még mindig felső népiskolák, illetőleg polgári iskolák nélkül álljanak, melyek tanítóit pedig máshonnét, nem a gymnasiumi tanárokból is célszerűen elő lehetne állítani, eltűri a városok indolentiáját, melyekben a törvény szerint elemi községi iskolát állítani s e végre az iskolai alapot már több mint két évvel ezelőtt megalkotni s folyvást növelni kellett volna, melyek nagyobb részében azonban mind ekkor sem iskola sem pénz e célra nem található.

Ha egyebet nem tekintenénk is, pusztán e kiáltó mulasztások meggyőzhetnek bárkit afelől, hogy nálunk a törvény tekintélye vesző félben van a nép érületében. Az a korszak, melynek intézményei hitszegésen, ámitáson és erőszakon alapultak, s azon körülmény, hogy az erre következett alkotmányos idő ezen intézmények közül sokat törvényesíteni volt kénytelen, annyira összezavarta a hon földén a polgári kötelességekről szóló fogalmakat, hogy a nép, melynek egészséges eszét és tiszta erkölcsi érzetét eddig csudáltuk, jóformán azt sem tudja már mi a jog, mi a törvény és mi az igazság, miből természetesen következik a nemzet társadalmi- erkölcsi érzetének elhomályosodása és megtompulása, s a nép aféle magatartása, mely mindenben, hol fizetésről van szó el van szánva **b e v á r n i e l ő b b a k é n y s z e r f e n y e g e t é s é t**, s aztán engedelmeskedni a törvénynek. E demoralisatio karjaiból, ha a kormány következetes, erélyes,

bölcs és igazságos végrehajtására és segélyére nem számíthatunk, ne adja az Ég! csupán egy nemzeti lesujtatás megrázó hatalma által fogunk majd kiragadtatni; de ki tudja nem lesz-e akkor minden későn?

A népiskolai törvény alkotói kétségen kívül azért hozták e törvényt, hogy ez irtóztató „k é s ő” rajtunk be ne teljesedjék. És a mit a népképviselők akarnak, úgy hiszszük, az a népakarat legtokéletesebb kifejezése. Magyarhonban ez idő szerint ez az egyetlen ut, melyen a nép mívelheti magát. S a parlamenti kormánynak ekép nyert utasításai követésében sem idegen elméletek, sem szabadelvűsködési tekintetek, sem a tömegek ellenkező hangulata által nem kell megzavartatni hagyni magát.

14. Az 1868-iki népiskolai törvényről.

E törvény legnagyobb horderejű határozata abban áll, hogy a népnevelés ügyét állami legfőbb vezetés, ellenörködés és támogatás alá veszi. Nem oly értelemben, hogy a nevelési jogokat kizárólag az állam számára foglalná le, mert hiszen ezek gyakorlására szabadságot biztosít egyeseknek, társulatoknak, egyházaknak, községeknek és megyehatóságoknak; hanem oly értelemben, hogy midőn a szüléket kötelezi arra, hogy gyermekeiket korszerű míveltségben részeltessék, egyszersmind megszabja a míveltség minimumát s ennek megszerezhetése nélkülözhetetlen biztosítékait és föltételeit, azok előállítására szükség esetén maga is segédkezet nyújtván.

Sokat lehet beszélni és írni a szülők s a községek nevelési és iskolai jogairól, valamint az állami centralisatióról és bureaokratiáról, mely minden aprólékosságra kiterjedő rendszabályaival a tanügyi önkormányzatot előli s a községek e részbeli jogait megsemmisíti; és úgy hi-

szem a német földön van is ok elég eféle nyilatkozatokra.

De teljesen alaptalan ezen panaszoknak reprodukálása mi köztünk, a mi törvényünk s annak végrehajtása eilen. Mert a mi törvényünk nem a szülői és községi iskolai jogok ellen van intézve: ellenkezőleg azt állapítja meg, hogy senkinek sincs joga az iskolázatlansághoz és a tudatlansághoz, s a törvény kellő végrehajtása a szülőket és községeket, kik mint a statistikai adatok megdöbbentő módon tanúsítják, igen nagy részben hallani sem akarnak iskolai dolgokról, épen arra akarja meg tanítani, hogy nekik iskolai jogaik is vannak, melyeket az azokhoz kapcsolt kötelességekkel együtt gyakorolniok és teljesíteniök kell. Ha e jogokat helyettök az állam gyakorolná, akkor tanügyünk az állami egyedárusság és centralisatio bélyegét hordaná magán; de midőn az állam csak azt kívánja meg a szülőktől és községektől, hogy e jogokat, melyeket eddig a polgárság tetemes része semmibe sem nézett, valóban gyakorolják: az ily eljárás voltakép a szülői és községi jogok fejlesztése és biztosítása.

Az volna legkívánatosabb, hogy ha a szülők és községek magoktól is megtennék azt, mit gyermekeik növelése tekintetében tenniök kell, ha a társadalom oly önmunkásságot fejtene ki a közmívelődés terén, mely egyebek beavatkozását merőben feleslegessé tenné, – s én hiszem, hogy egykor, bármily sokára el fog jőni ez az idő is; de miután jelenleg még nem így állanak a dolgok, a kultúrára pedig életszükségünk van, – munkálkodnia kell valakinek ama legfontosabb cél érdekében, még pedig annak, ki a honpolgárok minden érdekét leginkább személyesíti és teljes joggal képviseli, t. i. az államnak. S honunkban mindenki, még az is, ki a család növelési jogait legerősebben hangsúlyozza, erről

az oldalról vár legtöbbit. Dacára annak, hogy a hagyományos ellenzéki és sérelmi politikánál fogva gyanakodással fogadunk mindent, a mi felülről jó, minden mulasztásokért és bajokért mégis a kormányt szoktuk okolni, s előmenetelünk leghathatósabb eszközeit csaknem mindnyájan tőle várjuk. S e várakozás a népiskola mezején szerintem egészen helyes, mert legalább őszinte önbévallása saját gyöngeségünknek. Az állam gondoskodjék s tegyen ott, hol az egyesek tenni képtelenek s a mind ezek complexumára nézve mégis múlhatatlanul szükséges! Csakhogy ha az államra kötelezettségeket rovonk, el kell ismernünk jogait is. Ezek addig terjednek, a meddig amazok. A ki e részben semmit sem hajlandó elismerni, az maradjon következetesen azon elv mellett, hogy a növelés merőben a család joga és kötelessége, hanem aztán ne is várjon semmit az államtól. Ha így is felvirágoztatható a közmíveltség, legjobb!

A hosszú tapasztalat s különösen napjaink története, fájdalom, arról győzhet meg mindenkit, hogy ezen az úton nem juthatunk célhoz, s éppen e közmeggyőződés kifolyása a népiskolai törvény.

Részemről azon véleményben vagyok, hogy e törvény hibái mellett is életrevaló már csak azért is, mert a közszükségből nőtt ki s életre érdemes, mert a tovább fejlesztés mindazon föltételei meg vannak benne, melyek azt korunk nagy és nemes eszméivel solidaritásba hozzák s számára a jövőndőt biztosítják.

Miután ezen eszmék felől korábbi cikkeimben már eléggé nyilatkoztam, itt nem szándékozom ezek szempontjából vetni latra a törvényt. Céloom csupán az, hogy némely kifogásokat, melyek ellene tétettek s melyekre éisdig ki nem terjeszkedhetém, vizsgálat alá vegyek, hogy kitűnjék, vajjon amaz eszmék gyakorlati keresztülvitele nem szándékolatik-e úgy, hogy általa a cél

elérése s egyéb fontos szellemi érdekek lennének veszélyeztetve, s továbbá rámutatni a törvény egy némely pontjaira, melyek az én nézeteim szerint javításra és pótlásra várnak.

Révész Imre hibáztatja a törvényt, miután úgy van meggyőződve, hogy szabadság ellenes bürokratiára és centralisatióra vezet, a nép és a községek jogait elnyomván, holott ezeknek oly formán kellene biztosítva lenniük, mint „a magyar prot. egyház democraticus alapokon nyugvó alkotmányában, a melyben sem centralisatiónak, sem bürokratiának nyoma sincs, és a melyben sem a tanítói hivatal sem a szülői jogok kiskorúság s gyámság alá taszítva vagy szabadság ellenesen korlátozva nincsenek.” (Figy. 129.) – És mi által nyomja el a törvény az üdvös „szabadságot?”

Először is az által, „mert a tanítót nem az illető községi tagok választják, hanem választja azt csak a z iskolai szék; ah, de ez is tehetetlen és kiskorú önmagában, mert a 136 §. szerint a tanítót csak a tankerületi iskolatanács küldöttjeinek elnöklete és vezetése alatt választhatja, s még így is a választás eredménye az illető iskolatanácsnak, jóváhagyás végett bejelentendő.” Mí e választási módot igen helyesnek s a népjogokkal összeegyeztethetőnek véljük, annyival inkább, mert e mód pontról pontra hű másolata azon szabályszerű eljárásnak, mely szerint a ref. egyházi hivatalnokok mind e mai napig előállítatnak, abban tehát legkevésbé sem ütközünk meg, s Révésznek sem szabad megütköznie, miután maga mondja, hogy egyházunk „demokratikus alkotmányában a szülői jogok

kiskorúság s gyámság alá taszítva vagy szabadságellenesen korlátozva nincsenek.”

A mi egyébiránt a tanítóknak közvetlenül a szülők általi választatását illeti, ez ellen még magasabb fejlettségű közönség kebelében is péld. Németországon, magok a tanítók tiltakoznak lehangosabban. Zürichben sincs e közvetlen választás ekkorig csupán a secundar iskolai tanítókra kiterjesztve. Badenben ellenben nem is a hely, hanem egy felsőbb iskolahatóságra van bízva. Nálunk a népnek még a protestáns helyeken sincs eféle jogra igénye, s a ki a vidéki egyházmegyei gyűléseken megfordulni szokott, láthatja, hogy mint választ itt két három falusi küldött az egész nép számára Va óra alatt tanítót s mint ismerik el ezek önként a felsőség jóváhagyási hatalmát!

Továbbá R. a szabadságra nézve abban lát veszélyt, hogy a nagyobb városokat (még Debrecent is!) merészli a törvény a megyei iskolai tanácsba beolvasztani s ekép önállóságoktól megfosztva „bosszantó szolgaságra alázni ... holott több országokban s még az osztrákoknál is, a rendezett tanácscsal bíró nagyobb városok iskolaügyi tekintetben is önállóknak nyilvánítatnak. „

Hogy a nagyobb városokat az egy B. Pest kivételével miért olvasták be a törvényhozók a megyei iskola tanácsba: azt nekünk tudunkra nem adták, hihetőleg az országos tanügyi administratio egyszerűsítése, s a kormány ellenörködés könnyítése tekintetéből, s továbbá azért, mert e városok önállóságában kevés garantiát láttak az ügy felvirágoztatására vonatkozólag. Az állam a tudatlanságban maradásra s az iskolai élet tengődtetésére nem adhat „szabadságot” senkinek sem többé. A mi rendezett tanácscsal bíró városainkat kultúrai tekintetben, mely a népnevelés egyetlen önkéntes emelője, ne hasonlítsa senki

a külföldi és az osztrák hason népességű városokhoz. E városok, mint a közokt. miniszter legújabb népsz. előterjesztéséből láthatni, általában véve ugyanazon, sőt igen gyakran még szomorúbb képét tüntetik fel az eláradt tudatlanságnak, mint átlagosan a kisebb helyek, mert míg az országban átlagosan a tankötelesek 49,5%-ka *) nem

*) 2.284,741 tanköteles közül nem jár iskolába 1.132.626.

E statisztikai adatra hivatkozással nem akarunk Debrecennek valamint a többi városoknak sem szemrehányást tenni, mihez jogosultságunk sincs, csak általában feltüntetni kívánjuk, hogy mily hamis helyzet áll elő akkor, ha e városoknak nagyságok és intelligenciájuk alapján bárki is önhatósági jogaik szélesbítését sürgeti. Debrecenről egyébiránt szívesen ismerjük el, hogy utóbbi időkben tetemes mérvű áldozatot tett saját népnevelése emelésére, habár főleg miután a tandíjból folyó jövedelemről lemondott, a szükséghez képest, még mindig nem eleget. Hogy miben álljon e szükség, Révész így fejtegeti: „Debrecenben az iskolaköteles református gyerekek számát minden egyes évről bizton lehet 900-ra tehát 6 évről 5400-ra tenni Ezek számára törvényszerint 90 tanterem kellene; van pedig jelenleg csak 23, és így Debrecenben a következő néhány év alatt 67 új tantermet kellene építeni. 80 gyermeket számítva egy tanító keze alá, az említett gyermekek számára kellene 67 tanító: jelenleg van pedig 23, és így a következő néhány év alatt 44 új tanítói állomást kellene felállítani. Ámde Debrecenben a törvény értelmében felső népiskolát, vagy inkább polgári iskolát is kellettén felállítani, s e szerint a tankötelezettség éveinek összes száma a fiukra nézve tiz, a leányokra 8 lévén, ebből nyilván van, hogy Debrecenben külön a polgári iskolák számára 45 új tantermet és 54 új tanítói állomást kellene felállítani. Mindent összevéve tehát: Debrecenben csak a református gyermekek számára, a következő néhány év alatt 112 tantermet és 98 új tanítói állomást tellene felállítani. A város anyagi erejét nagyon jól ismerő férfiak azt állítják, hogy ez a legnagyobb erőfeszítés s a legjobb igyekezet mellett is m e r ő k é p t e l e n s é g . ” (Figyelmező 72. l.)

Nem szólottunk volna e számvetéshez, ha Révész azt is érvül nem használta volna fel a törvény népszerűtlenítésére, s ha hozzá nem tette volna, hogy „kisebb-nagyobb mértékben a Debrecenéhez

találtatott iskolában, addig a nagyobb városokban az arány sokkal kedvezőtlenebb. Szabadka, mely oly népes mint Brünn. 70%-kot, Debrecen, mely lakosai

hasonló helyzetben lesznek mindazon közösségek, amelyekben a lelkek száma megútván az 5000-et, vagy felsőbb népiskolát vagy polgári iskolát tartoznak állítani a törvény értelmében" stb. - így azonban kénytelenek vagyunk kimutatni felőle, hogy az fele részben a törvény félre magyarázásán alapszik, fele részben pedig Révész részéről, ki azt nyilvánítja, hogy „ha rajtam állana oda törekedném, hogy Debrecen városában, illetőleg a debreceni reformált egyházban tíz év alatt azon állapotban legyen a népiskolák ügye, amelyben az jelenleg Zürich városában van.” (Figy. 180.), nem csekély inconsequentiát foglal magában.

A törvényből senki sem magyarázhatja azt a rémületességet ki, hogy Debrecennek „a polgári iskola számára 45 új tantermet 54 új tanítói állomást kellene állítani.” Hogy e számokhoz mikép juthatott a tudós szerző, nem vagyok képes kitalálni, de világos, hogy ily roppant mennyiségű polgári iskolai tanulót, a mennyit az 54 tanító föltételez ($54 \times 80 = 4320$) csak a kérdéses tanfolyam kötelezettsége alapján lehet fölvenni. E fölvétel azonban bibás, mert a törvény a tankötelezettségre nézve csak azt határozza, hogy az a 6-12 s illetőleg a 15-dik évig tart, mely időközt a szülők többsége Debrecenben is hihetőleg úgy fogja felhasználni, hogy 6-12 évig az elemi mindennapi 12-15 évig pedig az ismétlő iskolába küldi gyermekeit, mely utóbbiban nyáron 2, télen 5 órát tanulnak hetenként. A polgári- valamint a felsőbb népiskola pedig állítatik azoknak, kik azt önként kívánják felhasználni. S úgy, véljük, hogy ezek száma nem fog igénybe venni „45 új tantermet és 54 új tanítói állomást.” Tekintve, hogy az egyházkerület által Debrecenben eddig fenntartott polgári iskola mily mérvű látogatásnak örvendett, bátran kimondhatjuk, hogy Debrecennek, ha a polgári iskola minden osztályát ki akarja állítani, a mire különben, ha vagyoni elégtelenséget kimutatja, nem lesz kötelezve, 6 fi és 4 lány, összesen 10 tanítónál ugyanannyi tanzóbanál többre nincs szüksége, s ezzel nemcsak a református, hanem minden felekezeti lakosság polgári iskolai igényei még sok időközön át bőven kielégítve leendnek.

számára nézve Bázélhez fogható, 58%-kot, P o z s o n y , hol annyian laknak mint Augsburgban 54%-kot, K e c s k e m ét, mely népességre nézve Genffel versenyez, szintén

És most, föltéve már a mit E ó v é s z Imre föltesz, hogy az elemi iskola 5- és 6-ik osztályaiban a létszám akkor is 900-900 marad, midőn azokat a polgári iskolába átlépett tanulók mind odahagyták, s föltéve e szerint, hogy a mindennapi iskolások számára csakugyan 67 új tantermet s 44 új tanítói állomást kell létesíteni, hogy annál fogva az eddigi meglevő elemi 23 tanszobával s 25 tanítóval, mint szintén a polgári iskola számára előállítandó 10 tanterem és 10 oktatóval együtt a debreceni reformátusoknak összesen 100 tanszobára és 77 tanítóra lenne szükségük: bátorkodunk kérdeni mi kifogása lehet ez ellen Révésznek, ki Debrecen iskolai tekintetben úgy óhajtá reformálni, a mint a példányul felvett Z ü r i c h v á r o s viszonyai diktálják? Zürich városban, akár az utóbbi 2 évről megjelent hiv. táblázatokat a (Verband, der Schulsyn. függelékében), akár az 1870-re szóló költségvetést (közli Molnár Aladár a „Népt. Lapja” 1870. 49. sz.) nézegessük, összesen mintegy 60 néptanítót találunk 20,000 népesség mellett, s innét az folyik, hogy a 37,000 reform, lakossal bíró Debrecenben nem 77, hanem 111 tanítót s ugyanannyi tanszobát kell előállítania, tehát sokkal többet, mint a mennyit a törvény kíván, melynek követeléseit Révész sokalja.

A törvény azon igényét, hogy 60 gyermekre építtessék egy tanszoba, mi is helytelennek tartjuk s egyszersmint összeférhetlennek azon intézkedésével, hogy egy-egy tanító 80 gyermeket taníthat. Mert minek több tanszoba, mint a hány a tanító? Ez ellentétes és képtelenségekre vezető határozatot különben már a törvény tárgyában a községek számára kiadott „Miniszteri utasítás” 13. §.) észrevette? a mennyiben úgy rendelkezik, hogy egy újonnan építendő tanszobára 80 gyermeket kell számítani. S ha Debrecen éhez tartja magát akkor neki „a következő néhány év alatt nem 112 új tantermet és 98 új tanítói állomást” hanem legfőlebb csak 54 új tanszobát s ugyanannyi tanítóságot kell előállítania, mit a város és a lakosság anyagi ereje talán már könnyebben megbírhát S ha Debrecen saját népnevelése érdekében ennyit megtesz, akkor elege: teend ugyan a törvény igényeinek, s utólérendi azon f a l v a k a t , melyek az ő környezetében ezelőtt erejükhöz és népességükhöz képest virágzóbb népnevelést mutattak fel mint ő; de azt hiszem, hogy 10 év alatt nem fog arra a magaslatra emelkedhetni, melyre a méltán dicsői-

54%-kot, Nagy-Kőrös, hol a lelkek száma annyi mint Góthában 53%-kot, Szeged, mely Gratz-cal egyenlő, 50%-kot mutat fel az iskolába nem járó s tanköteles korú gyermekek közül. Ítélje meg bárki is, hogy ily állapotban lehet-e a mi nagy községeink értelmességére és műveltségi hajlamaira annyit bízni, mint a velök egyforma nagyságú külföldi városokra? S nem inkább azt kell-e mondanunk számos alföldi nagy községeinkről, melyek, volt példa rá nem egy, hogy rendezett tanácsaikról is önként lemondtak, hogy ezek még azon a fejlettségi fokon vannak, hol az önkormányzatjog becsét alig ismerik sőt nyilvánosan szükségét érzik a gazdának? Hagyjunk fel azért oly szabadság és önállóság sürgetésével, melyre még meg nem értünk, melynek verőfényében és kísértetei közt megállani még nem tudnánk. A szabadság szerintem is az élet egyik fő kincse. De a hol egyesek és községek e szabadságot méltóan felhasználni nem tudják, véleményen szerint korlátok közé keli azt fogni, hogy az állami élet s ezzel együtt a nemzeti szabadság, mely mindennél előbbvaló, el ne bukják. Végül, ha a nagyobb községek iskolai privilegizált önállóságát akarjuk sürgetni, ne hivatkozzunk „a magyar prot. egyház demokratikus alapokon nyugvó alkotmányára sem, a melyben centralisationak” stb. nyoma sincs, miután tudva

tett s példányképek is helyesen elválasztott Zürich összes társadalmának lángoló buzgalma mellett is 40 év alatt (1830-1870.) volt képes eljuthatni, legkevésbé fog pedig emelkedhetni oly elvek vezérlete alatt, melyek az országos lendület ellenében a zavart és a visszahatást képviselik.

E felvilágosítással tartozni véltünk, nem Debrecennek, melynek arra aligha van szüksége, hanem az igazságnak és a népiskolai törvénynek, mely e ponton súlyosan volt megtámadva, s azon nagyobb községeknek, melyeket Révész a felsőbb nép- és polgári iskoláktól a köztudomás szerint gazdag Debrecenre néző feladat megbíráhatatlansága által elijesztetni akar.

van, hogy a magyar prot. egyház alkotmányában a legnagyobb közösségek (kivéve Erdélyt, hol az egyházi alkotmány a többi kerületekéhez képest legkevésbé „demokratikus”) rendszereint épen abban a viszonyban állanak az egyházmegyéhez és a centralis egyházi hatósághoz, melyben a legkisebbek.

Ezenkívül a szabadság veszélyeztetését látja R. abban is, hogy a tanfelügyelő elnöke és vezetője (és nem csupán tagja) a megyei iskolai széknek, hogy a miniszter által neveztetik ki a megye kijelölése nélkül s közvetlenül az alá van rendelve, és hogy a miniszternek általában egyéb tekintetben is (képezdei tanárok kinevezése, tanodák állítása, tanterv készítése és isk. mulasztási esetek megszabása, a tanítót elmozdító ítélet helybenhagyása nagy hatalmat ad a törvény. Részemről úgy ítélek, hogy ott hol a társadalom és a községi élet maga is egész lelkesültséggel és teljes erejéből működik a népiskola ügyében, és hol a törvények tekintélye teljes épségben fenáll, ily intézkedések feleslegesek, sőt ártalmasak volnának.

A mi viszonyaink között azonban ezek még szükségeseknek látszanak. Mi egy erőteljes tényezőt akarunk mozgásba tenni az elhanyagolt műveltség felemelése végett, mely a nemzet egész hatalmát képviselje. Ha erő kifejtést és sikert óhajtunk, nem vonhatjuk meg a felhatalmazást a kormánytól Különben is nem a hatalom az, a mely veszélyes a szabadságra nézve, hanem a felelősség nélküli ség. Azon kell tehát lennünk, hogy a parlament és a közélet nyilatkozásának egyéb közegei útján tudjuk jól ellenőrizni, s hol szükség, helyre igazítani a miniszter intézkedéseit, ki ez ügyben az egész lanyha igyekezett! ország helyett fesz és rendelke-

zik s különösen, hogy buzgalma eféle bürokratiára ne fajuljon, minő ellen B u n s e n n e l együtt R é v é s z méltán kikel, mely „a legkisebb részletekig menő gyám-
ság alá szorítása a népnek az állam nevében, mely maga mellett semmi önálló kört el nem ismer, s különösen a
községek önállóságát megsemmisíti.” Eféle törekvésre a
törvény nem jogosítja fel a kormányt. A törvény ugyanis
ép úgy mint „egyházunk demokratikus alapokon nyugvó
alkotmánya” helyhatóságra bízva a tanító választását,
fizetése megszabását, a tandíj és a szünidők kérdését, az
iskolai vagyon és épületek kezelését és közvetlen kormány-
zatát stb., s olyan jogokat ad a felsőbb hatalomnak, melyek
prot. egyházunkban sem illetik a helybeli hatóságot, mi-
nők a tanügy legfőbb felügyelése, a tanítók választásá-
nak s díjazásának megerősítése, a tanterv és tankönyv-
nek megszabása, az iskolai vagyon és épületek lelkiismer-
etes és célszerű kezelésének és építésének ellenör-
zése stb.

És ha már most, látva, hogy a jogok ily hasonlóan
vannak prot. egyházi szervezetünkben és a népiskolai tör-
vényben felosztva, s tapasztalatból tudva, hogy a jogok
ily felosztása iskoláink életére nézve inkább jótékony mint
káros volt, azt kérdezzük, hogy és mi által tör hát e
törvény a prot. iskolák élete ellen? E kérdésre R é v é s z
ő l azon feleletet nyerjük: úgy és az által, hogy a tör-
vény a felekezeti iskolákra elviselhetetlen f é n y ű z é s t
parancsol, s e g é l y e z é s e k h e z pedig s e m m i v e i
sem járul, minek következtében a protestáns iskolák te-
temes részben kifognak pusztulni a haza földéről,” a
minthogy ő biztosan tudja, hogy a magyar kormány em-
berei e törvény által „ez időszerint bizonynyal nem mást
a k a r t a k , mint a létező felekezeti s különösen pro-
testáns iskolákat t e l j e s e n m e g s e m m i s í t e n i .”
(Figy. 173)

A „fényűzés,” mely a prot. iskolákra parancsoltatik abban áll, hogy a törvény 8.12 □lábnyi térséget szab az iskolateremből mindenik tanítványra, 60 gyermeket mindenik tanszobára s 80 tanítványt mindenik tanítóra, Révész ez intézkedés helytelenségét külföldről vett nagyszámú példák és bizonyítékok felhordása által igyekszik kimutatni, a mi neki általában sikerül is. A 60 gyermeknek egy szobára való meghatározása, mint már fennebb is láttuk, különösen tarthatatlan. A terület megszabásának, melyben főcél a belélegzendő körlég egészséges voltának biztosítása, szintén alig van értelme, ha egyszermind a tanszoba magassága is meg nem határozatik. Helyette tehát, ha már számokban akarták megszabni a termék méreteit, sokkal okszerűbb lett volna a mindenik gyermekre eső körlég köbtartalmát meghatározni, mint az külföldön újabban szokásban van. A mi az egy tanító által tanítandó gyermekek számát illeti, azt 100-ra bízvást lehetett volna tenni, a mint az else törvényjavaslat megjelenése után néptanítóink részéről csaknem egyhangúlag javasoltatott.

Mindamellet azonban, hogy a törvény igényeinek túlfeszített voltát mi is beismerjük, nem vagyunk oly nézetben, hogy e fényűzésre kényszerítés prot. iskoláinkat el fogja pusztítani, sőt ellenkezőleg azt hisszük, hogy me g l é v ő i s k o l á i n k n a k a l i g h a f o g á r t a n i.” Az általam összeállított és közzétett statisztikai adatokból ugyanis nyilván van, hogy miután egyházunkban átlag csak 63 tanuló esik egy tanítóra, s a n n á l f o g v a e g y t a n s z o b á r a, iskoláink a törvény ama legnehezebb igényeinek megfelelő helyzetben vannak, s a mennyiben a tanszobák itt-ott a területi mértéket nem ütnék meg, azon e g y f a l k i s e b b r a k á s á v a l segíteni nem lesz oly feladat, melyet gyülekezeteink meg ne bírnának.

A nehéz feladat tehát csupán a nagyobb népességű egyház-községekre néz, melyek e d d i g i i s k o l á i - k a t m e g t a r t h a t j á k ugyan, de a folyvást szaporodó tanítványok kedvéért vagy új iskolákat fognak még alapítani, vagy elnézendik, hogy azokról a község gondoskodjék. E nagyobb községek összes népessége azonban a protestáns egyháznak csak kisebb részét teszi. Azon föltevést, mintha a törvényhozók a prot. iskolákat a k a r t á k volna megsemmisíteni, a fentebbi ozámok megállapítása által, részemről nem tudom elfogadni. Ha ezt a k a r t á k volna, más utón egyszerűbben és könnyebben is elérhették volna. Ezen az utón mint látjuk, céljokat soha el nem érendik. S ilyesmire törekedniök felette nagy botorság is lett volna részökről. Ugyan hogy lett volna az állam képes kitölteni azt a nagy űrt a köznevelés terén, mely a terv sikerillése esetén előállott volna? Mivel tudta volna kipótolni az anyagi veszteséget, ha a mi egyházadói pénztárunkat bezártuk volna az iskolai szükségek előtt? hol vett volna elegendő képzett tanítókat községi iskolái számára, holott a mi tanítóink számának hasonlíthatatlanul nagyobb fele nem bír a törvényben megszabott qualificatióval? s hogyan remélhette volna ily erővel meghódítani a jövődőt a közös iskolának?

A mi a prot. egyház állami s e g é l y e z t e t é s é t illeti, bármily méltányosnak és jogosnak tartjuk azt, mindaddig, míg mellettünk más egyház országos eredetű javak élvezetében van: mi, mint egy korábbi cikkben már fejtegettük, épen a prot. egyház érdekét tartva szem előtt, sem óhajtjuk azt. Ha életképesség van bennünk, megfogunk élni magunk erejéből; ha nincs, ily gyógyszer sem tarthat meg, sőt arra fog szolgálni, hogy belszervezettinket és életerőnket megvesztesse. Azt azonban kívánjuk és a közmívelődés érdekében követeljük, hogy

ha van a clerus kezében a köznevelés emelése végett adott országos vagyon, az, miután az állam irányzata a növelést a felekezeti vezérlet alól emancipálni, ezentúl a felekezetekre való tekintet nélkül használtassék fel eredeti rendeltetésére. Ez a kor szózata és a tények logikája, melyet nálunk mindenki ért, s mely elől nem dughatja be füleit a clerus sera, mely a községi iskolák elien egyrészt ezért indított harcot. „Ki merné tagadni” úgymond az I r á n y z a t o k szerzője „hogy a közös iskola a többi hitfelekezet részéről nem egyéb, mint e l ő j e g y z é s a kath. (azaz: a kath. kézben levő országos) i s k o l a i v a g y o n r a .” (47. 1.)

Azonban múlhatatlanul szükséges, hogy a községeknek adandó állami segély osztogatására nézve mielőbb valami igazságos kulcs állapíttassák meg, s a törvény e részbeli hiányossága kipótoltassék. A mostani törvény mellett megeshetik, hogy két egyenlő nagyságú határral s egyenlő vagyonosságú lakossággal bíró község közül az egyik, mely egykor a határrendezés alkalmával a népnevelés emelésére külön területet szakított ki, államsegélyt nem vesz igénybe, a másik pedig, mely a polgárok önzése miatt semmi e fé l é t sem tett, államsegéllyel lesz megörvendeztetve; megeshetik, hogy A. falunak kevésbé vagyonos, de áldozatra kész lakosai, iskolájok terhét egészen földözni fogják, míg a tehetősebb, de a mívelődésért áldozni nem hajlandó B, falu a törvényes 5% fizetésen felül semmit sem teljesítvén, államsegélyből fog támogattatni; megeshetik, hogy néhol a tandíjt megtartják, hogy annál inkább gyarapítsák az iskola pénztárát, másutt minden önkéntes ajánlat elmarad az iskola javára s az iskolai szék a tandíjt is eltörli, miután az államsegély annál biztosabban remélhető, minél nagyobb lesz a fogatkozás. Hogy tehát az önzés és mívelődési ellentörekvés rendszeres jutalmat ne kaphasson, s az állami köz-

vagyon méltányosan és igazságosan osztassák szét, meg kell állapítani, hogy az iskolai költség hányadrészét viselje a család, hányad részét a község és hányad részét az állam? Bernben az 1870-diki iskolai törvény szerint, az iskolák építésénél az állam az építkezési költség 5%-kát viselheti. Thurgauban csupán azon föltétel alatt ad az állam segílyt a községeknek, ha ezek szerződésileg kötelezik magokat egy a község és a községlakók vagyoni állapotához mért pénzösszettel járulni iskolájok pénzalapjához. S c h e r r javallja, hogy az iskolai költségek $\frac{1}{4}$ -dét a család, $\frac{1}{2}$ -dét a község s $\frac{1}{4}$ -dét az állam viselje, tehetlen szegénység esetén azonban ez utóbbi tetemesb mérvű segílyt is nyújtson.

A törvény kellő foganatosítása a a tanügy biztos módon fejlesztetése és emelhetése végett multhatatlanul megkívántatik, hogy a kik annak végrehajtására s ennek vezetésére előállítatlak, t. i. a tanfelügyelők, e pályán elméletileg és gyakorlatilag avatottak legyenek. Törvénybe kell azért tenni, hogy felügyelőségre csupán szakember alkalmazható, ki jártasságát hivatalba lépte előtt igazolni köteles. E részben nálunk már eddig is hibák követettek el, melyeket nemcsak Révész támadott meg, hanem a külföldi és bécsi szakművek is feljegyeztek. (Wolf r. Ch., és J e s s e n, Päd. Blatt. 1870. 17. 18. sz.)

A helybeli felügyelet azon módja, melyet a törvény a heti iskolalátogatás alakjában megszab, okszerűtlen és a tanítóra nézve bosszantó. A felügyelő látogatása általában megzavarja a tanítás rendes menetét, mert igen kevés látogató ért ahoz, úgy intézni eljárását, hogy az az idő, melyet ő az iskolában tölt, a tanítóra nézve haszontalanul ne vesszen el. S minden héten elveszítetni egy órát, az egész iskolára nézve hátrányos. Átalában a visitatio a jó tanítóra nézve nem szükséges, a rosszat meg nem javítja, s oly esetekben, hol nem szakférfiú gyakorolja,

ki kellene mondani, mint az 1867. bajor törvényjavaslat kimondja, hogy az csupán a külügyekre (épület, mulasztások stb.) terjedhet ki, a tanítás technikai vezetését azonban nem érintheti, a látogatások idejére nézve pedig elég lenne annyit igtatni törvénybe, hogy azok oly idő közkben ismétlődjenek, a minőkben a helyi érdekek s az ügy fontossága kívánják.

Télen a legtöbb mulasztó gyermek azért nem jár el az iskolába, mert szülők nem látják el a szükséges téli öltönyt; ugyanezen gyermekek nyáron azért mulasztanak, mert szülőknek k e r e s n e k , mint igen számos szegény gyermek azért nő fel iskola nélkül, mert szülők igen korán elhalván, jószívű emberek által könyörületből tartatik, vagy ezeknél .mint cseléd tartózkodik, igen csekély bérért (rendszerint élelem és ruházat), de ezen emberek azonnal elbocsátanak világra magoktól e gyermekeket, mihelyt őket azok pontos iskoláztatására köteleznék. Az ilyen gyermekekre törvényileg kell kimondani, hogy a község őket szülők költségén is köteles ellátni ruházattal, azon esetben pedig, ha árvák volnának s gondjokat senki fel nem venné, tartáspénzzel, hogy ekép a tankötelezettség rajok is komolyan alkalmaztathassák.

A törvény ezen s eféle fogyatkozásai azonban, melyek könnyen helyrehozhatók, mit sem vonnak le annak általános becséből s életrevalóságából, miután annak alapeszméit nem érintik. Még azon intézkedése is, melynél fogva a felekezeti nevelést törvényesíti s melyet mint egyik korábbi cikkemben kimutattam, elméletileg helyesen a paedagogia szempontjából nem lehet, a gyakorlati viszonyokra tekintve a közmívelődés érdekéből annyiban üdvös, a mennyiben ez i d ő s z e r i n t semmivel sem lehetne kipótolni azt a hiányt, mely előállana akkor, ha az egyházak a köznevelés teréről a törvény tilalma által

leszoríttatnának. Ha nem tekintenők is azt a nagy befolyást, melyet a felekezetek a kedélyek nyugalmára gyakorolnak, csupán azon szempontból az érdekek lehető legszerencsésebb egyeztetésének véljük biztosítani a felekezetek iskolai jogait oly kikötéssel, hogy az állam megvárja tőlök, hogy iskoláik a mértéket megüssék.

Elfogulatlanul végig tekintve a törvény mindazon pontjain, melyek a felekezeti s ezek közt a prot. iskolákra is vonatkoznak, miután a tankötelezettségi évek, s a képzettségi minimum állami megszabását a prot. kerületek még a törvény létrejötte előtt szükségesnek s az állami felügyeletet jogosnak ismerték el, s miután a törvény meghagyta nálök mindazon szabadságot, melylyel eddig a tanterv és tanmód, a kézikönyvek és tanszerek megállapításában, a tanítók választásában, iskolai alapjaik kezelésében és szaporításában, s általában a tanügy egész kormányzatában éltek, – s miután azon óvrendszabályok, melyeket a törvény a végből állít fel, hogy az ifjú nemzedék egészsége romlott lég által meg ne vesztegettesék s előhaladása a tanerő aránytalan csekély volta miatt lehetlenné ne tétessék, tényleg olyanok, hogy azoknak minden nagyobb erőfeszítés nélkül átlagosan eleget tethetnek, a mennyiben még eleget nem tettek volna, – s miután iskoláikat még azon esetre is megtarthatják a felekezetek, ha rosszak s a törvény igényének meg nem felelők, – s miután a törvény az osztó igazság szempontjából határozottan rendeli, hogy oly helyeken, hol valamely felekezet iskolája községi segílyt huz, abban azon felekezet is részesíttessék, mely eddig belőle ki volt zárva: jó lelkiismeretiúi mondhatjuk, hogy a törvény a felekezetek iránt a legnagyobb kíméletet tanúsítja, s annak határozmányjaiból egyházjogi sérelmeket csinálni csupán a látni nem akaró szenvedély képes, mely a szellemiség és a nemzeti élet legnagyobb fontosságú kérdéseit

is szűkkörű és balul felfogott érdekek szempontjából kéli meg.*)

*) Ezen „sérelmek” közé tartozik az is, hogy a törvény lehetlenné tette a f e l e k e z e t i iskolák községi és állami segélyeztetését, s ez komolyan hirdettetik akkor, midőn e sérelmi urak szeme láttára a községek folytonos s részben új segélyekkel támogatják iskoláikat, midőn az állampénztárból egy év alatt 86,316 firt osztatik ki a felekezeti tanítók közt, midőn ezek évek hosszán át ingyen szaklappal láttatnak el, midőn több mint 4000 iskola láttatik el ingyen földgömbökkel, térképekkel, természetrajzi ábrákkal, számológépekkel stb. ugyancsak állami költségen! Idetartozik továbbá az, midőn felpanaszoltatok, hogy a t a n f e l ü g y e l ő k nem felekezetek szerint neveztetnek ki. Ily alapon követelni lehetne még azt is, hogy a protestánsoknak külön közoktatási minisztere legyen, az ő pereikben prot. bírák ítéljenek, birtokaikat protestánsok telekkönyvezzék, hogy határaikat prot. fegyverekkel védjék és prot. vasutak hasítsák s természetményeiket protestáns pénzzel fizessék. Ez a kívánság az atyák idejében nem is lett volna oly nevetséges, midőn t. i. a törvény világosan különbséget tett egyik és másik felekezet közt, midőn a felekezetek méltányos és jogos igényeik kielégítését nem várhatták a törvény tőli, hanem csak hitfeleik érzületétől. Ebben az időben, egészen helyén volt kikötni, hogy az állami, megyei és község hivatalokra a kath. tisztviselők mellett a protestánsok minő rendben alkalmaztassanak. De korunkban? midőn az uralkodó felekezet előjogainak kath. honfitársaink ép úgy ellenesei mint mi, midőn a vallásfelekezetek közti egyenlőség és viszonyosság elve törvénybe tétetett, midőn az isk. törvény semmi nemű felekezet közt különbséget nem tesz, midőn prot. kerületek és oszlopemberek követelik, hogy az e g y é n i teljes tőkéletes vallásszabadság mondassék ki, úgy hogy az államnak még joga se legyen kérdezni a honpolgároktól, hogy van-e és micsoda vallásuk? olyasmit kívánni legalább is anachronismus. Nem igazolja azt azon felfogás sem, hogy a népnevelés lényegére nézve egyházi belügy, mert ha ez volna, akkor arra az államnak nem lehet és nem szabad befolyást gyakorolni valamint egyéb egyházi belügyekre sem, s ez esetben hasztalan nevezné ki a hitünkön levő felügyelőt is, mert annak befolyását elismerni annyi lenne, mint beléletünk idegszálaait idegen háta-, lom kezébe adni át, s önállóságunk és függetlenségünk léalapjait megsemmisíteni engedni. Ha tehát a népnevelés egyházi belügy: akkor

S ez utóbbi okokból lehet nagy mértékben elhibáztottnak mondani Révész fellépését s lehet mélyen fájlalni, hogy általa a tiszántali kerület egy lejtőre hagyta ragadtatni magát, melyen többé n i n c s megállapodás. A hatás, melyei nem kétlem, jóhiszemű föllépések ezen a téren okozott, a népnevelés fejlődésére igen kedvezőtlen s könnyen egész egyházunkra nézve végzeteljessé válhatnak.

Egész Európában oly üdvös mozgalom indult meg a közoktatás fejlesztése tekintetében, mely e téren új tényezőket tévén működésbe, végkép szakított az eddigi tespedéssel. A t i z e n e g y e d i k ó r a e l j ö t t , a midőn nekünk magyaroknak is meg kellett volna mozdulnunk e munkára, s nemzeti közönyösségünkben kilépünk. Most úgy látszott, hogy egyszerre minden szokásos kifogásainkból kifogytunk. A német nem bánt, inséges évek mostanában nem voltak, a kormány is tenni akar s vele a nemzeti ellenzék egyet ért. És ekkor egy szózat keletkezik: „N a g y b a j , m e r t a z i s k o l a i t ö r v é n y a v a l l á s s z a b a d s á g o t s é r t i !” Valóban épen ez kellett csak, hogy a tömeg ősi restsége s inertiája önnön szemében igazolva, s amit sem tevérsre neki szabadítva legyen. A kath. egyház iskolaügye a törvény által felállítatni rendelt községi tanácsok s a

semmi formában sem kell elismerni e téren az állam rendelkezési jogát; ha nem az: akkor azt kell mondani, hogy vezesse és ellenőrizze az állam ez ügyet úgy, a miat az ügy érdeke, az állam közjava s a törvényhozási leghelyesebb elvek igénylik. Ezen elvek szerint ma a hivatalviselésnél az illető vallása nem jó tekintetbe, s ha tekintetbe jőne, baj volna, mert a honpolgárok közti féltékenységet és válaszfalakat rendszeresen emelné, azon kívül, hogy a gyakorlati kivitelnél, főleg a nevezett esetben, hol csaknem mindenik megyére 6-7 tanfelügyelőt kellene kinevezni, legyőzhetetlen akadályokkal járna.

világi elem eddig szokatlan mérvű támogatása által egy hatalmas szövetségest nyert a munkában, a mely sok helyen már is nem kis tevékenységet fejt ki. Csak a protegyház terén nincs mozdulás, mely érdemes volna arra' hogy egy felbuzdulás jeléül vétethessék. A vezetők egymással elvileg meghasonlva, a közönség véleményében megzavarva állván: az ügybuzgalom tovább szünetel.

15. A népiskolai kérdés és a magyar protestáns egyház hivatása.

Az állam azon átalakulás után, melyen, korunkban a népjogok fejlesztésénél s a vallási szabadság biztosításánál fogva keresztül ment, nem csak hivatva lön a köznevelésügy vezetésére, hanem tekintve különösen azon versenyt, mely a kultúra terén mindenütt megindult, a legnagyobb mérvben ösztönöztetve és köteleztetve is, - nálunk Magyarországon inkább mint bárhol másutt, kiknek országos életünk nem csak attól van felfüggesztve, hogy általában mily előmenetelt tanúsítunk e nagyszerű versenyben, hanem attól is, hogy mily gyorsasággal tesszük meg azt.

„Egy ország hol a lakosságnak csak 27%-ka képes olvasni és írni:” ez a megdöbbentő valóság, melyet a legújabb népszámlálás feltüntet, a melynek tudatában még attól is remeghetnek, hogy a versenyhez nem bocsáttatunk.

Ily körülmények közt valóban nem csekély felelőseget vesznek magukra mindazok, kik annak az új áramlatnak, mely a felekezeti iskolarendszer mellett kifejlődött rengeteg tudatlanságon segítni törekszik, bármi ok es ürügy alatt is ellene szögzik magukat. Kik midőn arra volna szükség, hogy a régi és új erők e cél érdekében összhangzóan es teljes hatálylyal működjenek,

alaptalan aggodalmak terjesztése által mind a két erő hatását megbénítják; s kik közelebről prot. egyházunk” kebelében, midőn az építés ideje volna, vészkiáltásokat hallatnak, s mintha kívülről fenyegetne a romlás a háttára és az utcákra csoportosítják az erőket, holott benn a dolog körműnkre égett s a benső baj miatti elpusztulás fenyegeti a házakat.

Mert meg vagyok győződve, hogy a törvénynyel szemben nem védeni, hanem felhasználni kell tudunk az autonómiát, s a népnevelés virágoztatását nem a törvény ellenében, hanem a törvénynyel kell eszközölnünk. A protestantismus azt az ellenzékieskedést, melyet a koinmánynak a köznevelés ügyében vallott hamis, igazságtalan és ellenséges irányú régi politikájával szemközt egykor követett, nem követheti napjainkban, midőn az állam e részben törvényhozásilag a legcorrectebb alapelveket fogadá el s oly eszmék vezérlete alatt áll, melyek épen a protestantismus kebelén fogamzottak s erősödtek meg.

A protestantismus, mely a nép felvilágosítását célzó munkájában századokon át egy maga fáradt őszintén s küzdött ellenséges elemekkel: most egy bü és erős szövetségest talált az államban, kinek az érdekek teljes azonosságánál fogva mint rég várt bajtársnak, kell hogy kezét nyújtsa.

Mindketten létcéljaikat és életföltételeiket látják veszélyeztetve az által, hogy bennök és körülök roppant tömegek nőnek fel természeti tudatlanságban és vadságban, melyek kész eszközök a sötétség apostolai kezében s önnön javokat munkálni képtelenek.

Az iskolaügynek, bármily gyöngéket tüntessen is fel a felekezeti növelés azon elemeknél fogva, melyeket az egyház, részint eredeténél fogva, részint a későbbi századok behatása folytán magába vett, jelenleg még nélkü-

lözhetetlen szüksége van az, egyház támogatására. Úgy hogy, ha sokat vár az egyház az iskolától, még többet az iskola az egyháztól. Különösen a mi ez időszerinti növelést illeti, ebbe a korszerűen kimívelt tanerő hiányában, mind a község, mind az állam ő rajta kívül igen csekély mérvben folyhat be, egyelőre mindkettőnek fődolog lévén a jövő számára rakni le az alapokat s egy új vetéshez elkészíteni a földet, az eszközöket, a magot és a magvetőket.

Ehez mindenekelőtt pénz szükséges, melynek forrásait oly mérvben nyitná meg az állam, hogy e részbeni bőkezűsége, a községek és egyesek előtt is például szolgálhasson. Miután a magyar haza pénztárai a roppant kiadások által nemcsak teljesen ki vannak merítve, hanem még hiányt is tüntetnek fel; miután az adókat feljebb emelni, úgy látszik, többé semmiféle célra sem lehet: azon forráshoz kell folyamodnia, melynek holt vizét eddig is kár volt fel nem használni erre a célra, s mely épen kulturai célokra alapított az állam által. A k a t h. clerus kezén levő országos közvagyon t értjük. Több mint nyolcszázad története tanúsítja, hogy a kath. egyház e közvagyonnak méltatlan élvezője volt, miután a népnevelés terén minden gazdagsága dacára, általában annyi eredményt sem volt képes felmutatni, mint a merőben hívei filléreire támaszkodó protestans egyház. Bár elismerjük, hogy a r. kath. egyház és fejei a nevelés és tudományok érdekében időnként szép áldozatokat tettek: ámde ezen egyház ismeretes tendenciáinál fogva, melyeket a Syllabus és az utolsó concilium ismét egész borzasztó világosságokban tüntetnek fel, kétségtelenül elárulta, hogy sehol a tekintélyűit oly mérvben nem követeltetik mint itt, ami a nép felvilágosodását és szabadsági érzelmét ránézve nemcsak feleségessé, hanem ártalmassá is teszi, továbbá, hogy sehol a

változhatatlanság elve oly mereven fel nem állított és keresztül nem vitetett, mint ezen felekezet dogmaiban és intézményeiben, a mi nyílt tagadása az emberi fejlődésnek s ezzel együtt nemünknek brutalitásra kárhoztatása. Ily körülmények közt egész bizonyossággal mondhatni, hogy épen azoknak nevelése van legnagyobb mérvben veszélyeztetve, kik magokat ezen egyház nevelése alá adják, s ezen egyháznak gazdag segélyforrásokat nyújtani, hogy nevelési intézményeit fenntarthassa, tulajdonképen annyit tesz, mint a népnevelés forrásait egy célelles irányban megsemmisíttetni.

De nem is egyezik többé ily gazdálkodás azon elvvel, melyet az állam a vallási egyenjogúság tekintetében elfogadott. Ezen elv keresztülvitele tekintetében mint Kossuth 1871. Jan. 12. nyílt levelében (L. e Magyar-Új s. 1871. 16. sz.) írja, csak egyetlen egy alternatíva képzelhető: az t. i. hogy az állam vagy egyik egyháznak se adjon semmit, vagy minden felekezet szükségét fedezze. Az 1848-diki országgyűlés az akkori válságos napokban, midőn a reakció ellenében a hongyülés minden polgárának egyesített erejére volt szükség, a kath. clerus izgatásaitól tartva, nem merte a kérdést a helyes irányban megoldani és kénytelenségből a rosszabbikba terelte, melyszerint meghagyván a klérusnál az országos ellátást, a többi felekezeteknek is megígérte, hogy anyagi szükségleteiket fedezni fogja.

Most azonban, midőn kétségtelenül kitűnt, hogy e rossz terv az állam anyagi elégtelensége miatt ki sem vihető s a régi igazságtalanság mindig fennáll, miután a másik helyesebb út választására mind a békés idők mind a közvélemény nyilatkozatai kedveznek: nincs többé semmi elfogadható oka helyesebb irány további mellőzésének. A kérdés ez irányban! megoldására maga a kath. egyház hívja fel az államot, midőn magának autonómiát kér. Meg

kell ragadni e megbecsülhetetlen alkalmat, és miután autonómia és állami ellátás együttvéve képtelenség,*) adja meg az állam a r. kath. egyháznak az autonómiát minden természetes föltételeivel és következményeivel a szerint, a mint az említett levelében Kossuth is oly meggyőzően javasolja.

A mi pedig különösebben a k o r m á n y népiskolai teendőit illeti, ezek közt első helyen áll megszerezni a törvény számára azt a tekintélyt, melylyel a honpolgárok, főleg pedig a közigazgatási hivatalnokok előtt bírnia kell.

A népiskolai törvény végrehajtása leginkább község b í r á k o n és s z o l g a b í r á k o n fordul meg, első dolog azért oly intézkedéseket tenni, hogy ezen urak kiknek tanügyi csekély érdekeltsége miatt ez idő szerint legnagyobb kárt vall a közmívelődés, a folytonos és erélyes ellenőrzés által meggyőzethessenek a felől, hogy a népiskolai törvény pontos végrehajtása valóban komoly és elutasíthatatlan kötelességök. Ha van oly hazai törvény, mely a hivatalában hanyag és engedetlen tisztviselőt sújtja: minden időveszteség nélkül és kérelmetlenül kell irányokban alkalmazni, mert a népiskolák sorsa a leglényegesebb pontokon, minők a tankötelesek feljárása, új iskolák állítása leginkább az ő kezökben van.

Átalában, teendője a kormánynak kimutatni, hogy a tanügy körüli intézkedéseiben többre képes, mint az egyházi hatóságok, e végből mindenütt, hol a tanköteleseket oktatással ellátni lehet, egész hatályában keresztül vitetni az iskola kötelezettséget, átalában jó karba he-

*) Ámbár a magyarországi kath. autonomikus gyűlés javaslatkészítő bizottsága e kettőt együtt kívánni elég szerény! Nem is volna rossz gondolat: az állam javaiból élni és az államtól mit sem függeni.

lyezetteti a meglevő iskolákat, s felállítatni lassanként a hiányzókat.

Különösen vigyázni kell pedig, hogy a fennálló törvényekhez képest minden felekezet irányában egyformán igazságos és méltányos eljárás kövessék. hogy e szerint még árnyéka is kikerültessék minden aféle gyanúnak, mintha a világi hatalom még mindig egyik vagy másik különösen kegyelt felekezet sajátlagos érdekeit ápolná, s továbbra is a clerussal fúna egy követ.

Ha ezt az erélyt és pártatlanságot nem képes tanúsítani az állam és a kormány, joga sincs kívánnia azt, hogy a tanügy barátai s a felekezetek bizalommal legyenek hozzá s ez utóbbiak iskoláikról lemondjanak.

A protestáns egyház, mint ezt hivatalos nyilatkozataiból kimutattuk, ez idő szerint oly többséget zár kebelében s oly vezéreszméket fogadott el, melyek szerint óhajtja, hogy minden vallási társulat önerejéből álljon fenn, az állam tanügyi főhatósága iránt előlegesen is bizalmat táplál, a felekezeti növeléshez minden áron nem ragaszkodik s a nemzeti közös iskolarendszer előnyét elismeri. Azon hitfelekezet részéről, melynek tanodái nálunk eddig átlag a legjobbak voltak, ez a lehető legnagyobb önzetlenséget mutatja s az új aerát a legméltóbban avatja fel. A prot. egyház részéről, mely a katholicismus türelmetlensége miatt századok óta oly sokat szenvedett, mely vérző szívvel tapasztalté, hogy a különböző hit miatt mennyi fájdalmas szakadás, pártoskodás és küzdelem, s ezek folytán mily roppant erővesztés állott elő nemzetünk kebelében, leszámítva némi sajnós tüntetéseket, előre a legbiztatóbb kilátások nyújtattak az állami élet újabb, egységes és bensőleg kibékült szellemben fejlesztgetésére. S ezzel újabban is fényes tanújelét adta annak, hogy a hazafiságban meg-

előztetni nem engedi magát. Kell, hogy e magatartás teljes értékét és súlyát felfogja és méltányolja az állam.

Mindamellettt nem lehet állítani, hogy az egyház e magatartása áldozatokat foglalna magában. Oly nagyszerű hivatással bíró társulatnak, mint a miénk, kötelessége létcéljait semmi idegen érdekeknek sem rendelni alá s joga van elhatározása indokait önmagából merítenie.

Ha igaz az, a mit minden protestáns büszke önérettel vall, hogy a Protestantismus a felvilágosodás szülötte s a közértelmiségre támaszkodik, akkor minékülük g. közoktatási kérdést nem abban az alakban kell felállítanunk: felekezeti legyen-e népnevelésünk vagy sem? hanem ebben: „Minő legyen az, hogy a felvilágosodást és közértelmiséget minél nagyobb mérvben terjeszthesse és fejleszthesse?” A tudatlanság megtörése a fő dolog; hogy mi magunk hajtjuk-e azt végre, vagy helyettünk a fő dologra nézve mások teszik azt meg: szerintem mellekes kérdés. Világító szerre van szükségünk, hogy a bennünket körülözönlő sötétség közepette láthassunk, hogy mi állítjuk-e elő e nélkülözhetetlen cikket, vagy annak fényét használjuk fel, melyet a közszükséglet földözése végett mások állítanak elő: nem lényeges dolog. S e melleleges körülményekre fektetni a fösúlyt: egyike azon végzetteljes tévedéseknek, melyektől annál inkább kell óvakodnunk, mert a történelmi szempontok mintegy csábítani látszanak azok elkövetésére. Holott kétségen kívül van, hogy e korszakban merőben új viszonyok közé és új terrénumra léptünk, hol a régi tapasztaltoknak minden bizonynyal hasznát vehetjük ugyan, de ha a megváltozott helyzet körülményeihez nem alkalmazkodunk s azokat fel nem használjuk, ép oly veszedelemnek teszszük ki magunkat, mint a hajós, ki arccal a megfütött út felé fordulva kormányozza szirtek és zátonyok között járművét.

Ha csupán a múltak tapasztalataitól kérnénk is tanácsot, több pontra nézve óva intene az bennünket, melyeken az egyház elégtelensége elpalástolhatatlanul kiderült. Nem ismételve itt azt, a mit e részben már elmondtunk, csak egyet hozzuk még fel például: s ez a tankötelezettség. A mit pár évvel ezelőtt Angliában az 1868. népiskolai bili alkalmából B r u c e az országos közoktatásügyi tanács elnöke nyilvánított, hogy t. i. ott, ha a tankényszer behozatnék, a lakosság 50%-ka ellen erőszakos eszközöket kellene alkalmazni, ugyanazt mondhatjuk Magyarországon a mi népünkre vonatkozólag ia. Ha az iskolák felekezeti intézetek, és a felekezet komolyan akarja, hogy tagjai tudatlanságban ne nőjjenek fel, sőt ellenkezőleg, törvény szabta módon oktatásban részesüljenek: kikerülhetetlenül abba a helyzetbe szoruland, melyben úgy tűnik fel, mint a ki a hívek egy tetemes száma ellenében folytonosan kényszerrendszabályokat alkalmaztat. S valóban a prot. egyház sokkal azelőtt, hogy a népiskolai törvény megalkottatott volna, már elrendelte, hogy az iskolai mulasztások pénzbírsággal sújtandók. Ez azonban oly tér, melyen korunkban, midőn épen sürgetjük, hogy az egyháznak semmiféle kényszerítő hatalmat sem kell adni, s midőn mindenki számára egyéni tökéletes és korlátlan vallásszabadságot követelünk, egy lépést sem lehet tenni, a mint hogy egyházunk ezen a téren benső ösztönénél fogva gyakorlatilag eddig sem tett egy erő teli es lépést sem.

S ez a körülmény, hogy t. i. a vallási társulatok merőben a hívek önkéntes hajlamaira vannak utalva s ezek ellenében a felvilágosítás, kérés és buzdítás eszközeinél egyebet teljességgel nem használhatnak, egyéb tekintetben is igen megfogja nehezíteni a felekezeti növelés kivitelét. Ős idők óta, s a népiskolai törvény szerint is jogában áll a felekezetek képviselőtének iskoláik költ-

ségét az egyházközségre kivetni; ámde tudjuk, hogy ezen adózási rendszer eddig is, míg annak erejét a törvényes végrehajtások emelték, a folytonos és rengeteg adóhátralékok miatt általában mily szegénységben hagyta egyházainkat s a nép kebelében eleitől fogva máig menny-e panasznak, keserűségnek és elidegenülésnek volt kiapadhatlan forrása? Ha a vallásszabadság kimondva lesz, nemcsak a szorosán egyházi célú kivetett adók behajtását fogja megtagadni a közigazgatás, hanem hihetőleg a népiskolai törvényben meghagyott amaz iskolaadó-kivetési jog is fel fog függesztetni, a mennyiben az állam nem eshetik oly következetlenségbe, hogy egyik szavában azt mondja a polgároknak: „Nem lehet titeket kötelezni és kényszeríteni semmiféle vallási dologra,” másik szavában pedig elnök írja: „Tartoztok fizetni oly tanintézetekre, melyeknek nyíltan bevallott célja a növelés és tanítás egész rendszerét felekezeti elvek szerint idomítani!” Egy szóval, a teljes vallás-, illetőleg lelkiismereti szabadság proclamálása, melyet pedig nálunk az egyházkerületek is sürgetnek, a legnagyobb valószínűség szerint igen meg fogja nehezíteni a felekezetek jövő fennállását. S ily körülmények közt létérdekeink követelik, mint a végtelen tengerre bocsátott úszónál, hogy minden erőnket életünk fenntartására fordítsuk, a mellék terhektől pedig lehetőleg szabaduljunk.

Mert a történelem és napjaink tanúsága nyilvánvalóvá tették azt, hogy az iskola korunkban úgy áll az egyházhoz, mint járulék az önmagában egészhez. Napjainkban több külföldi államban virágzó vallásosságot és hatalmas egyházakat találunk saját felekezeti iskolák nélkül.

A régiebb időkből is azt látjuk, hogy nem az iskolák szülték és tartották fenn az egyházakat, hanem egészen

ellenkezőleg. Azon elmélet tehát, mintha a felekezeti iskolák létalapjai és életerei volnának az egyházaknak, tapasztalati tények által meg van döntve. Minden társadalmat az az erő tart fel, mely azt életre szólította, s ezen erő az egyházakra nézve a szellem és a buzgóság, melyet maga körül terjeszt s tagjaiba átönt és táplál. Hajdan, midőn a népoktatással az egyházon kívül úgy szólva senki sem törődött s midőn a társadalmi élet fejletlensége és elszigeteltségei mellett a gyermekkori benyomások az egész élet felett megtartották uralkodó befolyásokat, az egyháznak külön iskolákat kellett tartania, mert ha ezt nem teszi, hívei semmiféle növelésben sem részesülnek s a vallás tanait és külformáit el nem sajátíthatják, s közelebb a protestánsoknál az egyházi beszéd és a biblia sikeresb értésére el nem juthatnak. Ezen iskolák azonban, a mint e felől az orthodoxok sürűen panaszkodnak, már ennek a kornak valamint a megelőzőnek is, oly egyéneket neveltek, kiknek igen nagy részénél nincs meg az egyházas érzület kellő mérvben. Az a kérdés tehát, hogy azon célt, melyet régebben a külön felekezeti iskolák által őseink elérni törekedtek, nem lehet-e a mi megváltozott viszonyaink közt más utón ép ily mérvben vagy tán még jobban elérni?

Hogy a hívek általános emberi növelésben s oly míveltségben részesíttessenek, melynek közlése minden felekezeti iskola feladatának felerészét képezi, ahhoz ide-tova nem lesznek többé szükségesek a felekezeti tanodák, miután ezen növelést és míveltséget az állam minden honpolgárra nézve kötelező vé tette, s azok elérésére biztosabban célhoz vezethető eszközöket ajánlott, mint a minőkkel eddig az egyházak rendelkeztek .

Hogy pedig a hívek azon vallási szellemet, tanokat és formákat elsajátíthassák, melyek közlése a felekezeti iskolák feladatának másik részét tette, s mely feladat-

nak ezen iskolák csak tökéletlenül feleltek meg, ezen célt, mely csakugyan létalapjához tartozik minden egyháznak, tévedés azonosítani a felekezeti iskolával, miután azt valamint más országokban, úgy nálunk is el lehet érni sajátlagos felekezeti tanodák nélkül, s egyszersmind úgy vélem ennek érdekében többet is kell tenni, mint a mennyit egyházi iskoláink eddig tettek.

Az egyháznak szabadságában áll, sőt kötelessége is vallási növelésben és oktatásban részesíteni az ifjú nemzedéket, arra kiválasztott alkalmas órákban, bármiféle tanodába járjanak is azok. Meglehet erre nem lesz annyi ideje mint saját iskoláinál, de megjegyzendő, hogy a vallásosság felébresztése kevésbé függ a közlött ismeretek tömegétől, mint inkább az érzületre hatástól, továbbá, hogy míg az eddigi mód szerint az iskoláztatás, tehát a vallásos nevelés, átlag legfeljebb 4-5 esztendőre szorítkozhatott, a törvényben most már 9 évre terjesztett ki, mely idő alatt az eddigi eredmény kevesebb óraszám mellett is elérhetőnek ígérkezik.

Egyébiránt nekem úgy tetszik, s e részben talán minden növelő egyetért velem, hogy a vallási és erkölcsi iskolai növelés sikere merőben kétséges és bizonytalan, ha annak a növendék otthoni környezete is folytonosan segítségére nincsen s ha az később, serdülő korában, folytonos ápolásban és támogatásban nem részesíttetik. S itt jövünk rá arra a dologra, mely miatt nálunk az ifjúság vallási növelése általában ki nem elégítőnek mutatkozott. Iskolai vallástanításunknak nemcsak a tanmód hiányosságai miatt nem volt és nincs kellő ioganatja, hanem a miatt is, mert a tanító és a szülék működése közt nem volt és nincs meg a kellő összhang, s a gyermek a mennyire épülhetett vallás-erkölcsi tekintetben a tanoda falai közt, ugyan annyira esett hátra az otthoni és utcai behatások következtében. Ide járult még

az a baj, hogy az egyház vallásos növelése éppen akkor szűnt meg rá nézve, midőn arra a legnagyobb szüksége lett volna, t. i. a serdülő korban, midőn eddig nem érzett vágyak és eszmék hevítik az ifjú embert, midőn mint a ki némi önállóságra tett szert, először lép be a társaságokba, s tetteinek urává leszen. Ez a korszak, ha gondos vezetés és folytonos oktatás alatt nem találja az ifjút, még ha korábban jól induit és szelíd természetű volt is, legnagyobb részben elvadítja és természetéből mintegy kivetkőzteti.

Az egyháznak tehát, ha azt akarja, hogy az a szellem, mely őt fenntartani hivatva van, az új nemzedékbe is átplántáltassék, mindenekelőtt oda kell törekednie, hogy ez a szellem azokban legyen meg, kikkel az új világpolgár legtöbbet érintkezik s kiknek példáját ösztönszerűleg követni szokta. Ha az egyház társadalmát valami általános kóranyag hatja át, előbb okvetlen a felnőtteknek keli átmenniök a tisztulás és gyógyulás folyamán, különben ép és erőteljes nemzedék nem fog előállhatni. A gyermeknövelés titkaiba legmélyebben látók kimondák, hogy a vallásos képzést illetőleg a legfőbb és a döntő befolyás a c s a l á d o k n á l van. Ha a ház nem isten temploma, ha a gyermek szívét és lelkét az anya nem termékenyíti meg, lehetetlenné válik a társadalmi élet fejlesztése és reformja. Ezt az eszmét fejti ki P e s t a l o z z i is „Lienhard és Gertrudjában.” S ide vonatkozólag mondja Schiller a nőkről;

„Der Menacheit Würde ist in Eure Hände gegeben,

„Bewahret sie!

„Sie sinkt mit Euch, mit Euch wird sie sich heben.”

S ez az a tér éppen, melyre tekintve a mi nemzetünknel szomorú süllyedést találhatunk. Nemcsak az

időszerint fennálló egyházak iránti közönyösség van rendszer körülmények közt általában elterjedve, hanem a vallás és erkölcs leglényegesebb eszméi is annyira megvannak támadva, az erény, a lelkiismeret és a kötelesség annyira elveszítik hatalmukat a tömegeknél, hogy úgy látszik mintha társadalmunkat ez időszerint nem a benső erő, hanem pusztán a külső kötelek tartanák. Az erkölcsi szüzesség, a családi élet tisztasága elhanyagolt, a magán jellem becsületessége ritkán található. A szülők a növelés kötelmeit egy részben nem értik és nem érzik. A nép kebelében, mint ezt a hihetetlen mérvben jelentkező rablások, a választási mozgalmak és véres kihágások mutatják, oly szenvedélyek forrognak, melyek nyílt ellentétben állnak a kor humanismusával és rendezett társas életével. A tulajdonjogról szóló fogalmak a legzavarosabbak, mely miatt nálunk a mezei rendőrségi kihágások sűrűbbek, mint talán bárhol másutt a világon, nem is említve azt, hogy a községi lakosok főleg a téli évszakban az apróbb tolvajlások által, helyenként, örökös aggodalmak közt tartatnak. Míg Angliában, úgy szólva, hírből ismerik az adóhátralékot és Zürich kantonban nincs szüle, ki az iskolai adót önként ne fizetné, nálunk a polgári és az egyházi adóknak majdnem fele része elkésve fizettetik és a lakosok igen nagy része, habár a fizetés módjában állana, bevárandónak tartja a megintést és a végrehajtást. Kétségenkívül e baj egy részét a szerencsétlen politikai viszonyok is okozták, de ott is jelen van, hol ezen ok többé be nem vehető. Gazdasági és olvasó-egyleteink, lelkészi és tanítói-testületeink amiatt szenvednek legtöbbit, mert a tagok egy része a felvállalt kötelezettségeknek nem tesz eleget. Nemcsak az önkéntes felbuzdulás és tevékenység tartozik a kivételek közé, hanem a kötelezett munka is nagy részben elmarad. Hatósági életünk és működésük így kerülhet ki-

fejezése, melyben a fejtelenség harapódzott el, és tán sehol a világon nem marad annyi törvény és annyi határozat „fogantlanul csupán p a p i r o n, mint mi nálunk,

A mit G a m b e t t a nemrég a francia nemzet kebelében a császárság által elárasztott corruptióról mondott, hogy t. i. „mivel elvesztettük amaz új életre kelté hatalmat, mely nélkül semmi sem állhat fenn és semmi sem diadalmaskodhatok e világon, t. i. a k ö t e l e s s é g és e r é n y eszméjét; egy pillanatig azt voltunk kénytelenek látni, hogy Franciaország örökre elveszett”, - csaknem ugyanazt mondhatjuk nemzetül)kről is.

Valamire van szükségünk, a mi több mint minden tudomány és gazdagság, a mi a nemzeti élet alapját képezi, melyen jelenünk és jövőnk építve van, mely a népjólét és a népszabadság első föltétele, mely nélkül „R ó m a ledől s r a b i g á b a g ö r b e d .” Ez az erkölcsi érzet, e nélkül a kultúra és a fejlettebb társadalmi intézmények sem meggyökerezni sem üdvös gyümölcsöket teremni soha sem fognak,

Ezen erkölcsi érzet ápolása az egyház feladata. E^oly munkatér, melyet isteni hivatásánál fogva neki kell magára vállalnia, mely merőben pusztán áll, ha ő fel nem lép reá, s ha itt teljes erejéből híven és kitarással nem fog működni, megérdemlenni, hogy az emberiség jobb szelleme tőle elforduljon.

A lelki éhség és szomjúság igen nagy. Mindenekelőtt ezt kell kielégítenünk, s mint szentek egyesületének első sorban szentségre és erkölcsi komolyságra törekednünk. Vallásos erőre és világosságra s az erkölcs újonnan felelevenítésére van égető szükségünk; igazságra és valódiságra, mely nem üres alakzatokba, szenteskedő cselekményekbe és szokásokba s a tudomány és az emberi szellem fejlődése által túlszárnyalt hagyományokba helye-

zi a kegyességet, s az egyháziasságot nem politikai és nemzetiségi tüntetések eszközéül használja fel; hanem a mely átvigye a vallás nemesítő hatását a családok tűzhelyére, a szívekbe, jellemünkbe, munkáinkba s a gyakorlati élet minden ágába és foglalkozásába, mely a demokracia fogalma szerint főhatalmat nyerendő népet eképszen t népsétegye s bele az eszményiek iránt tiszteletet oltson.

Ez a nagyszerű növelői hivatás, mely korunkban az egyházra vár s ezen a ponton szerezhethet ismét örök érdemeket magának a nemzet előtt. Azon mellékes műkedvelési téren pedig, melyen eddig főfeladata hátrányára járt, ezentúl más hivatottabb tényezőknek fogja helyét átengedni. Hajdan az egyház, mint egyetlen egy nagy szövetség, mely az embereket magasabb érdekek szempontjából egyesíteni képes volt, politikai tekintetben is nagy eredményeket vívott ki. Állami fennmaradásunkat a keresztyénségnek és a keresztyén műveltségnek köszönhetjük, melyhez őseink ragaszkodának; nemzeti szabadságunk és alkotmányos jogaink pedig a protestáns egyház kebelén találtak mindig ápoló karokra és biztos menhelyre. Mai fogalmak szerint az egyház mint állami tényező többé nem szerepelhet, annál kevésbé, mert az állam mit sem törődik tisztviselői és polgárai hitével; a nemzeti szabadság és az alkotmányos jogok megtalálták a magok természetes és legméltóbb közegeiket és biztosítékaikat, melyek hajdan nem léteztek, t. i. a népképviselést, felelős kormányt, sajtót, klubokat, gyülekezeti jogokat. Ezekkel szemben az egyház nincshivata és nincsjogosítva többé politikai irányzatok képviselésére és ápolására. Mellék misszióit, melyeket léte folyamán önfeláldozó buzgalommal elvállalt, dicsően bevégezé, ápoltságait nagykorúságra és erőre segíté, eljött az ideje, hogy önmagáért éljen. Múltunkhoz is, a mennyiben

a nemzetiségnek és önkormányzati jogoknak támasza voltunk, csupán úgy maradhatunk hívek most, ha azt az erőt adjuk meg a nemzet fiainak, melyről fennebb szó volt, s ha a haladás útjában azon intézményeinkkel, melyeket tökéletesbekkel helyettesíteni lehet, torlaszokat nem emelünk.

Mindenkinek saját terén kell munkálkodnia, hol legilletékesebb, s egészen be kell tölteni a helyet, melyet elfoglal. Ezen egyszerű és természetes törvényt soha sem lehet megsérteni anélkül, hogy a szigorú visszatorlás el ne maradjon. Az egyház, mai fogalmak szerint nem lehet egyéb, mint vallás-erkölcsi célú társulat. A mily mérvben fogja tehát tapasztalni, hogy a világi növelés terén az eddig hiányzott alkalmas erők készen leendnek s azon több hivatással és nagyobb szerencsével működhetnek mint ő, abban a mérvben fog onnét visszavonulni, s fogja képességeit tulajdonképi létcéljának hatásosabb követésére fordítani. Ha ezt nem tenné, a sötétség hatalmasságainak fogna kezére dolgozni s önmagát rontandja meg.

Ezen törvény követésében nem fogja feltartóztatni az afeletti aggodás sem, hogy nem fog-e az ekép gondjai alól kibocsátott iskola ellenséges elemek hatalma alá jutni, minők a katholicismus és az osztrák absolutismus. A jövő isten kezében van s annak eshetőségei ellen nincs törvény, nincs békekötés és nincs semmiféle szabályzat, mely megóvjon minket. Az 1868-diki törvény a népiskola egészséges irányú fejlődésére nézve nyújt annyi biztosítékot, a mennyit törvény nyújthat s a melynél többet az egyház ölen sem találhatni. Mi reméljük, hogy lassan-lassan, ha hosszabb idő alatt is, de létre fognak jöni azon államintézkedések, melyek egyforma igazságot szolgáltatván minden, felekezeteknek ezek kebeléből a féltékenységet ki fogják irtani.

A katholicismus ez idő szerinti befolyását nem becsüljük kevésre, de éppen azért nagy az, mert a tudatlan tömegre támaszkodik, s az a legjobb út e befolyás kevésbítésére, mely a tudatlanságot leginkább oszlatja.

Az osztrák absolutismus káros befolyása ellen pedig, a mennyiben az újra feltámadhatna, községeink és mindenek előtt t a n í t ó i n k szelleme lesz a leghatalmasabb biztosíték, melyet megvesztegetni és érvényteleníteni ép oly nehéz lenne, mint egyházunk szabadságait eltörlni. Egyébiránt a vaskara hatalom előtt minden korlát megdől külsőképen, azok a jogok vannak leginkább biztosítva, melyek legtöbb és legerősebb védőket számlálnak. De remélhetik-e a felekezeti iskola szenvedélyes harcosai ezen erélyt magoknak, holott az a szellem, mely egykor őket lelkesíté s mely számokra a más hitűek rokonszenvét is megnyeré, táborukból elköltözött, s mint fészkeből kirepült sas, önálló és szabad ösvényt tört a végtelenben.